

111
ЖС-15009

113
1939-2/277

СЬОГОЧАСНЕ Й МИНУЛЕ

ВІСНИК
УКРАЇНО-
ЗНАВСТВА

с

г

„SIOHOCZASNE J MYNULE“

СЬОГОЧАСНЕ Й МИНУЛЕ

ВІСНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

II

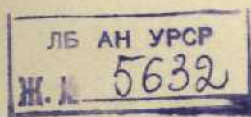
1939

ЗА ДОПОМОГОЮ «ЦЕНТРОСОЮЗУ»

S I O H O C Z A S N E J M Y N U Ł E

ЛЬВІВ

LWÓW

З М І С Т .

	стор.
<i>Олександр Лотоцький</i> : Схід і Захід у проблемі української культури	3
<i>Михайло Антонович</i> : Козацький проєкт Василя Капніста	16
<i>Святослав Гординський</i> : Сучасна закарпатська поезія	23
<i>Іван Зілинський</i> : Мова закарпатських українців	33
<i>Валентин Садовський</i> : Соціально-економічні відносини на землях із українським населенням	41
<i>Василь Лопатюк</i> : Минуле й сьогочасне української молочарської кооперації	54
<i>Володимир Огоновський</i> : Число українців у межах теперішньої Словаччини	59
О г л я д и: <i>І. Лазаревський</i> , З діяльності Академії Наук У. С. С. Р. 1938. р.; Чи зміна відношення до української мови й історії в У. С. С. Р.? (ст. 69); <i>І. Брик</i> , Галицькі українці — оборонці національних прав Закарпаття в 1848. р. (ст. 73); <i>В. Січинський</i> , Українські мистці в московських шатах (ст. 74); <i>Яр. Рудницький</i> , Справа міжмовних взаємин у ділянці топономастики (ст. 76); <i>І. Крч.</i> , Два річники „Нашої Батьківщини” (ст. 77)	69—78
Р е ц е н з і ї	79—93
Н а ш і в т р а т и: <i>Др. Володимир Лукич-Левицький</i>	94
Х р о н і к а: Наукове життя (ст. 95); Культурно-освітні справи (ст. 98); Мистецьке життя (ст. 98); Діяльність українських театрів у Галичині (ст. 100); Господарське життя (ст. 102); Видавництва (ст. 103)	95—104

I N H A L T .

	Seite
<i>Oleksander Lotočkyj</i> , Orient und Okzident im Probleme der ukrainischen Kultur	3
<i>Mychajlo Antonovyč</i> , Der Entwurf eines Kosakenaufgebotes von Vasyl' Kapnist	16
<i>Sejatoslav Hordynskyj</i> , Die gegenwärtige transkarpathoukrainische Poesie	23
<i>Ivan Zilynskyj</i> , Die Sprache der Transkarpatho-Ukrainer	33
<i>Valentyn Sadovskij</i> , Die sozial-wirtschaftlichen Verhältnisse in den von den Ukrainern bewohnten Ländern	41
<i>Vasyl' Lopatjuk</i> , Das ukrainische Molkereigenossenschaftswesen in der Vergangenheit und Gegenwart	54
<i>Volodymyr Ohonovskij</i> , Die Anzahl der Ukrainer in den Grenzen der jetzigen Slowakei	59
Wissenschaftl. Umschau: <i>H. Lazarevskyj</i> , Aus der Tätigkeit der Akademie der Wissenschaften in der Ukrainischen Sozialistischen Sowjetrepublik; Eine Änderung der Verhaltung zur ukrainischen Sprache und Geschichte in der Ukr. Soz. Sowjetrepublik? (S. 69); <i>I. Bryk</i> , Die galizischen Ukrainer als Verteidiger der nationalen Rechte der Transkarpatho-Ukraine im Jahre 1848 (S. 73); <i>V. Sičynskyj</i> , Die ukrainischen Künstler im russischen Gewande (S. 74); <i>J. Rudnyčkyj</i> , Die wechselseitigen sprachlichen Beziehungen auf dem Gebiete der Toponomastik (S. 76); <i>I. Krč.</i> , Zwei Jahrgänge der „Naša Bat'kiščyna“ (S. 77)	66—78
Bücherschau	79—93
Todesnachrichten (<i>Dr. Volodymyr Lukyč-Levyčkyj</i>)	94
Chronik	95—104

Wydaje Naukowe Towarzystwo im. Szewczenki we Lwowie,

Z drukarni Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki, Lwów, Czarnieckiego 26.
 З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Чарнецького 26.

Олександр Лотоцький (Варшава)

СХІД І ЗАХІД У ПРОБЛЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

Вже із свого географічного положення на межі двох світів — західного, європейського, та східного, що містить у собі, в більшій чи меншій мірі, риси азійської культури, — Україна вступала в різні відносини з цим своїм територіальним оточенням. З перехрещування цих відносин повстає в нас спорадично питання приналежності до цього чи того світу культури та, в залежності од того, переважного чи й виключного користування з цих чи тих джерел.

Проблему цю само життя не раз ставило перед українською нацією. Вперше така проблема, в часах історичних, стала перед тисячею літ, коли доводилося вирішати питання релігійної приналежності. Найзначнішою складовою частиною культури в той час, як і в дальші століття середовіччя, була — релігія. З погляду релігійного культура Європи була культурою християнською, і цим вона одмежовувалась од східного азійського світу — культури ісламу. Дилему: Європа, чи Азія — вирішило в нас прийняття християнства, яке сполучило український народ із народами Заходу на ґрунті християнської культури. З релігійно-церковного погляду Україна належала до грецького сходу, що творив візантійський варіант європейської культури. В часі, коли вирішувалася справа охрищення Руси, ще не було того формального розриву між християнським Сходом і Заходом, який утворився вже пізніше — давні традиції, що впливали з сусідських, мирних чи ворожих, відносин, а й реальні інтереси політичні та економічні поставили Україну в ближчий — церковний, а з цим і культурний — контакт із Візантією. Але ще й за доби дохристиянської княгиня Ольга Мудра звертала свій зір однаково і на Схід і на Захід, а внук її Володимир, як це можна бачити з легенд, що оточують подію охрищення, дуже розважливо вирішав, із якого саме джерела прийняти віру. Тим більш за християнської доби — за часів Володимира, Ярослава та їх наступників —

існував як-найближчий контакт поміж тодішнім українським Сходом та чужоплеменним Заходом Європи, між двома географічними, а не культурними, як пізніше, за московського часу, частинами тої самої Європи; од самих початків свого державного існування Україна-Русь була східньою частиною тої самої Європи, яку на Заході залюднювали народи романсько-германської раси. Через тісні політичні та культурні звязки із Візантією, яка грає велику позитивну роль у справі нашого культурного розвитку, таксамо тісно додержуються звязки і з західньо-європейським світом. Основи державности на Україні закладають люди Заходу — варяги. Побут одбивав риси західньо-європейського життя. Українські князі були в постійних зносинах із європейськими монархами — і особистих (женили своїх синів із чужоземками чи оддавали своїх дочок за чужоземців), і політичних (політичні умови й союзи). Таксамо поводитись і бояри. Освічені люди того часу знали по кілька європейських мов. У містах київської держави бували торгові компанії західньо-європейських купців, — Київ провадить торгівлю аж із далеким навіть Регенсбургом. Таким чином за старої доби української державности звязки з європейським світом були досить тісні та широкі.

*

З утратою самостійної державности життя України ще в більшій мірі спрямоване було на захід. У литовську та литовсько-польську добу нашої історії Україні довелося безпосередно не лише зіткнутися із західнім світом, але й ближче увійти в його культурні та громадські інтереси, навіть безпосередно вступити в боротьбу з усякими його чинниками, що намагалися зламати певні духові традиції українського народу. Та боротьба відбувалася в ділянці власне релігійній, але релігія в тодішніх умовах життя європейської громади виявляла глибокий вплив на всі сторони того життя; тимто конфлікт релігійний переносив боротьбу у сфери політичну і громадську, а найбільше позначився він у сфері культури, зокрема — в ділянці освіти.

Засадниче питання, що стало перед українським громадянством у його конфлікті з релігійними конфесіями Заходу, — питання про засоби боротьби. Українське суспільство конче мало вирішити, чи консервуватися йому на самих засадах візантійської культури, нехтуючи матеріальну й формальну сторону західньо-європейської освіти, чи, навпаки, широко вжити всіх засобів європейського знання.

У конфлікті між Сходом і Заходом перевага внутрішніх сил показалася в нас не по стороні східній. По цій останній стороні була сила традиції, але вона вже надто застаріла, так би мовити

дегенерувала. Для тих актуальних завдань, що стояли перед тодішньою українською громадою, консервативні її елементи озброювалися самими старими засобами боротьби, кликали своїх сучасників назад — до традиційних мов, слов'янської та грецької, до самовистачального авторитету святоотецьких творів, нехтуючи засоби тогочасної європейської науки. Проти західної науки, хоч би й схоластичної, ті кола православних, серед яких перед вів у нас московський емігрант Артемій, могли протиставити хіба що „чистоту ума“, що полягає в виконуванні Христових заповідей, а не — „чоловічі науки“; джерелам західної науки протиставили церковні книги, як повне джерело всього знання, — не лише релігійного. Світогляд цієї категорії тодішньої української громади дуже яскраво виявлений у творах талановитого письменника, дуже релігійного й патріотичного, але разом з тим і обскурантного ченця Івана Вишенського. Твори його — багатий документ для розуміння психології тодішніх гарячих оборонців віри й народності, що змагалися врятувати їх не шляхом розвитку внутрішніх церковно-національних сил, а лише самим консервуванням того, що склалося віками та повинно було залишатися непорушним, — аби лише земляки їх „благочестіє задержали і християнство своєї віри не стратили“. З цього погляду Іван Вишенський дає ради щодо виховання дітей „по простоті нашого благочестія віри“, що зводяться до вивчення октоїха, євангелія, притч Соломонових, Книги Премудрости, Еклезіяста¹). Іван Вишенський, що так густо сформулював настрої досить широких кол тодішнього громадянства, не був єдиним представником цих старовірських течій. І пізніше київські „невчені попи і козаки“ таксамо агітували проти заснованої митр. Петром Могилою латинської школи²). Проти шкільної реформи повстало київське Богоявленське Братство, що об'єднувало у своєму складі значну частину київського населення, шляхти, духовенства й міщан; до київського братства вписане було й усе „військо запорозьке“ — козацтво.

¹) „В первых, ключ — или грецкую, или словенскую грамматику да учат. По граматикѣ же, во мѣсто живое діалектити (sic!) [з білого чорное, а з чорного білоє перетворяти учашее], тогда бо учат богомолѣбного і праведнословнаго часословца; во мѣсто хитрорѣчных силогизм і велеречивое реторѣки, тогда учат богугодно молѣбный исалтирь; во мѣсто філософіи надворніе і по воздуху мысль разумную скитатися зиждушее, тогда да учат плачивый і смиренномудривый охтоік, а по-нашему церковнаго благочестія догмати, осмогласник... там, любящий брате, ... забавляй; точію до поганских учителей і до латинское хитрословіе лжи не ходи, бо віру згубим“.

²) „На що латинську й польську школу заводити? У нас її досі не бувало, а люде проте спасались“.

Здорове національне чуття цих широких кол нації спонукало їх стати в оборону національних інтересів, необхідність просвіти вони добре розуміли, — але з якого джерела було взяти просвітні засоби для тієї оборони? Мимохіть думка зверталася до грецького Сходу, звідки прийшло христіанство й освіта, де зберігалися по різних культурних сховищах великі цінності давнього часу. Але старі культурні засоби грецького Сходу вже не відповідали новим вимогам життя. Самі греки не мали вже самостійної науки, вони користувалися науковими засобами Заходу. Ті відомі греки, що стали на чолі тодішніх наших шкіл (Кирило Лукарис, Никифор, Арсеній еласонський) самі вчилися в західних школах, де викладовою мовою була — латина. Таксамо південно-словянський світ, що довгий час був для нас джерелом письменства і просвіти, сам зубожів духово під ярмом турецьких завойовників та під чужинецькою грецькою пресією, що винищувала основи своєрідної, національної культури.

Ще менше могла дати Україні — Московщина. Два світи — український та московський — такі були між собою чужі ідеологічно й навіть психологічно, що не було в них ґрунту для духової співпраці. Через дуже низький рівень освіти Московщина не лише не могла культурної допомоги дати, але й сама такої допомоги потребувала. Не кажучи вже про раніший час, століття XV—XVII. були тут надто темною плямою у справі освіти. Шкіл не було. Друкарі „презѣльнаго ради озлобленія отъ многихъ начальникъ и священноначальникъ и учитель” мусіли втікати на Україну. Люди, що мали репутацію вчених, „азбукѣ едва умѣли”. В тогочасних грамотах читаємо завваги, що князі та боярські діти тому не давали своїх підписів, що „грамотѣ не умѣють”. Верхи столичного духовенства „божественная писанія точію по черному проходили”. Про нижче духовенство, тим більш про простий народ нема що й казати. Один письменник давнього часу оповідає, що його сучасники говорили: „не чти много книгъ, да не въ ересь впадеші”, і коли хто божеволів, то про нього казали: „зашолся естъ въ книгахъ”. Через такий стан освіти не могло бути й мови, щоб Московщина могла в якійбудь мірі стати джерелом освіти для України.

Не маючи сторонньої допомоги від православного світу, українська громада бачила порятунок у самодіяльності та самоорганізації на традиціях своєї старовини без нетерпимих крайностей Івана Вишенського та його прихильників. Обєднана у братські союзи, вона поновляє та посилює традиційні програми й методи шкільної науки в грецько-словянських школах, щоб виховати там діячів на полі освіти й письменства. Львівські братчики ставлять собі цілком

ясне завдання: „школу наук християнских, грецких і словенских, дітем вашим всім посполите фундовати, іж би, піючи в чужих студницях воді наук иноязических, віри своєї не отпадали, зачим праве (вповні) і всенародное згиненіє барзо близко ходит”. І справді, густою сіткою вкривають Україну братські школи старого традиційного типу, підносять церковно-національну свідомість та посилюють практично енергію церковної громади в обороні віри й нації. Братські школи XVI—XVII. ст. стають красномовним свідком великих скарбів тої самодіяльної енергії.

Конечність звязку з освітніми джерелами грецького Сходу твердо держалася у свідомості українського громадянства, бо той звязок мав свої джерельні основи у східній формі нашого християнства. Ще ранні наші полемісти висовували значіння грецької культури, яка значною складовою частиною увійшла в нашу національну культуру і тому природно надавалася до того, щоб її в нас далі додержувати та використовувати³⁾. Думка про необхідність користуватися із східних джерел культури, культури, що мала свої основи у старовині класичній, на Україні не переривалася.

Але показалося, що в обставинах українського життя не досить уже самих тих джерел. Життя так ускладнилося новими потребами, що треба було збільшити дотеперішній асортимент культурних засобів. Зокрема стало ясно, що школи традиційного греко-слов'янського типу не можуть самі задовольнити складних потреб часу. Вони добре служили для розвитку внутрішньої сили самосвідомості в самій православній церковній громаді, але зовсім не могли дати зброї для боротьби на-зовні з противниками, що були озброєні засобами тодішньої європейської науки. Без такого органу тодішньої культури, як латинська мова, годі було, як казав один із тогочасних письменників Герасим Смотрицький, „плохому і голому за збройного рицера воювати, а простаку неученому за мудрого оратора одповідати”. Стало ясно, що без води із „чужих студниць” не обійтися. Живі елементи української громади прийшли до вислідку, що єдиний спосіб урятувати віру та національність це — озброїтися тими самими науковими засобами, якими користувалися їх противники, і на тому самому полі, на якому працювали вони, — на полі освіти.

³⁾ Ще Герасим Смотрицький із почуттям гідності доводив: „А кому на світі може бити тайно, же з греков філософи, з греков богословци увесь світ маєт, без котрих і єго Рим ничего не знаєт”. Пізніше, вже в часі повстання Могиллянської школи, думки ці проводить у „Палінодії” Захарія Копистенський: „што ся римляне хвалят наукою тогосвітною — чужим перем хвалятєся, в чужом плащу напинаються; грецкії то суть мудрости, Платона і Аристотелева, і нинх філософов”.

Старовірські течії все більш розходилися з вимогами життя. Погляди Вишенського ставали анахронізмом, — умови життя складалися не на користь його напрямку. Освіту з чужих джерел оцінюють не як складання зброї перед противником, а навпаки — як найслухніший засіб та зброю для боротьби з ним. Висловлюють (у „Палінодії” Зах. Копистенського) надзвичайно тверезу на тодішні обставини думку, що самі основи людської освіти скрізь однакові, що латинська культура це — лише трансформація попередньої грецької культури, що користуватися сучасною латинською школою це — лише використовувати поза нинішньою формою старі основи класичної культури. Так живіші елементи українського громадянства приходили до думки не зражуватися самою формою чужої культури, а, з огляду на велику національну потребу, прийняти ту зовнішню форму, щоб засвоїти собі в ній європейські засоби самооборони. В тодішньому письменстві знаходимо й обґрунтовану ідеологію тих поступових течій української громади, що в основу своєї діяльності, в оборону Церкви й нації покладали передусім культурно-просвітні засоби.

Всупереч Іванові Вишенському, автор „Перестороги” за головну зброю в обороні віри й національності вважає освіту. Задумуючись над долею України, головну причину політичного та громадського занепаду він бачить у недостатці школи і взагалі освіти⁴). Твір цей цінний, як показник поглядів поступової частини тодішньої (на переломі XVI—XVII. ст.) української громади на ролі школи й освіти. До різкості яскравий із цього погляду той висновок автора, що без освіти не могли встояти й такі культурні надбання, як церкви, монастирі, навіть самі книги: все це занепало без найпевнішої основи національного життя — народньої освіти. Пізніше, р. 1635., вже за існування реформованої школи, інший український письменник, автор Ехегезиса, Сильвестер Косов, до цих теоретичних засад додає і практичні аргументи. На питання, на що потрібні латинські школи для українського народу, автор сам відповідає:

„Передусім на те, щоб бідної нашої Руси не називали „дурною Руссю”. Учїться, каже обмовець, по-грецькому, а не по-латинському. Правда, добра рада, але вона корисна у Греції, а не в Польщі, де латинська мова має великий ужиток. Поїде бідолаха українець до трибуналу, на сейм, на сеймик, до ґроду, до земства, — „bez łaciny płaci winy”; ні судді, ні адвоката, ні розуму, ні посла; а тільки як ворона, витріщивши очі, придивляється то до цього, то до того. Не треба заохочувати нас до науки грецької мови: ми дбаємо та дбатимемо про це

⁴) „Були великі ревнителі, що багато великим коштом церков і монастирів набудували й маєтками забезпечили, золотом, сріблом, перлами й дорогим камінням церкви окрасили, книг велику силу мовою словянською нанесли: одначе того, що було найпотрібніше, — шкіл посполитих не фундували”.

й поруч із наукою латинської мови так, що, дасть Бог, вона буде в нас для церковного вжитку, а латина — для публичних справ. Не згадуємо про диспути, — не багато надиспутовав би в Польщі по-грецькому. На що, каже наклепник, Україні вчитися латини, — хай учаться її в римлян. Гарна мені жовна та ще з носиком: радиш нам ходити по світу за хлібом, коли ми маємо його дома. Годувалися ми ним давніше по Інгольштадтах, Олунунях, а тепер, із ласки Божої, й самі маємо його досить та й іншим робимо прислугу”.

Отже засада озброїтися європейськими засобами освіти взяла гору у світогляді тодішнього громадянства. Тепер уже вагу мала не сама засада, а — способи використати чужі джерела освіти. Щоб запобігти науці в латинських школах, які збивали учнів на шлях латинства, треба було завести в себе те саме, що було в тих школах та приваблювало до себе всіх, хто прагнув науки. Утворення Могилянських шкіл і було фактом, де найяскравіше виявилася перемога поступової течії серед тодішньої громади у справі освіти. Факт цей був переломовим моментом в історії освіти на Україні, і значіння його відбилося на дальших інтересах української нації великими наслідками.

Православна у своїй цілі Могилянська школа прибрала зовнішню форму, устрій латинсько-польських шкіл і з цього погляду не різнилася од інших колегій Речі Посполитої. Особливу увагу вона звертала на виучування латинської мови, що мала взагалі значіння мови наукової. Крім того, в колегії вчили мови грецької, слов'янської та польської, останньої — як мови державної та найбільш уживаної в межах польської держави⁵⁾.

Завдяки латинській та польській мовам, що їх культивувала Могилянська школа, ця школа служила посередницею в переносенні наукових і взагалі культурних засобів із Заходу та з Польщі на Україну. Ця роль Могилянської школи, роль посередника культури між західньо-європейським та українським світом, безперечна. Але в науковій літературі повстала широка полеміка власне про міру самостійної участі київської школи в перетравлюванні основ західньої культури та у пристосовуванні їх до потреб української нації й Церкви. Польський історик А. Яблоновський обмежує значіння Могилянської школи самою лише її посередницькою роллю; інші учені

⁵⁾ Гірше було з рідною мовою українських вихованців колегії. Перед українською школою лежало завдання виплекати й удосконалити цю мову, поставивши її на значіння культурної зброї. Але, маючи на увазі головню полемічні завдання та те, що противники оперували мовами латинською й польською, Могилянська школа менше уваги звертала на народню мову й не плекала її в міру дійсної національної потреби. Замість розвивати національну стихію мови, Могилянська наука заходила механічно використати тодішню канцелярську „руську” мову, що була умовною амальгамою кількох мов із основою, головню українсько-білоруською.

— М. Сумцов, П. Житецький, Ф. Тітов, М. Петров — надають тій ролі в більшій чи меншій мірі і самостійний характер. Коперуючи ці погляди, треба визнати, що із західньої Європи та Польщі українська школа взяла формальні засоби культури й цивілізації — основи шкільної системи, склад і формальний зміст шкільних наук — і цим давала до рук своїм вихованцям ключ до західньо-європейської думки й освіти. Ця запозика чужих форм відповідала тодішнім умовам конфесіональної боротьби на Україні й була до тих потреб пристосована. Католицька сторона сильна була засобами схоластичної шкільної науки, тимто й ту схоластику перенесено й до української школи, як слушне знаряддя конфесіональної боротьби.

Доконана митр. Петром Могилою освітня реформа, конче в тих умовах необхідна, мала проте не лише позитивні, але й негативні наслідки для української нації. Засвоївши собі науку, що повстала в часі католицької реакції та була її слухним знаряддям, українська школа не зазнала вільного подуву європейського гуманізму та раціональних течій реформації. Нові ідеї доходили на Україну поза Могилянською школою та власне ще до її утворення.

Природним наслідком схоластичності Могилянської школи була й деяка віддаленість її од живих потреб народного життя. Само собою, не можна тодішніх обставин міряти сьогочасною міркою. Але не можна випускати з уваги того факту, що з кінцем XVI. та з початком XVII. ст. наука й література були в нас у досить тісному звязку з народнім життям, виходили з нього, ним живилися та „виявляли переважно інтереси народу в усій його конфесіональній цілності та в сукупності всіх його станів” (М. Сумцов). Могилянська школа повернула з цього напрямку на шлях схоластичної абстракції. Їй припадало на далі — розвивати саму формальну сторону наук під тиском церковного авторитету. Це придушувало прояв власної живої думки, наукової творчості й ховало в собі велику небезпеку з того погляду, що формальний напрям наукової думки міг в однаковій мірі служити для оправдання всіх змагань — без огляду на потреби нації й Церкви. Схоластична наука, не звязана з реальним життям українського народу, одривала вихованців Могилянської школи од рідного та й взагалі всякого народу, од його живих традицій та пекучих змагань. Національної інтелігенції ця школа не виховувала. Безнародня схоластична наука значно тратила у своїй цінності для церкви й нації та в деякій мірі була, як казав П. Куліш, водою на чужий млин. Колишні могилянські школярі, виховані в індиферентності до народньо-національних змагань, дуже легко переходили з однієї конфесіональної й національної сторони на другу сторону, навіть без особливих вагань.

Коли пізніше треба було установити засади нових відносин у тих умовах, що настали після державного союзу України з Московщиною, брак громадянської й національної свідомости повів природно до поневолення однаково і Церкви і нації. Серед діячів церковного й політичного поневолення бачимо дуже багато вихованців Могилянської школи. Це давало підстави деяким історикам до дуже тяжкої оцінки вартости Могилянської школи. Проф. М. Грушевський прикро констатує, „що з становища національного українського Могилянська доба, що уважалася свого часу й до деякої міри й тепер вважається апогеєм відродження православної церкви України й Білоруси, поза чисто церковними конфесійними інтересами має досить сумнівну вартість”.

Ця суворо критика, здебільша, щодо фактичної сторони справедлива, має ту головну хибу, що не завше послідовно виводить факти од їх дійсної причини. Школа не лише творить і діє, а й сама відчуває вплив чинників зовнішніх. Таким впливовим чинником для київської школи був політичний та соціальний уклад тих держав, у складі яких вона була. Станово-шляхецький устрій Польщі та Росії не міг не впливати на школу, на напрям шкільної освіти. Проте, хоч би як суворо критикувати негативні під тими впливами наслідки Могилянської школи, все ж треба визнати, що без реформи, без засвоєння тодішніх чинних засобів науково-літературної акції українські національні перспективи виглядали б значно сумніше, ніж це по Могилянській реформі сталося в дійсності. Могилянська школа була школою всестановою, що з'єднувала ті елементи нації, які пізніше російський уряд так настирливо змагався розкласти. І в цьому полягає її деяка позитивна роля. Ті численні кадри спудеїв, що вчилися в київській академії (а на початку XVIII. ст. їх було до 2.000 одночасно), розходячись потому по Україні, вливаючись у саму гущу національного життя, тратили чужинецький наплив школи, приносячи в маси самі здобутки шкільної освіти. Ті сотні народніх шкіл, навіть уже у другій половині XVIII. ст., які налічує на Україні Румянцівський перепис, могли існувати, лише живлячись із джерела київської академії, що випускала незчисленну кількість бакалярів-учителів цих шкіл. Бакаляри ті були творцями широко розповсюджених у народі віршів, історичних дум, драматичних народніх пес. Сама шкільна драма приймає нарешті національно-патріотичний характер. Навіть класична традиція Могилянської школи нарешті одяглася в національну форму. Котляревський, вихованець духовної школи, взяв класичну тему, одуховивши її знанням рідного краю й народу. Отже хоч у своїх новітніх, незвичлих у нас, формах Могилянська школа виглядала в деякій

мірі чужотвором, то це був необхідний ступінь історичної еволюції, необхідне засвоєння тих форм та ідей, яких вимагали нові умови в сфері науки й літератури. Цією конечною необхідністю, істотними інтересами духового життя нашого народу виправдуються й ті деякі криві стежки, якими пішла освіта Могилянської школи.

З цього, як нам здається, об'єктивного аспекту і треба оцінювати роль і значіння Могилянської школи в історії освіти на Україні. Ставши твердою, в тодішніх умовах, науковою підставою для української нації, Могилянська школа довершила те, що розпочала ще традиційна грецько-слов'янська школа. Ця остання, розкриваючи внутрішні духові скарби з традиційних національних джерел українського народу, розвиваючи свідомість української громади, інтенсифікувала її сили на внутрішній роботі в лоні і нації і Церкви. Могилянська школа переносила енергію тої самосвідомості назовні — на боротьбу із зовнішніми чинниками. Ці два моменти духової національної акції тісно й нероздільно між собою зв'язані. Послідовна участь цих двох типів української школи в національному житті України й дала тому життю відпорну силу.

Освітня проблема стояла на хибному шляху не в самій тільки Могилянській школі, а в усіх тодішніх школах Європи, і не можна до них ставити вимог із погляду сьогочасної педагогії. Хоч і не вирішивши усіх проблем, Могилянська школа прислужилася нації головню тим, що дала їй якісь, бодай схоластичні й застарілі, та все ж раціональні, європейські засади освіти, сполучила своїх вихованців із культурним європейським світом і дала їм можливість використати всі засоби європейської культури. Вихованці Могилянської школи без найменчих труднощів могли з цього широкого джерела пити, вибираючи з нього все потрібне на власний смак та на власну владобу. І дійсно, поруч, н. пр., із просіякнутим схоластиком католицьких шкіл Стефаном Яворським бачимо не менш просіякнутаго духом протестантської школи Теофана Прокоповича. Всі ті представники Могилянської школи, хоч як вони різняться характером своєї освіти та методами своєї літературно-наукової діяльності, мають між собою те спільне, що вони — справжні європейці, представники європейської освіти.

*

Позитивна культурно-національна роль Могилянської європейської школи особливо виявилася, коли Україна ввійшла у ближчі політичні та культурні взаємини з Московщиною та знову на історичному овиді сходу Європи поветала в новому вигляді стара проблема культурної орієнтації — на Схід, чи на Захід. Через указаний угорі низький стан на Московщині освіти не було можливості не

тільки для розвитку тут внутрішніх, бодай найбільш необхідних, засобів просвіти, але й для того, щоб ті засоби просякали десь із боку, з тогочасного культурного світу, що його з засади вважали за єретичний. З заснуванням держави в Суздалі, із з'осередженням життя на Сході, звязки з Заходом майже припинилися, а вже в московській добі життя тут формувалося під виразно азійсько-татарськими впливами. Більш ніж двісті літ отатарщення — це час одриву од Заходу, мертвотний застій культури. Експансія Московщини, не лише територіальна, але й духова, цілий час спрямована була на Схід — не тільки на крайній схід Європи, але, і головню, до Азії, аж до крайніх границь її, де з свого обмеженого духового запасу, раніш запозиченого од київської Руси, треба було лише оддавати, приймаючи натомість до свого духового складу елементи азійського типу і з погляду етнічного, і культурного. Тимто це було природне явище, що там негативно ставились до всього, що приходило із зовні, навіть нарешті з православного Сходу, а тим більш — із католицького Заходу. У світогляді московської людини весь світ поділявся на дві частини, між якими була — непрохідна безодня. Коли духово звязані з Заходом українці радили й помагали тут заводити школи на зразок західній, читати й друкувати книги, що виходили поза обрядовий тільки зміст та торкалися справ, які цікавили людей західньої культури, то повстала різка боротьба проти західніх впливів і передусім проти українців, як піонерів західньої культури на московському ґрунті.

В московсько-українському культурному конфлікті зіткнулися два світи, що їх у тогочасній термінології означали як грецький та латинський, а насправді це була боротьба двох культур — східно-азійської та західньо-європейської. До цього без сумніву домішувався елемент національного антагонізму, що розвивається протягом історичного життя двох сусідніх націй. Українця на Московщині називали „іноземець“, „черкашенін“, „белорусець“, „літвін“, „польской породи“ і т. п., — в кожному разі це були тут — чужинці, люди не лише іншої держави, але й іншої нації, тому за тодішнім московським світоглядом люде чужі, неправославні, ворожі. Тому викликало спротив усе, що виходило від українців — без огляду, чи воно добре, чи зле, просто — з темної ненависти до всього нового. Протестували, н. пр., проти живої проповіді, коли її виголошували не з книжки, а од себе: „Заводите вы, ханжи, ересь новую, людей въ церкви учите, а мы людей прежь сего въ церкви не учивали. Бѣса де вы имѣете въ себѣ и всѣ ханжи“. Московське громадянство взагалі ставилось до європейської науки, представниками якої на Московщині були українці, з виразною неприхильні-

стю. Тому, за державного співжиття України з Московщиною, по-
вставала загрозна небезпека для всього культурного надбання, що
витворилося протягом віків на Україні. Та почасти врятувала справу
реформа Петра I. Цей цар, реформуючи орієнтальну Московщину
на зразок європейський, зрозумів правдивий характер тодішньої
української освіти та у своїх реформаційних планах широко вико-
ристав сили вихованців Могилянської школи. Трудно зрахувати та
навіть уявити собі, який великий занепад у ділянці культури спіт-
кав би був Україну після спокуси з темною Московщиною, коли б
наша батьківщина не мала була певного й солідного запасу західно-
європейської освіти. Той запас, піднісши освітній рівень Москов-
щини, тим самим забезпечив Україну од фатального впливу мос-
ковського обскурантизму, задержав до деякої міри той регрес освіти,
якого зазнала народня маса українська протягом майже двох сто-
літь — до скасування кріпацтва.

*

Ми спинилися на тих історичних моментах, коли життя ви-
разно ставило перед нашим народом проблему його культурної
орієнтації, а саме — з кінцем X. та на початках XVII. і XVIII. ст.
Це кардинальне питання, що стає на чергу дня у важливіших, пере-
ломових добах українського життя, не втрачає актуальності й тепер.
Теоретично ставить його нині течія євразійська, де серед видатні-
ших її представників бачимо й людей українського походження. Ця
умова течія, що зародилася ще в дореволюційній Росії, вирішає
справу культурної орієнтації категорично, одкидаючи здобутки за-
хідно-європейської культури з огляду на визнання цією течією
цілковиту безвірність та матеріалізм Заходу, фальшивість його
життєвих основ, нікчемність громадських та державних форм його
життя. У своїй ідеологічній суті євразійство це — епігон давнього,
старо-московського „мракобесія” XVI—XVII. вв., якого не викорі-
нила з московської психології Петрова реформа, доконана головню
чужими для Московщини силами — українськими. Українському сві-
тоглядові євразійство органічно чуже вже з самих культурно-істо-
ричних традицій, і участь українських елементів у євразійській те-
чії можна пояснити лише деякою дегенерацією української психо-
логії під довголітнім та всебічним русифікаційним впливом.

Не лише теоретично, але і в дуже активних формах повстає
та сама проблема в країні комунізму — чи в гаслах „геть з Євро-
пою”, чи у практичному спрямуванні народньої акції не лише на
схід Європи, але й до Азії. На цьому терені форми, які приймає
дана проблема, дістають характер надто гострий, як це можна ба-

чити на окремому характеристичному прикладі українського письменника на советській Україні — Миколи Хвильового.

Ці останні течії, яких торкаємося лише побіжно, заслуговують на спеціальніше обговорення з огляду власне на сучасну актуальність даної старої та поновно висуваної проблеми, а не з причини засадничого її для нас, у даних умовах, значіння. Такого засадничого значіння це поновлення історично вже пережитого та національно перетравленого питання вже немає. В засаді свідомість нашої нації вирішила справу нашої культурної орієнтації давно й остаточно в напрямі органічної сполуки східного та західного елементу європейської культури. Через такий комплекс обох складових варіантів культура старої київської Русі й дальшої — історичної та сучасної — України це одна й та сама традиційна для нашої свідомості своєрідна культура, як синтез Русі-України.

На тій спадкоємній, широкій та різнобарвній, основі, можемо з тисячолітнього досвіду міркувати, забезпечений і дальший цивілізаційний розвиток нашої нації.

OLEKSANDER LOTOCKYJ (Varsovie).

ORIENT ET OCCIDENT DANS LA CIVILISATION UKRAINIENNE.

(Résumé)

En Ukraine qui de par sa situation géographique se trouve sur la limite entre le monde occidental et oriental, s'entre-croisaient depuis les temps les plus reculés, les influences des civilisations voisines. Par sa religion l'Ukraine appartenait à l'Orient grec, variante byzantine de la civilisation européenne, mais déjà depuis l'époque préchrétienne l'Ukraine entretenait des relations non moins étroites avec l'Occident. Ces liens s'étaient encore plus resserrés à l'époque quand l'Ukraine faisait partie l'Etats lithuanien et polonais. Tout en gardant la religion et les éléments culturels essentiels de l'Orient byzantin, l'Ukraine a assimilé les méthodes et les formes de la civilisation de l'Europe occidentale, ce qui s'est manifesté d'une façon très nette dans la réforme de l'Académie de Kiev, centre d'enseignement le plus important en Ukraine. Une telle attitude a pu préserver la culture ukrainienne quand, au milieu du XVIIe siècle, l'Ukraine s'est trouvée en contact avec le monde moscovite pénétré d'hostilité intolérante envers l'Occident: les Ukrainiens ont joué le rôle des pionniers et des médiateurs en ce qui concerne la science occidentale en Moscovie-Russie. Ce même problème est posé aujourd'hui devant l'Ukraine par l'„eurasisme“, courant épigone de l'ancienne „slavophilie“ russe et par le bolchévisme, pénétré de l'éternelle aversion moscovite pour l'Occident — l'un comme l'autre facteurs complètement étrangers à l'Ukraine. La nation ukrainienne, depuis longtemps, a définitivement résolu ce problème dans le sens d'une synthèse organique entre les éléments oriental et occidental de la civilisation européenne. Sur ces assises millénaires s'est formée la civilisation ukrainienne, civilisation traditionnelle de la vieille Ruthénie et de l'actuelle Ukraine.

Михайло Антонович (Бреслав)

КОЗАЦЬКИЙ ПРОЄКТ ВАСИЛЯ КАПНІСТА.

Історія з поїздкою Капніста до Берліну широко znana нашому загалові. Губерніяльний маршалок шляхти, відомий уже як автор „Оди на рабство” (1783), Василь Капніст з’явився навесні 1791. р. в Берліні в канцлера Герцберга, питаючи, чи не допомогла б Прусія вибитися козацькій нації зпід московської деспотії¹⁾. Герцберг у своєму звіті королеві зазначив, що Капніст зробив на нього добре вражіння, але ж відповідь канцлера могла бути тільки ухильна, мовляв, від розвитку подій повстання покажеться, чи Прусія виступить із допомогою, чи ні.

Цей епізод із історії змагань України до політичної самобутності вже досі часто повторювали та інтерпретували на всі лади. Була згадка й за те, що момент вибраний Капністом для поїздки був догідний, бо вже кілька літ відносини між Росією та Прусією були дуже напружені. Суперечності інтересів обох держав у Польщі от-от могли потягти за собою збройну акцію, і то в умовах дуже не вигідних для Росії, війська котрої були звязані на півдні проти Туреччини й на півночі, де саме ледви закінчилася війна зі Швецією (мир у Верелє 14. VIII, 1790). Кілька разів висловлювали вже й імовірний здогад, що Капніст не міг їхати на власну руку, а що він мусів репрезентувати принаймні невелику групу однодумців.

Але якось досі мало звертали увагу на хронологічну близькість цієї поїздки Капніста з іншим виявом його політичної активності, а саме з його „підставою”, на якій можна набрати й утримати військо охочих козаків” (Положення, на якомь можетъ быть набрано и содержано войско охочихъ казаковъ) — початку 1788. року. Відомості про це „Положення” давно надруковані в роботі Н. Гри-

¹⁾ Bronisław Dembiński, Tajna misja Ukraińca w Berlinie w r. 1791, „Przegląd Polski”, III, 1896, ст. 511—523, його-таки: Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski, I, Львів, 1902, стр. 375 (зреферовані М. Грушевським у ЗНТШ 9, 1896).

горовича „Кандлеръ князь Александръ Андреевичъ Безбородко въ связи съ событіями его времени“, 2 томи („Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества“, т. 29, Петербург, 1881, стр. 6—7 і 516—517).

Міжнародне положення Російської імперії почало ускладнюватися з 1787. р. Частину свого війська Росія мусіла тримати, зі згаданих уже причин ривалізації з Прусією, у Польщі, а тим часом почата на спілку з Австрією війна проти Туреччини пішла спочатку досить нещасливо. Російську флоту розбила буря на Чорному морі, а військо, під млявим і незручним проводом Потьомкіна, товклось біля Очакова й терпіло від нестачі харчів та від пошесних хоріб. Тимчасом на півночі шведський король Густав III. почав недвозначно брязкати зброєю, наміряючись використати скрутне становище давнього ворога. Російський уряд мусів серйозно затурбуватися справою збільшення своєї армії, чи то додатковими рекрутськими наборами, чи добровольчими формаціями. В такий час (початок 1788.) надвірний радник Василь Капніст подав цариці своє „Положення“.

Текст цього останнього, нажаль, досі не віднайдений. Катерина II. передала його на розгляд графові Олександрові Безбородькові²⁾, котрий на проєкт Капніста написав своє „Мнѣніе“ (С. И. Р. И. О., ст. 516—517), з якого й можна зробити собі деяке уявлення про ті ідеї, які Капніст поклав в основу своєї роботи. Із слів Безбородька виходить, що Капніст проєктував набрати 5.000-ний відділ козаків³⁾, котрі б оперували як самостійна окрема боєва одиниця. Козак ішов на службу добровільно, з власним конем і муніцією, та мусів служити 10 походів, дістаючи за це 12 карбованців, харчі й фураж; родину його мали звільнити від рекрутчини й подушного податку, при організації відділу мали по змозі відтворити давні традиції Гетьманщини, і то навіть такі призабуті — як виборність сотенних старшин самими козаками. Цей пункт зрозумілий з точки погляду тодішніх військових теорій, які під вражінням недавніх перемог американської міліції над англійським регулярним військом у визвольній війні (1775—1783) взагалі були схильні признавати добровільним оборонцям свободи тактичну перевагу в бою над бездушною муштрою регулярних військ європейських „тиранів“. Що таку точку внесено у програму, це доказує лише, що Капніст був

²⁾ За наслідника Катерини Павла I. (1796—1801) Безбородько дістав титул князя.

³⁾ У Безбородька не зовсім ясно, чи цю чисельність — 5.000 — запропонував Капніст, чи це вже Безбородько сам обкrescoвав далекосягліші плани.

у курсі наймодерніших поглядів паризьких салонів, де тоді за-
любки передискутовувались воєнно-теоретичні проблеми.

Щоб улегшити урядові прийняти свій проєкт, Капніст рівно-
часно вказував різні шляхи, якими можна було запобігти зменшенню
числа населення, що повинно було постачати рекрутів; видатки на
удержання козацької армії після війни мусіли повернутись через
зрівняння козаків у податках із селянами, котрі досі платили біль-
ше⁴⁾. Але найважливіше ствердити, що в уяві Капніста фігурувала
самостійна козача військова сила, під власною командою, фактично
не звязана з російською армією.

Безбородькове „Мнѣніє” свідчить про заховано негативне від-
ношення графа до проєкту Капніста. Час був скрутний, перебирати
у способах здобути вояків не доводилось, і тому Безбородько, як
тодішній приватний секретар цариці, прийняв „Положеніє”, але зі
становища центральної влади постарався зломити небезпечне вістря
проєкту... „Треба дивитись, щоб це не мало вигляду давнішнього
гетьманства”, писав він, і рішуче відкинув домагання Капніста ство-
рити з козацького війська самостійну боєву силу. Воно мусіло бути,
на думку Безбородька, роздроблене і приділене частинами до ре-
гулярних полків. Таксамо Безбородько відкинув виборність сотенних
старшин, покликаючись на наказ Петра I. з р. 1715., згідно з яким
сотників мав призначати полковник. Нарешті Безбородько згадує,
що князь Потьомкін формує саме різні козацькі відділи. Тимто,
для однастайности пляну, радив він послати Потьомкінові Капністів
проєкт, зазначуючи, що його одобрила цариця, і що фонди на його
зреалізування призначено. Потьомкінові дозволялось робити набір
козаків по своїй волі.

Безбородько не був засадничим ворогом усього, що україн-
ське. Він цінував вартість багатьох решток українського самоуря-
дування. Йому завдячує Україна привернення Литовського Статуту
і Магдебурзького права (1798), скасованих за Катерини II. Але Без-
бородько ставав ворогом усякої територіальної окремішности, на-
скільки вона в чомусь обмежувала компетенції центральної влади.
Дня 25. листопаду 1794. р. приватний секретар цариці писав до
фельдмаршала Репніна: „Я согласенъ съ мнѣніемъ Вашего Сіятель-
ства, что въ новыхъ областяхъ не только права, но даже и обряды
добрые должно оставлять неприкосновенными... Власть самодер-
жавная будетъ въ полной силѣ и святости съ Литовскимъ Стату-
томъ столько же, сколько же и съ Уложеніемъ, ни правамъ ни вре-
мени несообразнымъ, искать педантически однообразія была бы та-

⁴⁾ Знову непевно, чи це зрівняння козаків у податках із селянами (селяни
платили 1.70 карбованців, козаки 1.20) думка Капніста, чи самого Безбородька.

кая же химера, какъ предполагать и равенство между людьми" (С. И. Р. И. О., 16, ст. 60). Такою небажаною автономною появою було б козацьке військо Капніста. Одначе водночас Безбородько був досить гнучким придворним, щоб не відкинути небажаний йому проєкт, а тільки, обтесавши, дати його до розпорядимости всесильного Потьомкіна, що саме тоді захоплювався козацькими формаціями. Потьомкін, погоджуючись із „Миѣні-єм" Безбородька, вважав, що набір козаків за пляном Капніста буде корисний, і хотів здійснити його на зразок таких самих організацій серед Донського війська.

Капніст і сам цікавився долею свого проєкту, як це свідчить власноручна записка Катерини до Безбородька, де цариця просить прочитати їй завтра „Положеніє", щоб дати Капністові рішучу відповідь (С. И. Р. И. О., 29, ст. 7). Але ж яка могла бути ця відповідь? Не можна знати, чи Капніст довідався коли про „Миѣніє" Безбородька, бо його написали лише для вищих урядовців. Найпевніше звичайний надвірний радник міг довідатись лише, що його проєкт прийнято і віддано для здійснення князеві Потьомкінові. Тим часом діяльність князя Потьомкіна, тоді всесильного володаря південної України, в цих останніх роках його життя могла збуджувати надії у прихильників давньої козаччини. У січні 1788. р. Потьомкін здобув царицин рескрипт на повернення чугуївських міщан у козаки і на створення над Бугом та Інгулом сторожевого козачого війська (С. И. Р. И. О., 27, ст. 468); у квітні того самого року Катерина дала своєму фаворитові загальний дозвіл формувати козачі полки з чумаків („ямщиковъ") та міщан (С. И. Р. И. О., 27, ст. 486—487); у липні Потьомкін утворив на власний кошт при катеринославських кірасирах ще 4 ескадрони регулярних козаків (там-таки, ст. 416). У квітні 1790. р. Катерина дає загальний дозвіл на побільшення чисельности „малороссійскихъ войскъ" у всіх, доручених Потьомкінові губерніях (С. И. Р. И. О., 42, ст. 72—73) таким способом, що міщан повертали в козаки. В цьому часі цариця трактувала існування козацтва в Російській імперії як засіб притягати українське населення в Польщі... тим більше, що зазіхання на православні землі Речі Посполитої, яка хилилася до упадку, ставали такі актуальні. „Умноженіе войскъ казачьихъ, къ которымъ въ свое время могли бы присоединиться и заграничныя Наши единовѣрцы, весьма нужно...", писала цариця до Потьомкіна (з 6. липня 1789., пор. С. И. Р. И. О., 42, ст. 17)⁵).

⁵ Ще передтим, 6. травня 1788., цариця дякувала Потьомкінові та генерал-майорові Неранчичеві за швидке й успішне формування козачих полків, див. С. И. Р. И. О., 27, стр. 494.

Цариця вважала за вказане забути і за своє колишнє при- зирство до запорожців, котрі недавно передтим вернулися були з Дунайської Січі під проводом Білого та Головатого на російську службу і в листопаді 1788. р. ще раз склали доказ своїх небуденних воєнних здібностей, здобувши самі-одні штурмом острів Березань проти Очакова. Це, розуміється, знову піднесло боєву репутацію козацького війська. Таким чином можна ствердити, що в 90. рр. XVIII. ст. шанси козацтва в російського уряду, або краще сказати — в Потьомкіна, сильно піднялися. Цей останній, як завше, носився з широкими плянами організації цілого північного* побережжя Чорного моря, плянами, в яких і козацькі війська, як уже видно з наведених попередньо фактів, грали видатну роль. Недурно ж, не вважаючи на деякий спротив цариці, добився Потьомкін 10. січня 1790. р. проголошення себе „великим гетьманом Наших козацьких Катеринославських і Чорноморських військ“⁶⁾.

Доля проєкту Капніста, після того, як його прийняв і похвалив Потьомкін, невідома. Але автор „Оди на рабство“ був у наступних роках свідком зросту чисельності і значіння козацтва. Бравурне здобуття Березані викликало подив навіть чужинецьких офіцерів у російській армії. І тут можемо поставити собі питання, яке покищо мусить залишитись без відповіді. Чи існує якийнебудь зв'язок між Капністовим проєктом окремого козацького війська з 1788. р. і його поїздкою до Берліна 1791. р.? Чи знав уже Капніст, їдучи до Герцберга, долю свого „Положення“, чи ще міг сподіватися його переведення в життя? Чи стоїть у зв'язку з долею його проєкту Капністова скарга в Берліні на „тиранію князя Потьомкіна“? Чи не будуть обидва факти з 1788. і 1791. року тільки двома випадково відомими нам кільцями якихось глибше задуманих, систематичних плянів та зусиль? „Вообще он принимал живое участие во всем, что касалось Малороссии и как бы страдал вместе с нею, от чего по большей части был грустен и в дурном расположении духа. Одно желание его было — возстановить прежнее благоденствие и богатство Малороссии и оживить, так сказать, народ, помнящий еще свою свободу, но угнетенный и преследуемый несправедливостью земской полиции того времени“ — писала про Капніста пізніше його донька Софія (Мемуари Декабристов, т. I., Издательство „Политка-торжан“, Москва, 1928, стр. 311). Потьомкін несподівано вмер у жовтні 1791. р., але в той час, як Капніст їхав до Берліну, його діяльність була ще в самому розгарі, та й турецька війна ще не скінчилася. Чи покладав Капніст якісь надії на козацькі полки,

⁶⁾ Заміти Катерини проти такої номінації, див. С. И. Р. И. О., 42, стр. 50; уділення гетьманського титулу, там-таки, стр. 57—58.

сформовані Потьомкіном? Усі ці питання, як уже згадано, мусять залишитися без відповіді...

Із смертю князя в Петербурзі охота користуватися козаччиною для своїх політичних цілей зразу ж сильно ослабла. Доказ того, що тільки особистий вплив і значіння князя Таврійського були запорукою їх успіху. Державні мужі Російської імперії все ж уважали українське козацтво за занадто обосічну зброю⁷⁾. Безбородько, сам колишній значковий товариш, недвозначно виявив своє негативне відношення до цього необчисленного чинника три роки після смерті Потьомкіна, в 1794. р. Тоді звернувся до нього, стурбований розвитком Косцюшкова повстання, фельдмаршал Репнін із пропозицією підняти проти поляків православне населення, обіцяти йому козацькі вольності й нагадати часи Гонти. Безбородько без надуми відповів на цю пропозицію рішучою відмовою: „На сихъ дняхъ вздумалось князю Репнину прислать два странныя представленія: первое, чтобъ составить Запорожцовъ изъ бывшихъ Уманскихъ, Бѣлоцерковскихъ и Побережскихъ казаковъ, учиня общую кличь, а потомъ пустить ихъ на Польшу, гдѣ ихъ число и паче умножится... я сталъ говорить относительно перваго, что ежели въ 1790 году хотѣли употребить подобное крайнее средство, то самая уже крайность нашего положенія того требовала. Мы были въ войнѣ съ Шведами и Турками, ожидая ея отъ Англіи и Пруссіи. Поляки, на то время весьма сильные, противу насъ были готовы. Надлежало потому искать способовъ къ ихъ истребленію независимо отъ нашихъ операцій; да и тутъ входили еще особенныя покойника виды (розбиття скрізь мої, М. А.). Теперъ мы не въ такомъ крайнемъ положеніи. Украина, Подолія и Волинь наши. Слѣдовательно было бы возмутить свой собственный народъ, помнящій времена Хмельницкаго и склонный къ казачеству. Тутъ сдѣлалася бы военная нація и тѣмъ опаснѣе, что и Малороссія (себто — Гетьманщина, за термінологією XVIII. ст.) заразилася бы тотчасъ тѣмъ же духомъ, а за нею и его губернія (его — Потьомкінова, себто: Херсонщина й Катеринославщина). Отъ чего вышла бы новаго рода революція, въ которой, по крайней мѣрѣ, принуждены будемъ возстановлять гетманство, дозволять многія нелѣпыя свободы, и словомъ — терять то, чѣмъ смирно и тихо на вѣки бы владѣли”. (С. И. Р. О., 29, ст. 260—261: до А. Р. Воронцова).

Безбородько мимоволі зрадився тут, признавши такі мотиви, як „особливі наміри покойника” (т. є. Потьомкіна), себто власну неохоту перечити бажаннямъ всемогутнього фаворита, котрі принево-

⁷⁾ Лише у скруті Наполеонівськихъ воєн та пізніше в рр. 1830—31. вирінали знову проекти козацькихъ формацій.

лили його прийняти давніше плян Капніста. В душі Безбородько і в 1788. р. був проти по-старому зорганізованого козацтва, як проти організації, що самим своїм існуванням зумовляє такі вольності і привілеї, які не вміщалися б у рамках безумовного послуху та підпорядкованости центральній владі.

MYCHAJLO ANTONOVYČ (Breslau).

DER ENTWURF EINES KOSAKENAUFGEBOTES VON VASYL' KAPNIST.

(Zusammenfassung.)

Im Herbst 1788 reichte V. Kapnist der russischen Regierung einen Entwurf ein, der die Errichtung eines Kosakenaufgebotes vorsah, das dem von Schweden und Türken zugleich bedrohten Russland militärische Hilfe leisten könnte. Das Gutachten Bezborod'ko's zeigt, dass im Kapnistschen Entwurfe die Elemente des partikular-ukrainischen Gedankens stark zur Geltung kamen. Die allgemeine Lage in Europa, insbesondere die dauernd verwickelte aussenpolitische Stellung Russlands gestattet die Frage aufzuwerfen, ob der erwähnte Entwurf Kapnists nicht in Verbindung mit seiner im Frühjahr 1791 unternommenen Reise nach Berlin steht. Könnte man nicht annehmen, dass der Plan der Errichtung eines selbstständigen Kosakenheeres und der Versuch, die preussische Hilfe gegen Russland zu erlangen, nichts anderes als zwei uns bekannte Glieder irgendwelcher grösseren geheimen Unternehmung sind. Als Grundlage zu diesem Aufsatz wurden lediglich die gedruckten Quellen benutzt.

Святослав Гординський (Львів)

СУЧАСНА ЗАКАРПАТСЬКА ПОЕЗІЯ.

Розвиток української закарпатської літератури тісно вяжеться з розвитком мови. А в Карпатській Україні найдовше з усіх земель, де живуть українці, збереглися впливи церковно-слов'янської мови. На перехресті різних культурних впливів та реакцій на них (після 1849. р. москвофільський курс, як реакція проти мадярського натиску) тут витворилася специфічна атмосфера замкненого у вузьких межах світику, де ніяка справжня творчість не могла запустити глибше свого коріння. Звідсіля — своєрідна „оранжерійність” різних Уріїлів Метеорів, Владимірових, Ставровських-Попрадових, Фенциків і ін., які бачили перед собою тільки „угроросса” гелота, що все „безграмотен і глуп”, які каркали у зневірі про те, що, мовляв, „такий народ не может жить, безславно умереть ему”. Всі вони були скалічені органічно, і їх „творчість” була творчістю тісного й задущливого гетта.

Треба б висвітлити цілий ряд національних, соціально-економічних та культурних обставин, щоб зрозуміти повстання й суть закарпатської літератури та той живий струм, що шумує в ній тепер. Бо ж існує тісна умовна залежність усієї духової творчости від її підґрунтя, з якого вона виростає як квітка із своїми корінцями, що запускають свої паростки глибоко в землю та тягнуть із неї різні соки. Тимто щодо закарпатської поезії, яка щойно встигла розвинутися, самого формально-естетичного підходу, з яким ми передусім приступаємо до літературної оцінки твору, не досить. Саме на прикладі закарпатської літератури можемо перевірити погляд, що „мистецтво — віддзеркалення життя”. На літературу Закарпаття треба дивитися більше як на документ часу, ніж як на твори чисто-літературні. Закарпатська література більш висвітлює, показує, накликає. Вона є твором наскрізь органічним, ніякі „скоки” там були непотрібні; вона могла там розвиватися лише так, як розвивається рослина й людина...

Все це треба мати на увазі при оцінці досягнень закарпатської поезії. Це не значить, що поезія ця не витримає загально-українського літературного критерія. Ні. Але це треба було сказати, щоб з'ясувати запізненість деяких тамошніх літературних явищ і зрозуміти їх саме у площині загально-української літератури. При цьому стане ясно, чому ми обмежуємося самою поезією. Не лише тому, що на Закарпатті поезія розмірно найкраще розвинулася, а й тому, що поезія самим своїм характером глибше входить у суть речей та з'явищ, тому, що поезія найорганічніше споєна з народньою творчістю — почерез п і с н ю. А поезія Закарпаття, вже чисто українська, у своїх перших починах у повоєнних роках зовсім вийшла з пісні. Це й дало їй ту яскраву органічність звязку з життям, з національним ґрунтом.

*

Духовий батько Карпатської України, о. Августин Волошин, рекомендуючи 1923. р. одну з перших поетичних збірок Гренджі-Донського, просто й ясно визначив, у своїй передмові, завдання тогочасної літератури. Визначивши їй чотири пункти — рідний край, народ, історія, мова, він пише: „Наш народ — великий, добрий, талановитий. Колись був і багатий і культурний, та нещасна доля на довгий час пригнобила його, ясне і синє небо свободи і добробуту закрила чорними хмарами”. І потім пророкує: „Но прийде, і вже туй є час воскресення”. А тимчасом поезія (Гренджі-Донського) — „говорить до нас словом любови до рідної землі, гордістю на свій нарід, до якого хоче повернути й відпавших, і одушевляти своїх для кращої будучности”....

Під цим гаслом „привертати й одушевляти” й виступив із своєю поезією Василь Гренджа-Донський. Критика не раз уже підмічувала факт, що цей письменник пише за багато, друкує, не раз досить легковажно, невикінчені речі та взагалі, мовляв, працює більш на кількість, ніж на якість. Досі він видав півтора десятка різних збірок поезій, оповідань, повістей. У поезії заторкнув він майже всі жанри, — від дрібної пісеньки до віршованих драм та історичних епосів. Усе це має тепер вартість більш документу, барометра культурного розвитку Закарпаття, ніж творів чисто літературних, себто таких, де обидва елементи, форми і змісту, поєднані між собою органічно й на високому рівні. Примітив пісні (під „примітивом” ми розуміємо тут її первісну безпосередність) поет переносив у свої вірші, при чому в нього виринали всі ті колізії, які повстають, коли поєднувати пісенні народні ритми з тонічними. А проте поет доходив у тому стилі не раз до гарних речей, як, н. пр.:

У Сиготі, на болоті,
В нашій Тисі, як у злоті,
Плавлють качурики білі
У воді.
Вражі коні надходили,
Із річеньки воду пили,
Качурики сполошились,
Біле піря, як напіря,
Погубили...

Але не так самим змістом цікавий Гренджа-Донський, як тим новим тоном, який позначував від самого початку його твори. Це той боєвий, експансивний настрій, що поезію Закарпаття робив справді новою. При всій нераз примітивності засобів такі поезії мусіли робити своє немале вражіння, — саме може своєю нескладністю, безпосередністю гасел. Тут і там трапляються строфи в дусі О. Олеся:

Витаєм вас, святі простори!
Топтали, дерли вас колись,
Тепер ви встали й піднялись,
Співають щастям сині гори...

На тлі закарпатської дійсності такі нотки були зовсім нові, хоч бувало нераз і переходили у просту прозу закликів:

Брати мої, уставайте,
Вили, коси напинайте,
Гей, вперед, вперед...

Але піонерство праці Гренджі-Донського причинялося, мабуть, до того, що поет не скрізь витримував одноцілий рівень духової температури. Це впливало з його чисто споглядального відношення до життя та довірливих явищ, з якими ще він не міг собі дати ради, не міг запанувати над ними. Ми уявляємо собі тепер ролю поета, як синтетика, як того, що хоче кермувати життям, а не лише того, що пасивно сприймає, що лише віддзеркалює світ навколо себе. Все це тісно зв'язане з самим стилем творчості, у Гренджі-Донського — імпресіоністичним. Найкраща збірка Гренджі-Донського „Тернові квіти полонин” (1928) залишає вражіння чогось зеленого, свіжого, чого не досягнув, може, ні один поет Закарпаття і куди досконаліший за Гренджу формою. Але саме це „барвне” відношення до життя і речей:

Граєсь у кольорах
Осінь золота...
Що тут за розкоші,
Що за красота...

— зумовлює поетову безпорадність у таких хвилинах:

*Бачив я сьогодні
Вопіючий гріх...
Дві сльози скотились
Із очей моїх...*

Поставмо цю строфу побіч попередніх закликів і дістанемо підтвердження поетового відношення до життя.

Гренджа-Донський передусім лірик. Його спроби дати більшій полотна епічного характеру („Князівня Гуцулі“, „Червона скала“ — на основі переказу про замок у Хусті, „Князь Лаборець“, „Верховина“, „Бій під Сиготом“ і ін.) не роблять того враження, що дрібніші речі. Можливо тому, що на це ще зарано, бо ж узагалі в сучасній українській літературі більша поема шукає ще своєї форми.

Юлій Боршош-Кумятський, Зореслав, Федір Могіш-Боевір, Микола Рішко, Іван Колос — ось репрезентативні імена сучасної карпатоукраїнської поезії. Усіх їх характеризує більша суцільність стилю і почувань, ніж у Гренджі-Донського, досконаліша форма, що стоїть нераз нарівні з формою кращих галицьких поетів, і загальний молодечий, боевий тон. Це останнє, можливо, само не рішало б про мистецьку вартість тієї поезії, але цей духовний стан напруги знаходить досить щасливо свою форму. Боевість, агресивність — впливає з самої здинамізованої структури закарпатського українського життя, отже має найважливішу річ: ґрунт, органічність підстави. Цього не можна сказати, напр., про поезію московфільсько-мадяронської течії, з занепадними настроями, зрештою — традиційними ще з минулого століття, без ніяких спроб накинути свою нову свідомість життю, ні до неї накликувати (бо ж насправді, до чого кликати?).

Розглянемо цих представників сучасної закарпатської поезії.

Ю л і ї Б о р ш о ш - К у м я т с ь к и й дає вірші дуже нерівні. Поривний, неспокійний, він не завжди вміє вкласти свої почування в хоча трохи обчімхані рядки. Один із критиків (В. Бирчак) пише, що головним засобом цього поета є контрасти й дисгармонії: між красою ліса та — його винищуванням, між красою гір та — голодом, між автами та — вівцями... І дійсно, книжечка віршів „В Карпатах світає“ (Прага, 1935) побудована на таких контрастах. Це вказує на бистру обсервацію автора та безпосередню реакцію на речі й події, в нових закарпатських обставинах, де у світ — як сказав би Гренджа-Донський — „зперед п'ятого років“ урізалися нові ритми культури і псевдокультури, де

*мішається нове і банальне,
вівчар, дрімба й радіа гудуть.*

Але ті диярмонії не лише сюжетні. Вони відбилися й на самій формі віршів, писаних не то силабічним, не то попсованим то-нічним розміром. Часом це виглядає навіть на якісь нові інтонаційні шукання, у стилі молодого Слісаренка або Бажана; але все це дуже пливке, неусвідомлене, нагадує частіше недостатньо виправлені речі. Часом та інтонаційність, нагромадження ударів звучить на-віть досить динамічно:

*Крешім вогнями в ці гори
Громових ждім бур,
Наш дух бурніший хвиль моря,
Готовий на штурм...*

Ударність і „гаркітливість” таких рядків нагадує потрохи ха-рактер уриваних, короткоскладових мадярських віршів. Своїй по-ривнішій вдачі поет завдячує те, що в нього немає такої диспропор-ції поміж емоційністю і змістом, як це буває, н. пр., у Гренджі-Дон-ського, який надто часто заслонює невелике багатство змісту — ви-гуками. У Боршоша-Кумяцького тип „поезії покликів” органіч-ніший:

*Розкрайте шаблями залізними вітер,
не треба жаліти ворожих нам тіл,
повстаньте, гримайте (?), в неволі не ждіте,
ударте хоробро, під свистами стріл...*

Як і вірші всіх інших поетів Закарпаття, і поезії Кумяцького можна розділити на дві групи: описи природи, з усім світом реф-лексій, захоплення й реакції на неї, та — поезію патріотичну. Більша дбайливість щодо форми безперечно піднесла б вартість віршів цього поета, бо ж у них є багато справжнього життя, що визирає через кострубату форму:

*Вітаємо міцно Новий День,
Поборолись ми з лукавим ділом,
І світові кинули: Ідем
Із запасом сили — кроком смілим...*

З о р е с л а в (Стефан Соболь ЧСВВ), автор двох збірок та вір-шів по журналах і альманахах, досяг, порівнюючи з іншими, най-кращих сутолітературних вартостей. Передусім зразкова, зовсім лі-тературна мова, з небагатьома архаїзмами з майже бездоганною, часом класичною формою (сонет), досить широкий сюжетний дія-пазон: вірші описові, релігійні, патріотичні, і то не лише на укра-їнські мотиви, — усе це дає нам бачити в поезії Зореслава одне з тих явищ, яке можливе вже лише на ґрунті деякої попередньої культури, попередніх осягів і шукань. Хоч Зореслав не з тих, що пробивають якісь нові стежки, а навпаки — належить до тих, що

радніше йдуть промощеними шляхами, та саме поява таких поетів, як він, найконечніша для справжнього розвитку поезії й культури такої країни як Закарпаття. Власне — використання загально-українських поетичних здобутків, їх різноманітних жанрів та засобів, складається на те, що ми звемо поетичною культурою. Тимто видана 1933. р. збірка Зореслава „Зі серцем у руках” стала явищем загально-українським. Побіч поважних, вартісних сонетів, стрічаємо там рядки, насичені немалою силою динамізму:

*Не сійте безнадійний сум
І хмари чорної зневіри
Співанням невольницьких дум
На струнах божеської ліри...*

*І станьте ви самі, як жах,
Неустрасими, як прокляття.
І будьте, мов огонь і гнів,
Мов громи бур далекосяглі,
Вогнем промовте до братів,
Вогнем кидайте в душі спрагли.*

Друга Зореславова збірка „Сонце й блакить” (1936) могла тільки розвивати мотиви попередньої, могла поглиблювати їх змістовно, чи давати нові сюжети, але — характер її, як це буває в поетів такого типу, визначила вже перша книжка. Коли мати на увазі поглиб, то в другій книжечці знаходимо першорядні строфи, які можна покласти на рівні з найвищими осягами сучасної поезії:

*Співаючи, зривайте прядиво заслон цих,
Що вкрили сонністю розмолену блакить,
До вас надхненням льотом янгола злетить
Роскішний усміх ранку, зроджений на сонці.
І серце відчиніть, мов келихи лилей,
І пийте ранній чар юнацькими устами,
Кохайте янгольським коханням до нестями
І ранок, і весну, і квіти, і людей...*

Часом у його вірші вріжуться модерні нотки — меншої сили:

*Розшматовані зойки, каварьяні оркестри,
Тільки фокстрот і танго, тільки згук порожнеч —
Не зійдуться ніколи дві суперниці-сестри
При джезбендовім бубні евразійських предтеч...*

Супроти таких поезій, насичених до верхка змістом, поезій із „конкретним” словом, не скрізь дотримують їм кроку вірші „Тичинівського” типу, такі, як ось, нпр., вірш поміщений в Альманаху підкарпатських українських письменників”, Севлюш, 1936:

Палкими устами
пишу пісню
на дівственнім обличчі ранку,
повнодзвінно
молитовно
й шлю поцілуки непорочні
фіолетноквітні
в тихе царство безгоміння,
у схід сонця
славословно... („Літургія ранку”).

Тут і словник, і сам орнаменталізм здаються надто великою іграшкою із словом і надто вже нагадують „тичинівців” із доби каліської „Веселки”...

При загально вирівняному рівні Зореславових поезій ідуть за ними в майбутньому всі небезпеки, звязані з таким типом досить інтелектуальної творчості, де завжди загрозна „споглядальність” може довести до надмірного естетизму. Проблема творчості Зореслава на майбутнє в тому, чи він зуміє доливати до своїх формальних надбань відповідну кількість свіжої крові.

Досить значними формальними якостями визначаються вірші Федора Могіша (Боевіра). Він такий сам неспокійний і поривний, як і Боршош-Кумятський, але з більшою суцільністю вислову. Побіч описових речей, де поет уміє досить мітко змалювати реальність села з його „сірим небом і сірими людьми”, з „дрібно-рослими картоплями, коноплями й фасолінням”, села, над яким стоїть вічнотрагічний запит: „що буде”? — Могіш дає й небанальні патріотичні вірші:

Не завжди Ти була в оковах, —
Тобі вклонялися й чужі,
Бо на сторожі Твого Слова
Стояли луки і ножі.
Колись і на Твоєму троні
Вогонь величності палав,
І Візантію на пригоні
Тримав Великий Святослав...

Але сонетам Боевіра бракує ще бодай дрібки тієї вицезелюваності, яка конче потрібна цій формі поезії, і яку, скажім, нпр., Грінченко мав уже чотири десятки років тому. Імя цього письменника згадуємо тут не випадково: є ж багато спільного між тодішньою працею Грінченка й теперішньою — закарпатських поетів. Різниця тільки в тому, що тодішні ідеали „науки й знання” замі-

нені тут „чину невгасимим хотінням”. Але ж поетичні засоби — майже однакові.

Микола Рішко близький до попереднього поета характером своїх віршів. Його „Гірські вітри” (1936) вирівняні, формально декуди майже бездоганні. Коли, нпр., Гренджі-Донському близький колір, його переливи, то Рішкові властивий більш рисунок, обрис. Це підмічує у своїй книжці про закарпатських поетів і др. В. Бирчак. Звідсіля й деяка сухість його віршів, оповідно-описовий тон, без поривів і хвилювань різноманітних настроїв:

*Вечірній шум жаркого літа
Мрійливо сходить на поля широкі,
Десь з полонин дзвінка трембіта
Летить назустріч ночі ясноокій...*

Те саме можна сказати про патріотичні вірші. Їх характер чисто декларативний: ми підемо, ми зробимо це і те, і т. д.:

*Ми створимо ряди могутні
Юнацьких лицарів палких
І пустимо в огонь майбутній
Ніким нездолані полки...*

Коли поет говорить про „закон”, „заповіт”, „чин” — то від усього цього відгонить тільки — словами. Майже винятково, там, де в почування поета вриваються настрої (нпр., у вірші „Під чужим небом”, де поет у Празі тужить за рідними горами), відчуваємо те неспроможне „щось”, що творить суть поезії:

*Як тільки ніч прижmurить вій —
Летять мої думки крилаті,
Де полонинський вітер віє,
Де ніч і день сумує мати...*

Можна б згадати ще декілька авторів — Миколаю Божуківну, Івана Ірлявського, Лазорика (Федя Маковичанина й ин.), але це автори або дрібних збірок, що нічим таким не вирізняються, або ж такі, що порозсилювали свої речі по важкодоступних журналах, та й іще зарано про них що говорити. Останніми цікавими явищем закарпатської поезії можна вважати „Молоді мої дні” Івана Колоса (1938), збірку, яка в Галичині пройшла б може непомічена, та якої цюва на Закарпатті дуже знаменна¹⁾. В Колоса більш-менш такий самий тип творчості, як і в Зореслава, вона відбиває в собі великі загально-українські поетичні течії, в цьому випадку неокласичні, по через Рильського і, ще дивніше, через — Зерова,

¹⁾ Збірка дістала м. р. третю нагороду „Товариства українських письменників і журналістів ім. Франка” у Львові. Ред.

звичайно малодоступного й малопопулярного. Ще дивніше, що ті класичні мотиви лучаться з „есенінськими”; о в е с згаданий мало не на кожній сторінці, так, що не раз він стає взагалі якоюсь наче фантастичною рослиною; тут і „вівсяна кров”, тут і „вівси моляться”, взагалі автор сприймає світ через якийсь „вівсяний шум”. Щодо самих класичних засобів, Колос не скрізь іще послідовний і не скрізь бездоганий. А проте в нього трапляються вірші, чи власне строфи, що, не вважаючи на непевний іще словник і складню, а то й на деяку примітивність, що воює з бажаною класичною формою, — пульсують чимось живим і несподіваним:

*Ні, не жалію я, що у селі глухому
Без радощів ясних я сам з собою ріс,
Що думи скорії плили по чолі мому,
Неначе рання мла через карпатський ліс...*

*

*Це воскресаємо із мертвих,
Нова весна і нам приходить.
Дивись: ростуть вівси уперто!
І чуй: нестримно грають води!...*

*

*І співають вівси: „зростемо ми!”,
— „До мети йду!” — шепоче вода.
Розкривається нам невідоме:
Українська земля молода!*

Це „невідоме” української молоді землі звучить не тільки в цього поета, а є воно, як ми це показали вище, провідною ниткою всієї закарпатської поезії. Набравши за останні роки немалого розмаху, із значним уже культурним вантажем та досвідом, здорова, молода, експанзивна, закарпатська поезія вносить свої вартості в загально-українську літературу.

*

Кілька слів, більш у *postscriptum*-і, треба б сказати ще на тему т. зв. русскої поезії в Карпатській Україні. Недавній виступ А. К а р а б е л е ш а забрав їй єдиного поважного представника, до якого можна підходити з літературним критерієм. Безперечно, його збірка („Избранныя стихотворения” — Ужгород, 1928) має деяку літературну школу. Передусім сильні в нього впливи Лермонтова. Вже перший вірш у згаданій збірці:

*Прости меня, Творецъ Всевышній,
И не вини за то меня,
Что я доннынѣ жилъ, какъ лишній,
Въ груди безъ вѣры и огня...*

це — наче перерібка великого російського поета. Але не це падає у вічі. При досить бездоганнях формою, „споглядальних” своїм підходом до природи описах Карпат, звертає увагу специфічний запевнений тон цієї збірки, з мотивами „могильної тишини” і „плачу”. Тут Карабалеш попадає зовсім у тон сьогочасної російської емігрантської поезії, де, як це завважив один із російських таки критиків, найчастіше повторювані слова це — „янгол” і „смерть”. Тимто Карабалешева творчість належить до минулого й нагадує зневіренціє попереднього століття, про яких ми згадували спочатку. Органічності звязку його поезії з рідним ґрунтом, при всіх карпатських мотивах, у нього майже не почувається, і саме життя в нього — якийсь „нікчемний круговорот” („ничтожное кружение”), без цієї мети й цієї волевої спрямованості, що насичує творчість поетів українських. Життя завжди залишається найсуворішим критиком поезії, і досьогочасна творчість досить культурного Карабалеша життєвого критерія не витримала, розбивши всі його могильні примари та вибухнувши всією яскравістю вродженого почуття.

SVJATOSLAV HORDYNŠKYJ

MODERN POETRY OF CARPATHIAN UKRAINE.

(Summary)

In the XIX-th century the literature of Carpathian Ukraine showed strong influences of the old Slavonic language. After 1849, as a reaction against Magyarization came a Russian tendency, and that developed a literature in a mixed Ukrainian, Russian and old Slavonic language.

In comparison with the renewal of the new Ukrainian literature in 1798, the awaking of Carpatho-Ukrainian literature came very late — only after the World-War. This renewal came with the recovery of national and economic freedom, when the country at last liberated itself from the Magyar yoke. The first pionier of this movement is Vasyl' Grendža-Donškyj, who seeks inspiration in the extremely rich folklore. The last premier of K. U., Rev. Dr. Auhustyn Vološyn, being a writer and a pedagogue patronized these literary beginnings. After V. G.-Donškyj follow other young poets of the present generation: Zoreslav, who's poems are the finest in form, then Julijan Boršoš-Kumjatškyj, Fedir Mogiš (Bojevir), Mykola Riško, Ivan Kolos and others. Their poetry is expressive, heroic, full of romantic motives. Their close contact with the soil, their nation and its history makes their work a barometer of the national life and feelings of this the smallest of Ukrainian districts.

Іван Зілинський (Краків)

МОВА ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ.

Закарпаття — його природа й люди, його матеріальна та духовна культура — було вже здавна предметом значного зацікавлення своїх і чужих дослідників. Це зацікавлення в останньому часі зросло ще більше, обняло, поза науковцями, вже й широкі кола громадянства, і в різних видавництвах появляється що раз більше описів цієї країни. В усіх цих описах переважає погляд, що ціла ця країна незвичайно цікавий з кожного погляду заповідник, який, завдяки своєму донедавна тяжко доступному географічному положенню, зберіг, у самому серці середньої Європи, багато дуже вартісної матеріальної та духовної старовини. Торкається це в такій самій мірі й мови, яка виявляє багато архаїчних прикмет. На деякі з них (у ділянці звучні, відміни та слівництва) звернули вже здавна увагу [пор., н. пр., Іван Верхратський, Знадоба для пізнання угорськоруских говорів, „Записки Науков. Т-ва ім. Шевченка“, т. XXVII (1899), ст. 1—9, і т. XL (1901), ст. 1—15]. Цікава з приводу мови цієї закутини — думка проф. Богдана Лепкого, що, втікаючи восени 1914. р. перед москалями, опинився на Закарпатті в м. Сатмар-Нейметі, яке лежить на південний захід від м. Хусту над р. Самошем. Пробиваючи там довгий час, він мав нагоду пізнати мову довколишнього українського населення: вона видавалася йому дуже старовинною, нагадувала просто мову „Слова о пълку Игоревѣ“¹⁾. З другого боку, місцеві селяни після розмови з проф. Лепким вирішили, що їх простий „руський язык“ кращий від української літературної мови Лепкого...

Полишаючи на боці різні погляди різних людей на мову наших закарпатських братів — у цій справі дехто, як ось москвофіл Г. Ге-

¹⁾ На „Етнографічній Карті Угорської Русі“ С. Томашівського, С. Петербург, 1910, 1:300.000, дійсно в околиці Сатмар-Нейметі зазначено кілька українських островів, с.с.: Как, Беренд, далі: Рожаль, Шар, Шаркиз-Уйлак, Йовжеф-газа та Араньошмедеш, де живуть останки колишніх невинародовлених іще „руських“ колоністів, що походять, імовірно, з Мармарошини (пор. ст. 36—7).

ровський, добалакався до того, що закарпатські говори зближаються до російських говорів, а француз Jéromé Tharaud висловив погляд, що карпатські „русини” нічим не різняться від мешканців Москви й Петербургу — спинимось на думках самої закарпатської інтелігенції щодо мови її землі.

Щодо цього можемо тут розрізнити чотири групи:

1. „Карпаторосси”, що, вважаючи себе за членів „єдиного неділимого русскаго народа”, не признають, очевидно, української літературної мови, називають її „штучним твором” (жаргоном), а самих українців звать зневажливо „мазепинцями”, видумкою німців, поляків і т. п. Вони самі стараються вживати в письмі й у слові російської літературної мови, та, не знаючи її добре, особливо її правильної вимови, насправді говорять і пишуть куріозним воляпюком, — мішаниною мови староцерковнослов'янської та російської з т. зв. „малорусскимъ произношенієм”.

2. Тверді карпатські „русини”, консервативні й регіональні патріоти, що також не признають ані української літературної мови, ані терміну „український”, самі силкуються говорити та писати „ублагородненою” місцевою „карпаторуською” мовою, а властиво чудернацьким „словяноруським язичієм” (тобто архаїчними місцевими говорами з домішкою слів і форм староцерковнослов'янських), яким говорили чи писали наші галицькі предки перед сто роками²⁾.

3. Поступові „русини-народовці”, які вважають себе за частину українського народу, самостійного й окремого від москалів, і стараються вживати літературної мови, дуже зближеної до всеукраїнської, але їм було якось дуже трудно, аж до останнього часу, позбутися різних архаїзмів у своїй „писаній” мові, залишити анахронічний т. зв. етимологічний правопис та замінити термін „руський” на „український” (подібно, як це було в нас, у Галичині, перед 40 роками).

4. Свідомі українці, що належать до середньої та молодшої генерації, без застережень приймають усеукраїнську, понадгосударову, літературну мову й пишуть т. зв. фонетичним правописом (хоч у школі їх учать т. зв. етимології).

У зв'язку з вище сказаним виринають такі питання:

1. Чому саме на Закарпатті так глибоко закорінилося й досі ще держиться розмірно найсильніше русофільство?

²⁾ Подібні погляди висловив перед 100 роками М. Лучкай у своїй граматиці: *Grammatica Slavo-ruthena*, Budaë, 1830, ст. V—XVI, він уважав українську закарпатську мову за старовинний діалект старослов'янської мови та насправді написав граматику старої книжної т. зв. словеноруської мови (пор. В. Сімович. *Grammatica Slavo-ruthena* М. Лучкая, ч. I, Науковий Збірник тов. „Просвіта” в Ужгороді, р. VII—VIII, за р. 1930—31., окр. відбитка, ст. 89—90).

2. У чому причина якоїсь дивної нехоті, а нерідко й завзятої ненависти та ворожости до літературної української мови не лише у карпаторосів-русофілів, але частинно і в нейтральних закарпатських русинів, інтелігентів і навіть неписьменних селян? Чи (поминаючи випадки продажного ренегатства, впливи сторонньої політичної агітації, консерватизм, брак розуміння взаємин і різниці між літературною і простонародною мовою, тощо) причини не треба шукати загально глибше, а саме у згаданій архаїчності, відсталості закарпатської простонародної мови?

3. Чи й наскільки закарпатська простонародна мова зберегла насправді ще й досі такий старовинний характер, що її можна порівнювати з мовою „Пісні про похід Ігоря”?

Цілком об'єктивну відповідь на ці питання повинні дати наукові дослідники мови закарпатських українців.

*

Вузькі рамки цієї статті не дозволяють зайнятися тут докладніше обговоренням двох перших питань; тимто я зверну увагу на три статті д-ра Івана Панькевича³⁾, де він пояснює, чому ще рано було (в 1936. р.) говорити про закінчення на Закарпатті з правописною архаїчністю, чому навіть і він (галичанин) був змушений друкувати всі три видання своєї граматики⁴⁾ тим анахронічним етимологічним правописом; як пізно збудилася та яким важким шляхом і серед яких різних внутрішніх і сторонніх перешкод поступала дуже поволі українська національна свідомість на Закарпатті.

І на третє питання повинні дати відповідь наукові праці Івана Панькевича, який, починаючи від 1922. р., займався систематичними дослідженнями українських закарпатських говорів. Особливо важливі дві останні праці Панькевича, бо в них він опублікував кінцеві висліді своїх довголітніх студій.

У першій з них, п. н. „Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів і передовсім до північно-карпатських” [„Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. CLV (1937), 173—89 і окрема відбитка] Панькевич старається доказати тісний генетичний зв'язок між закарпатськими й галицькими карпатськими говорами, що по обох боках карпатського хребта діляться на три діалектичні групи: лемківську, бой-

³⁾ 1) Український правопис на Закарпатті, „Рідна Мова”, IV (1936), 493—6.

²⁾ Етимологічний правопис на Підкарпатті, історичний нарис, *ibidem*, V (1937), ст. 7—14 і 3) Взірці літературної мови й правопису Підкарпаття (*ibid.*, ст. 183—6).

⁴⁾ Д-р Іван Панькевич, Граматика руського языка для шкіл середних и горожанських, третє перероблене и доповнене видання, накладом Державного видавництва в Празі, 1936. р.

ківську та гуцульську, і зовсім справедливо відкидає згадане вище безпідставне й тенденційне твердження Геровського. Але ж це бур лише тимчасовий, дуже скорочений зміст одного розділу дуже об'ємистої (550 ст.) праці Панькевича, що її друк у Празі дуже затягнувся, і що нарешті побачила світ щойно у вересні 1938. р.⁵⁾.

Зміст цієї незвичайно солідної та важливої праці дуже багатий і різномірний. По за докладним описом звучні та відмінні, при помочі звичайної та експериментальної фонетики, методою діалектологічної географії, крім фонетично записаних зразків мови в 109 селах, вона обіймає ще такі розділи: Переднє слово; Резюме чеською і французькою мовою; Дотеперішні дослідження над південно-карпатськими українськими говорами; Мета й методи праці; Заселення південно-карпатської області українським населенням та стичність його з чужим етнічним елементом; Південно-карпатські українські говори в історичному розвитку; Наголос і квантита; Язикові явища на мапі; Напрямок ізоглос; Питання діалектологічного розподілу українських говорів Підкарпатської Русі і суміжних областей; Південно-карпатські говори у відношенні до других українських говорів: а) лемківські, б) бойківські, в) гуцульські говори; Висновки; Південно-карпатські українські говори та другі словянські мови; Приложення: Мапа Підкарпатської Русі і Східньої Словаччини, 1:300.000 (підклад з зазначеними горами, ріками й важнішими місцевостями) і п'ять калькових мап із зазначеними ізоглосами.

Коротко кажучи, цей науковий твір, що в нім опрацьовано, згідно з найновішими вимогами сьогочасної науки, один із найдікавіших відтінків нашої мовної території, має велике значіння для української діалектології та для пізнання історичного розвитку української живої мови.

А тепер придивімся, чи є яка користь із цієї великої наукової книги для ширших кол нашої громадянства, чи приступна та зрозуміла вона для неспеціалістів, і чи можна в ній знайти відповідь на поставлене вище під 3. питання?

В 236. ч. „Діла” з 23. жовтня 1938. р. появилася на цю книгу рецензія м. р., де рецензент, зазначивши на вступі, що вона появляється саме в пору, справедливо називає її незвичайно сумлінною й вартісною працею, зазначає, що це єдина досі праця, яка дуже докладно й систематично подає поодинокі звукові і морфологічні

⁵⁾ Повний заголовок цієї праці такий: „Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей, з приложенням 5 діалектологічних мап. Частина I.: Звучня і морфологія”, Прага, 1938, 8^о, ст. 550. Накладом комісії для дослідів Словаччини й Підкарпатської Русі при Словянським Інституті в Празі.

прикмети цілої закарпатської української території, та що вона оперта головню на власних теренових дослідях автора.

Інформуючи читачів „Діл-а” про висновки, до яких доходить Панькевич на основі своїх довголітніх студій, рецензент з’ясовує їх в ось який спосіб: „що мова закарпатських українців не творить якоїсь окремої діалектольогічної групи, і що не можна вважати її за щось споріднене з т. зв. чернігівськими діалектами (дехто звав їх архаїчними), а що це ті самі карпатські говори (лемківський, бойківський, гуцульський), що їх подибуємо і на північному боці Карпат у Галичині, та тільки тут і там подибуються в них деякі своєрідні прикмети, що виринули підо впливом сусідських мов (словацької і румунської), чи наслідком довгого мадярського панування”.

З вище наведеного читач може винести таке вражіння, що єдина різниця поміж південними й північними карпатськими говорами лежить лишень у домішці чужих, сусідніх мов. А тимчасом Панькевич пише виразно на ст. 31. своєї праці, що „різниці між ними” (тобто між південно- й північно-карпатськими говорами) „полягають на збереженні більшої архаїчності (розбиття моє), як в говорах північно-карпатських, а тим більше в порівнанні з другими говорами”, або також і в висновках на ст. 395: „Середина карпатських говорів виказує деякі старші, більше архаїчні явища⁷⁶⁾” і подібно на ст. IV. і при описі поодиноких явищ фонетичних і морфологічних.

Причина, чому рецензент не звернув уваги в рецензії на архаїзми в закарпатських говорах, лежить, здається, в тому, що Панькевич не підніс як-слід (особливо у висновках) цих архаїчних прикмет і не пояснив ніде, яке значіння мають вони для граматичної структури й системи поодиноких закарпатських говорів. І це є власне одна з важливих недочотів цієї, зрештою, дуже цінної праці, а саме, що автор, характеризуючи говори та їх групи, вичислює звичайно механічно спільні або відмінні мовні прикмети та кладе головну вагу на їх число, а не на на їх вартість для системи і взагалі для структуральної будови цілих говорів або їх груп.

І так, напр., Панькевич не прикладає майже ніякої ваги до закарпатських архаїзмів, хоч насправді деякі з них грають у теперішній структурі поодиноких закарпатських говорів визначну роль.

⁷⁶⁾ Переголос старих закритих *o, e* на *u, ŭ, ъу*, зберігання м’якості закінчення 3. особи *sing. i plur. praes.* — широкий відтінок у під наголосом, асиміляцію *rl* в *ll*, або нові невідомі явища на північній стороні Карпат.

Для прикладу обговорю тут коротко тільки значіння браку повного т. зв. ікавізму, тобто вимови старих *о, е* в нових закритих складах як *у, ю, н*. пр.: *кунь, вул, стул, мюд* (меду), *нюс* (нести), *вюй* (вести) і т. д. у т. зв. середньозакарпатському говорі⁷⁾, замість загально-українських: *кінь, віл, стіл, мід, ніс, вій*.

Спершу — кілька слів про старовинність такої вимови. Початок якісних змін у вимові старих голосівок *о, е* в напрямі до звука *і* почався в українській мові в половині XII. в. (після зниклу глухих т. зв. „ѣ” та „ѥ”). Протягом XIII. віку згадані голосівки (*о, е*) вимовлялися як *у, ю*, — і на це знаходимо вже в грамотах XIV. в. багато прикладів⁸⁾.

Отож середньо-закарпатський говір зберігає нам, завдяки своєму географічному положенню, староукраїнську вимову звуків *о, е* що-найменше зперед 500 років! Така архаїчна вимова старих *о, е*, як задньо-язикові голосівки *у, ю*, замість передньо-язикового звука *і*, грає, очевидно, значну роль в системі вище згаданого закарпатського говору в порівнянні з системою властивого бойківського говору, де, подібно, як у загально-українській літературній мові та у східно-українських говорах, досягнув ікавізм найдавший ступінь розвитку, помякшуючи приголосівки не лишень перед *і* з *е* (*село — сѣл*), але також перед *і* з *о* (*соли — сѣль*). Про це можна переконатися, коли порівняти голосівкову систему котроїнебудь говірки середньо-закарпатської на підставі текстів Панькевича з голосівковою системою бойківського говору. Так, н. пр., у говірці села Драгово⁹⁾ [на північний схід від Хусту] на загальну кількість 333 голосівок виступає 246 (74%) задньо-язикових голосівок, і лишень 87 (26%) передньо-язикових голосівок; зате голосівкова система бойківського говору при такій самій кількості голосівок виявляє 223 (67%) задньо-язикових і 110 (33%) передньо-язикових голосівок. Подібна процентова перевага задньо-язикових над передньо-язиковими голосівками є також у всіх інших селах закарпатського у-діалекту. У східно-українських говорах, подібно, як і в українській літературній мові, де нема вже архаїчної бойківської вимови старого задньо-язикового *ы* (дѣм супроти — дѣк), через те, що пересунулося його місце артикуляції

⁷⁾ Див. Ів. Зілинський, Карта українських говорів з поясненнями, Варшава, 1933, ст. 8—9, і — Границі бойківського говору (з картою), „Літопис Бойківщини”, ч. 10., Самбір, 1938, ст. 7—9.

⁸⁾ Див. галицькі грамоти: 1383 р., 1384 р. (1354. р.), 1385 р., 1386 р. (1366. р.), 1387 р., 1388 р. (1398. р.). — Перші приклади вимови *о* як *і* стрічаємо щойно з початком XV. в.: *Тодѣр* (= Теодор), *Сигѣт* (= Сигот) у мармароській грамоті з 1404. р.

⁹⁾ Див. Ів. Панькевич, Українські говори..., ст. 439, 9 перших рядків.

(вимови) до передньої частини ротової ями так, що воно злилося з загально-українським *и*, змінилася ще більше пропорція на користь передньо-язикових голосівок, яка виявляє вже 138 (41,4%) супроти 195 (58,6%) задньо-язикових голосівок.

Вище поданий розподіл голосівок впливає, ясна річ, на загальне акустичне враження архаїчної закарпатської вимови в порівнянні з вимовою бойківською, і ще більше — із східньоукраїнською, яка визначається розмірно вищим і м'якшим тоном.

Коли, крім цього, взяти на увагу ще інші архаїзми (у звучні, у відміні, у слівництві), то не буде дивно, що для закарпатського темного селянина старослов'янська мова, яку він чує в церкві, або російська мова, яка містить у собі багато старо-церковнослов'янських елементів, та декому з закарпатської інтелігенції, можуть видатися ближчими для їх вуха від загально-української, літературної мови, якої вони, через брак українських шкіл, не могли досі ближче пізнати.

Знаменне теперішнє географічне поширення вище обговореної вимови звуків *о, е* як *у, ю* лишень на двох розмірно великих островах, хоч колись мусіла вона обіймати далеко більший, суцільний простір південного Закарпаття. Західній острів із такою старовинною вимовою займає простір приблизно від вододілу поміж рр. Лабірцем і Ужем до долини р. Лятириці; східний острів — приблизно від долини р. Великої Ріки до долини р. Тересви¹⁰).

Розрив вище згаданого, первісно суцільного мовного простору на острови повстав через те, що від півночі (нижче полонинського пасма) поміж рр. Лятирицею і Вел. Рікою втиснувся широкий клин із молодшою вимовою звуків *о, е* як *ѳ* (= лямбілізоване, заокруглене *і*, подібне до — німецького *ü* у словах: *schützen, Mütze* і т. п.) та *е* як *ѳ̄*. — Ця вимова творить уже перехідний ступінь до повного „ікавізму“, тобто до вимови звуків *о, е* як *і, ї* (кінь, віл; лід, заньїс), яка є панівна на північ від полонинського пасма, на цілій Верховині та, крім цього, в доріччі Білої та Чорної Тиси, на просторі закарпатського гудульського говору.

З вище сказаного видно, що на території закарпатської країни можна ще й тепер на власні очі бачити в мініятурі цілу історичну еволюцію, що її перебула українська мова щодо якісних змін звуків *о, е* в нових закритих складах від XIII. в. аж до повного „ікавізму“, який, шляхом вирівнювання закарпатських діалектичних різниць, на наших очах здобуває собі поволі право громадянства і в літературній і в простонародній мові Закарпаття.

¹⁰) Окрім цього, існує ще така вимова у групі кількох сіл над р. Руською кол. Марамароша в теперішній Румунії (див. Панькевич, Українські говори..., ст. 186—94 і мапа ч. I.).

DIE SPRACHE DER TRANSKARPATHO-UKRAINER.

(Zusammenfassung).

Die Mundarten der transkarpathischen Ukrainer entsprechen denen ihrer Landsleute nördlich der Karpathen (den Lemken, Boiken, Huzulen), sie weisen aber, dank der geographischen Lage des Landes, viele Archaismen auf, auf die bereits viele Sprachforscher (z. B., *Lutskej*, 1830, *I. Verchratskyj*, 1899, 1901... vor allem aber *I. Paňkevč* in der unlängst erschienenen großen Arbeit über die Mundarten dieses Landes, Prag, 1938) hinwiesen. Unter den phonetischen Archaismen ist besonders die altertümliche Aussprache der ursprünglichen Vokale *o*, *e* in neuen geschlossenen Silben als *u*, *'u*, (*vul*, *stul*, *kuň*; *l'ud*, *t'utka*, urspr. *vol*, *stol*, *koň*; *led*, *tetka* u. s. w.), statt des allgem.-ukr. *i*: *vil*, *stil*, *kiň*; *l'id*, *t'itka* u. s. w. bemerkenswert. Diese, im Vergleich mit dem allgemein-ukrainischen so genau. „Ikavismus“ mindestens um 500 Jahre zurückgebliebene Aussprache der alten *o*, *e*-Vokale umfaßt jetzt nur noch zwei größere Inseln, von denen die westliche annähernd den Raum von der Wasserscheide zwischen den Flüssen Laborec und Už bis zum Latoryča-Tale und die östliche — ungefähr das Gebiet zwischen den Tälern der Teißnebenflüsse: Velyka Rika und Teresva einnehmen.

Die oben erwähnten Dialektinseln mußten einst ein weit größeres geschlossenes Gebiet umfassen haben, welches später durch die vom Norden eingedrungene Aussprache der alten *o* als *ü* (wie in den deutschen Ausdrücken *Mütze*, *schützen*), *e* als *'ü* (*vül*, *stül*, *küst'*; *l'üd*, *t'ütka*) in zwei Inseln getrennt wurde.

Diese verhältnismäßig jüngere Aussprache bildet nun eine Übergangsstufe zur allgemein-ukrainischen „ikavischen“ Aussprache: *vil*, *stil*, *kiň*; *l'id*, *t'itka*..., welche im transkarpathischen Hochlande („Verchovyna“), längs des Karpathenkammes, sowie in der transkarpathischen Huzulenmundart im Flußgebiete der oberen Theiß (Čorna und Bila Tysa) schon vorherrschend ist.

Demnach kann man in den oben erwähnten ukrainischen transkarpathischen Mundarten noch jetzt die Hauptstufen der historischen Entwicklung beobachten, welche das Ukrainische im Laufe mehrerer Jahrhunderte bezüglich der qualitativen Änderungen der ursprünglichen *o*, *e*-Vokale in neuen geschlossenen Silben bis zum vollen „Ikavismus“ durchgemacht hat.

Валентин Садовський (Прага)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ НА ЗЕМЛЯХ ІЗ УКРАЇНСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ.

Сучасна доба дуже мало пригожа на те, щоб робити загальні підсумки в обсягу господарських відносин на землях, де живуть українці. Від ряду років ці землі разом із цілим європейським господарством пробувають у перехідному стані перебудови й перетвору господарських відносин і господарської структури в якісь нові форми, зміст і характер яких лише поволі з'ясовується і кристалізується у процесі розвитку.

Коли залишити на боці суперечки, які провадять теоретики на теми, чи той господарський лад, який панував в Європі перед війною, і який мав назву капіталістичного, вже вичерпав свої творчі можливості й перетворюється тепер у нові форми, що мусять мати якусь іншу назву й інше означення, то лишається фактом, що той стан повільного органічного розвитку, який європейське господарство переходило в довоєнній добі — закінчений. Європейське господарство, а з ним і землі, де живуть українці, входять у новий господарський етап, входять, як і по цілій Європі, з великими труднощами й перебоями, при наявності цілого ряду процесів, що їх не можна оцінити інакше, як — процеси хоробливі, нездорові.

Передвоєнну господарську структуру Європи й цілого світу характеризувала рішуча перевага й панування західної Європи в цілому світовому господарстві. Країни, положені на берегах Ля-Маншу й Балтійського моря, були господарським осередком світу. Свою волю і свої директиви вони накидали всім частинам земної кулі. Використовуючи своє упривілейоване становище, вони забезпечили своєму населенню вищий життєвий рівень у порівнянні з іншими країнами, які пробували в господарському запіллі. Повоєнний період характеризує повільна, але безупинна втрата Європою північного становища у світовому господарстві, власне тих країн, що вели перед у її господарському житті. Що далі, то виразніше за-

значується тенденція зросту господарського значіння позаєвропейських країн і континентів. Ми є свідками процесу, який іще не набрав остаточно скристалізованих форм, утрати старими господарськими осередками їх панівного значіння, наростання й формування нових економічних центрів, нового перерозподілу сил і впливів у світовому господарстві.

Цей процес іде рівнобіжно з процесом поважних структурних змін у господарському укладі європейських країн, які у світовому господарстві вели донедавна перед. Цей уклад у передвоєнних часах базувався на волі приватної ініціативи й на волі взаємної конкуренції. Держава в господарське життя втручалася мало; вона, як підприємець, виступала лише в окремих, тісно обмежених випадках. Сучасне господарське життя характеризує зріст впливу держави на народне господарство — все збільшується роля держави, як чинника, що організує й регулює народне господарство. У звязку з цим ті провідні принципи, що були базою передвоєнного господарського розвитку, все більше втрачають своє значіння: приватна ініціатива поставлена тепер у дуже звужені рямці, вона існує лише в тих обмежених розмірах, які залишені для неї регуляційною чинністю держави. Таксамо крайно звузились ті межі, в яких може виявлятися взаємна конкуренція між окремими господарськими одиницями. Ці загальні тенденції до зросту впливу держави на господарське життя не вилилися ще в якісь усталені і скристалізовані форми. В багатьох випадках держава йде напOMAцьки, стає на шлях експериментів, на які народньо-господарський організм часто реагує дуже гарячково й хоробливо. Як незакінчений процес нового перерозподілу сил і впливів у світовому господарстві, то таксамо незавершений процес тих структурних змін, що їх переходить сучасний господарський уклад, процес перерозподілу впливів між приватно-господарськими та державними чинниками. Господарське життя є у процесі далекосяглих змін, у процесі далекої ще від завершення кристалізації. Господарський світ входить у новий етап, зміст і характер якого вияснюється лише поволі з бігом розвитку. Стан земель, заселених українцями, у цьому процесі перетвору господарського життя ускладнюється ще тим, що вони належать до чотирьох держав і через те підлягають впливові чотирьох різних систем господарської політики, пристосованих до господарських потреб тих держав, у склад яких вони входять.

Серед цих умов зрозуміло, що характеристику соціально-економічних обставин на землях, де живе український народ, можна подати лише в найзагальніших рисах, і що таксамо тільки як-найзагальніше можна зазначити ті завдання, які стоять перед нами в но-

вому етапі господарського розвитку. З'ясування нашого сучасного становища, природно, треба попередити підведенням підсумків того, що досягнули наші землі в попередньому етапі господарського розвитку, тому етапі, що закінчився із світовою війною.

*

Перше, ніж приступити до теми, я б хотів зробити одна заувагу. Існує в нас дуже поширена звичка — я особисто не вважаю, що вона належить до позитивних, — коли йде мова про наші національно-культурний або політичний розвиток — займатись передусім підрахуванням тих наших кривд, яких ми зазнавали й зазнаємо від наших сусідів. Відповідно до того, таксамо поширений звичай при характеристиці нашого господарського становища — передусім підносити ті негативні моменти, які випливають із того факту, що українське господарське життя розвивається в умовах нашого недержавного становища. Я не збираюся перераховувати цих негативних моментів у нашому господарському житті в передвоєнному етапі його розвитку — вони загально відомі. Тим менше не маю на увазі заперечувати очевидного факту, що вони існують. Якщо повноту національного розвитку, між іншим, очевидно, і господарського, можна досягнути лише в умовах існування лише власної державності, то було б дивно, коли б наше сьогочасне недержавне становище не відбивалося на господарському житті. Дозволю собі зробити в справі наших господарських кривд лише одну заувагу. Треба мати на увазі, що деяка частина недосягів і негативних моментів у нашому господарському житті була зв'язана не так із господарською політикою тих держав, які володіли українськими землями в передвоєнному періоді, як із нашим географічним положенням, із нашим пробуванням у глибокому господарському запіллі. Коли за княжих часів київська держава своїм культурним і господарським розвитком дорівнювала, якщо не перевищувала країни західної Європи, то це стоїть у тісному зв'язку з нашим близьким сусідством із таким визначним культурним і господарським осередком, яким була тоді Візантія. Коли головні осередки господарського життя в Європі перенеслися на західні береги Атлантику, ми опинилися у великій віддалі від тих районів, де творилася нова господарська культура, де було джерело господарського й технічного поступу. Ясно, що цей факт не міг не вплинути на наш господарський розвиток і поступ.

Але повертаюсь до тієї теми, яку я поставив собі вгорі, — до з'ясування й оцінки нашого господарського становища в передвоєнному етапі господарського розвитку. Період, коли на наших землях остаточно запанували капіталістичні форми господарського ладу, охоплює добу від часів скасування панщини на наших

землях. Отже навіть на теренах колишнього австрійського панування, де ліквідація панщизняних відносин відбулася раніше, цей період нараховує лише не повних сімдесят років. Це число треба твердо пам'ятати, коли переводити порівняння нашого господарського стану й наших господарських осягів із високорозвиненими країнами західньої Європи — там цей період був без порівняння довший, отже таксамо було без порівняння більше часу, щоб досягнути вищі господарські наслідки. В часі скасування панщини господарські відносини на наших землях мали у високій мірі примітивний характер. Ті господарські осяги, які мали ми від минулого, за часів чужого панування були утрачені. Міста в економіці країни грали мінімальну роль, до того і складом свого населення і складом осіб, зайнятих у міських фахах, вони були неукраїнські. Основною галуззю національної економіки було примітивне сільське господарство, і чи не єдиним репрезентантом української нації було темне, здеморалізоване довгими роками панщини селянство. Серед селянства існувала виразна нехоть до всіх інших фахів і засобів зарібкування, окрім — традиційного хліборобства: заняття промислом і торгівлею вважалося нехлопською справою — були місцевості, де це покладали за гріх.

Цей образ примітивних господарських відносин за добу, що становить приблизно $3/4$ століття, змінився не до пізнання. Українське селянство встигло зорієнтуватись і пристосуватись до тих нових господарських течій і тенденцій, які прийшли з Заходу, і виявило при тому великі запаси господарської енергії та ініціативи. За цей період закінчено господарське опанування українцями, передовсім нашим селянством, із сільсько-господарського погляду. Степової України, при чому розміри засівної площині там у другій половині XIX. ст. зростали темпами, які нагадують темпа розвитку американського господарства. Збільшилась і зросла, передовсім на Лівобережжі і в Степу, площинь селянського землеволодіння; йому здало свої позиції шляхетське поміщицьке господарство, яке виявило свою нездібність пристосуватись до нових господарських умов, що прийшли після ліквідації кріпацтва. На селі повстав новий тип селянина — господаря-підприємця, той зненавиджений більшістю — куркуль, який у економіці сільського господарства деяких районів України став грати дуже видатну роль. Загал українського селянства, як тільки воно віджило й зипросталось після тих умов, у яких воно жило за панщини, виявив великі здібності на полі засвоєння тих поліпшень у сільському господарстві, що їх виказує агрономічна наука, й на полі господарської самоорганізації. Ті успіхи, які досягла земська агрономія на Наддніпрянщині, той розвиток

кооперації, на всіх наших землях — факти аж занадто відомі, щоб на них треба було ширше спинятись. Неминуча в тих господарських умовах, у яких живе український народ, господарська еміграція, що рекрутувалася виключно з селянства, виявила його першорядні господарські здібності пристосовуватись до нових господарських умов, придбала для української нації нові простори в Сибірі, на Зеленому Кліні і в Америці, створила в Канаді осередки господарського добробуту й національного розвитку, які у хвилині, коли буде вирішуватися справа української державності, відіграють можливо не останню роль. Господарський поступ нашого сільського господарства вивів його із стану примітивізму, в якому воно було після скасування панщини; для останніх часів зразків такого примітивізму треба було з'окрема шукати в найбільш віддалених гірських і поліських місцевинах.

Українське село виконало велику роль, перевело значну працю не лише на полі піднесення сільського господарства, воно стало ще й тим резервуаром, з якого поволі почали відділятися нові соціальні групи, що характеризують капіталістичний лад. Коли йде мова про наш промисловий розвиток, то звичайно підносять передусім велику роль в ньому чужого капіталу; тут констатують, очевидно, факт, що цілком відповідає дійсності. А проте не треба забувати і про другий момент: у кожному виробництві, поруч із капіталом, грає велику роль і людська праця. На цьому полі в попередньому етапі господарського розвитку існують у нас деякі досягнення. В передвоєнному періоді повстали немалі кадри промислового пролетаріату, які постачало передусім перелюднене українське село. Українське робітництво було репрезентоване всіма фахами. Повстали в нас таксамо деякі кадри технічної інтелігенції, кадри керманічів промислових і торговельних підприємств, кадри українського ремісництва. Поява цих нових соціальних груп, груп передусім міських, привела до того, що неукраїнське обличчя українського міста поволі почало змінюватися, український елемент почав у ньому грати свою роль. Хай усі ці досягнення й невиспичальні в порівнянні з тими господарськими перспективами й можливостями, які має наша багата країна, хай вони й не задовольняють покищо цілком існуючі розміри промислового й торговельного обороту, — то не слід забувати, серед яких умов повстали в нас ці нові соціальні групи. Лише, коли порівнюємо господарські й соціальні відносини на наших землях у добі ліквідації кріпацтва й напередодні світової війни, то побачимо, яка велика відстань відділяє відносини тої і другої доби. Підсумовуючи все сказане вище, треба сконстатувати, що в новий господарський етап ми без ніякого сумніву вхо-

димо із значно більшими господарськими силами й можливостями, ніж ті, які ми мали тоді, коли остаточно оформився на наших землях капіталістичний лад.

Зазначивши, що тепер ми розпоряджаємо немалими господарськими силами й можливостями, треба рівночасно піднести, що теперішня господарська ситуація ставить перед нами дуже поважні завдання та веде за собою немалі труднощі. Відповідальність того періоду, який ми переживаємо, полягає в тому, що тепер, як ми вже зазначили, відбувається новий перерозподіл господарських сил і впливів у світовому господарстві. Є це час, коли Україна могла б перестати бути тою *quantité négligeable*, якою була вона в передвоєнній добі, і здобути місце, що їй належить не тільки внаслідок її дотеперішніх господарських досягнень, але і в зв'язку з її майбутніми економічними можливостями, з її геополітичним становищем. Коли не використати теперішнього критичного періоду, й коли міжнародні господарські відносини знову наберуть стабільного характеру, — час буде пропущений, буде запізно.

*

Труднощі для ведення плянкової праці, спрямованої на піднесення українського національного господарства, зв'язані з зазначеним вище фактом великого зросту впливу держави на господарське життя. Ми, як недержавна нація, страждаємо від того подвійно. Страждаємо, з одного боку, через те, що ця нова для держави діяльність управи не має вироблених метод; тут ідуть часто навіпмацьки, роблять експерименти і провадять науку шляхом помилок, і то не лише в межах С. С. С. Р. Всі ці недотяги й помилки народне господарство не може переживати без болю. Але, з другого боку, знаємо ми ще специфічних труднощів, які випливають із того факту, що державні чинники, що роблять усякі плани та заходи регуляційні, на наших землях кермуються не нашими національними потребами й вимогами.

Зазначаючи труднощі, які стоять перед нами, я б ніяк не хотів, щоб це трактовано як вияв господарського дефетизму. Навпаки, коли я підносив здобуті в попередньому періоді господарські сили, то тим самим говорив я про можливість для нас боротьби за завоювання нових позицій на господарському фронті. Ті завдання, що стоять перед нами на шляху до тої мети, яку вказують господарські обставини сучасного періоду, виборення для України належного їй місця у світовому господарстві можна поділити на дві частини. З одного боку, наші завдання полягають у тому, щоб як-найгарячіше протиставитися сучасній господарській політиці на землях, де живе український народ, політиці, побудованій на принципах регу-

ляції, й обстоювати поворот до політики господарського лібералізму та збереження всіх тих норм господарської політики, що побудовані на його основі. З другого боку, перед нами стоять конкретні завдання конструктивного характеру, щоб усунути всі ті недотяги, прогалини та перебої, які існують у становищі господарства на наших землях.

Спинимось на розгляді вказаних завдань із більшою докладністю. У сучасному нашому становищі, коли землі, заселені українцями, поділені між чотирма державами, обстоювання господарської ліберальної політики є неминучою основою для створення бодай мінімальних можливостей для нашого господарського розвитку. Серед теперішніх обставин наше господарське життя може розвиватись лише на підставі вияву нашої власної національної самодіяльності. Кожне поширення господарської діяльності держави та її регуляційних заходів означає звуження можливості нашої господарської акції. Тимто незалежно від того, чи будемо ми стояти за поширення господарських впливів держави для майбутнього, коли буде здійснений наш національний ідеал, серед теперішніх умов мусимо ми бути прихильниками політики господарського лібералізму. Що нам слід обстоювати політику господарського лібералізму, на це вказують нам іще і специфічні властивості структури української економіки. При виключному значінні сільського господарства на землях, заселених українцями, господарства, репрезентованого величезною кількістю дрібних господарств, — можливості регуляційних заходів держави крайно утруднені, спеціально тепер, коли техніка регулювання є в початковій старії розвитку.

Важко, очевидно, сподіватися, щоб, при загальній тенденції до збільшення обсягу державних господарських впливів і державної господарки, наша боротьба за збереження господарського лібералізму була успішна на всі сто відсотків. А проте не треба її вважати за цілком безвиглядну. Нічого казати, що в сучасній добі, коли властиві межі господарського втручання в народне господарство встановлює досвід, існують прибільшені уявління про господарські можливості держави, і за ці прибільшені уявління гірко розплачується господарське життя. Як у першій половині XIX. ст. були течії, які ставилися негативно й вороже до всякої спроби хоч би найменшого втручання держави в господарське життя та проголошували принцип: „laissez faire, laissez passer“, так тепер зустрічаємося з протилежними тенденціями, які визнають можливим і доцільним кожний рід і форму господарської діяльності й господарського втручання держави, які стоять на позиціях необмежених господарських можливостей держави. Нічого казати, що в цих сьогочасних тенден-

ціях, є дуже багато елементів шкідливого прибільшення, є це щось наче бланкізм, перенесений на господарські відносини. Доцільні межі господарського втручання держави змінюються від держави до держави в залежності від її господарської та соціальної структури, ступеня культурності її населення, однородності її національного складу, виробленості та фаховості її адміністративного апарату. Наскільки в тих державах, де опинився по війні український народ, існують, кажучи загально й обережно, лише обмежені можливості для доцільного втручання держави в господарське життя, настільки українська акція, спрямована на обстоювання принципів ліберальної господарської політики, може в деяких межах розраховувати на успіх: на цьому полі є деякі стичні точки, в яких інтереси української національної рації збігаються з інтересами державної рації тих держав, у склад яких входять землі, заселені українцями.

Обстоювання принципів господарської ліберальної політики має за завдання забезпечити для українського населення й земель, де він живе, максимум господарської самодіяльності, яка серед теперішніх умов є основною підставою для розбудови нашої національної економіки. Ті заходи, які треба б здійснити для того, щоб розбудова нашого господарського життя йшла успішно, творять окреме питання й мусять виходити з цілком інших принципових засад, ніж наше відношення до урядової господарської політики. Коли до урядової господарської політики ми займаємо позиції лібералізму, бо знаємо, що та політика не може відповідати потребам нашої національної рації, то це була б помилка, коли б ті самі ліберальні позиції зайняти до розбудови нашої національної економіки, залишивши її вільній грі господарських сил. Адже ж ця вільна гра господарських сил тепер фактично не існує, і коли ми обстоюємо принцип мінімального втручання держави в господарське життя, то для нас тут передусім важне обмеження розмірів і можливостей чужого втручання. Але ж коли ж існують регуляційні впливи держави на ціле господарське життя, отже й на господарське життя земель, де живуть українці, то залишати нам самим свою економіку на волю стихійних сил — було б актом національного самогубства. Стоїть перед нашими національними й господарськими чинниками невідкличне завдання — виробити конкретний план української господарської політики, який мав би на увазі не лише сьогочасні умови, але й перспективи нашого національного майбутнього. Сьогочасні господарські обставини ставлять перед нами директиву, щоб такий план української господарської політики не залишився тільки паперовою концепцією, але щоб знайдено засоби для фактичного переведення його в різних ділянках нашого господарського життя. Іде

мова про необхідність узгодити і звести до єдиної загальної системи ті господарські заходи, що їх уже переводять наші окремі економічні чинники, до інтенсифікації праці, в тих ділянках, де темпа її будуть визнані за невястарчальні, до її заініціювання там, де її не переводжено. Йде мова про те, щоб скоординована й намічена таким пляном праця мала на увазі не лише вимоги сьогоднішньої днини, але й наші дальші національні перспективи, коли будуть створені політичні передумови для того, щоб Україна здобула належне їй місце у світовому господарстві.

*

Коли йде мова про створення тих організаційних форм, які уможливили б виконання зазначених завдань, мені видавалось би, що найдоцільнішим було б створити для цього нову установу — Українську Господарську Раду. Не входить у мої завдання намічати докладніше організаційну структуру й обсяг діяльності цієї установи. Я спинюся лише на загальних засадах, які, на мою думку, не могли б викликати більших дискусій. В „Українській Господарській Раді” мусіла б бути забезпечена участь тих чинників у нашому громадянстві, які мають право претендувати на установлення напрямних розвитку нашого господарського життя. Мусіли б бути заступлені в ній, з одного боку, представники всіх наших установ і товариств, які провадять практичну працю в цій чи тій формі на господарському полі. З другого боку, таксамо мусіла б бути забезпечена в ній особиста участь окремих людей, що визначилися своєю працею в обсягу господарської теорії, чи практики. Організаційна структура „Української Господарської Ради” мусіла б бути побудована так, щоб у ній були забезпечені представництва й участь усіх галузів і ділянок нашого господарського життя на ґрунті визнання значіння координації всіх родів і форм господарської діяльності в ім'я загальних національних інтересів. „Українська Господарська Рада” повинна з'організувати при собі робітний апарат, який мав би, з одного боку, підготовляти матеріял, необхідний для з'ясування загальних напрямних української господарської політики й конкретних указівок для окремих ділянок нашого господарського життя, з другого ж боку, мав би знайти способи й методи для переведення в життя напрямних і директив, установлених „Українською Господарською Радою”.

Обсяг діяльності і впливів „Української Господарської Ради”, коли б вона повстала, міг би збільшуватись ляхе поволі, в міру розвитку її праці. А проте її завданням і тенденцією було б охопити українське господарське життя як-найширше, вносити принцип координації в усі галузі господарської діяльності на землях, де живуть

українці, дбаючи не лише про скріплення й розвиток існуючих галузей нашої економіки, але таксамо про її дальшу розбудову. Коли б така установа повстала й налагодила свою працю, мали б ми в теперішніх умовах, коли напрямні тієї політики, яку переводять на землях, де живуть українці, загрожують їх господарському розвитку, ту центральну установу, яка перевела б координацію та об'єднання тих господарських сил, що їх ми маємо.

Не може бути сумнівів, що ті господарські сили, та господарська база, яка могла б стати підставою для діяльності „Української Господарської Ради”, є. Задивлені в те, що господарське життя має в нас чуже нам обличчя, ми часто забуваємо, яку значну господарську роль грає український національний елемент як продуцент сільсько-господарських продуктів і сировини, як споживач промислових виробів, як інтелектуальна й фізична робітня сила цілого ряду промислових і торговельних підприємств, як учасник тих кредитових операцій, що відбуваються в нас. Суть у тому, що ця різномордна господарська роль й чинність українського національного елементу нами не скапіталізована в достатній мірі — нам іще й досі недостає належної організації наших господарських сил.

Коли йде мова про практичну працю, про той український господарський плян, що його мала б виробити й переводити в життя „Українська Господарська Рада”, то треба передусім установити, що ця праця мусіла б виходити із визнання права на існування в українській економіці різних форм і родів господарської чинності. Не був би тут правильний і реальний той підхід, згідно з яким деякі форми господарської діяльності, скажім — кооперативні, мусять користуватися спеціальною увагою і спеціальним підтримом — коштом занедбання інших. Коли я висловлюю цю думку, то роблю це зовсім не через те, що, на мій погляд, тим самим кооперативним формам господарської діяльності не суджено в майбутньому відіграти більшу роль. Я виходжу тут лише з тої думки, що засади української господарської політики мусять бути оперті на використання в с і х існуючих реально в даному періоді господарських сил і можливостей і на координації їх в ім'я вищого національного інтересу. Отже ті перспективи, які для майбутнього можуть заповідатися для окремих форм і родів господарської діяльності, не можуть служити аргументом на користь того, щоб залишати без уваги інші форми й роди господарської чинності, які існують тепер і розвиваються.

Серед тих окремих справ, які треба б узяти на увагу в українському господарському пляні, належне місце мали б зайняти пи-

тання, зв'язані з піднесенням загального рівня нашої господарської культури.

Українське господарське життя має не лише ту недостатчу, що окремих галузей господарської діяльності, які мусить мати модерна нація, у нас немає, або вони розвинуті в недостатній мірі; поруч з цим, ми зустрічаємось із фактом, що заступлені в нас галузі й підприємства не стоять на належній висоті й не відповідають тим вимогам, які ставлять потреби раціоналізації господарства, та які вже досягнула господарська практика Заходу. Визнаючи факт частинного піднесення нашого сільського господарства, ми не можемо водночас не бачити, як багато йому ще бракує, які простори праці тут ще залишаються. Продукційність праці нашого робітника взагалі стоїть і досі ще дуже низько. Український підприємець у своїй праці часто живе традиціями передвоєнних часів і має дуже слабе уявлення про ті вимоги, що їх ставить сьогочасне західньо-європейське господарське життя до його організаційної й кермівної праці. Коли брати українське громадянство в цілому, то таксамо треба констатувати, що господарські проблеми, зокрема справа піднесення рівня нашої господарської культури, не викликають у нього більшого зацікавлення й не стоять у центрі його уваги. Немає в нас ще тієї громадської атмосфери, яка сприяла б виробленню відважних і енергійних піонерів на полі народньо-господарського будівництва, атмосфери, що сприяла б появі... українського Баті. Тих зривів із останніх років і серед загалу громадянства, і в окремих ділянках нашої господарської чинності, в порівнянні з сьогочасними темпами господарського розвитку не можна вважати за вистачальні. Не треба, ясно, заплющувати очей на ті труднощі, які стоять на шляху до піднесення нашої господарської культури в теперішніх умовах, але, з другого боку, таксамо не треба впадати в дефетизм і вважати, що праця в цьому напрямі не дасть ніяких наслідків. Треба подбати, щоб ці справи докладно простудіювано, щоб вироблено докладно розроблений план відповідних заходів, щоб цей план організовано переведжено в життя.

Два основні моменти містить у собі проблема піднесення рівня нашої господарської культури. Це питання кадрів і питання капіталів. Проблеми піднесення рівня нашої господарської культури не можна розв'язати, не піднісши рівня господарської кваліфікації наявних кадрів господарських працівників, не використавши доцільно тих кадрів, не створивши припливу нових кадрів із належною кваліфікацією. Тут стоїть перед нами цілий ряд питань, які треба розв'язати. Я зазначу лише деякі з них, не претендуючи на вичерпність: переведення організації тих господарських груп, які

організацією досі не охоплені, чи охоплені в невиспичальній мірі; організація ремісництва і працівників хатньої промисловости; організація українського робітництва й ліквідація участі українських робітників у чужих робітничих організаціях; організація міського українського населення в цілому; заходи для боротьби з безробіттям; організація посередництва праці й опіки над тими, що переходять із сіл до міст; створення сітки порадних бюр для вибору фаху; заходи для поширення технічної й господарської освіти та самоосвіти.

Справа капіталів найбільш болюча для нашого господарства. Брак капіталів, відсутність ширшого кредиту стоять на дорозі й піднесенню рівня нашої господарської культури й розбудові нових ділянок нашої економіки. При всіх труднощах полагоди цієї справи в наших теперішніх обставинах усе ж треба, на мою думку, вважати, що не всі існуючі в нас можливості використано. Я маю на увазі передусім мобілізацію наших внутрішніх ресурсів. Українська клієнтеля, користуючись послугами чужих банкових, кредитових, торговельних і промислових підприємств у нас, навіть у таких випадках, коли її можуть обслужити власні установи й підприємства, спричиняється до творення чужих капіталів. Є всі дані твердити, що ця ганебна з національного погляду роля української клієнтелі в чужих підприємствах належить до таких, які легковажити не слід. Поворот тих коштів, які опинились у чужих руках, у річище нашої господарки, міг би відкрити перед нами нові господарські можливості. Треба б намітити й перевести в життя систему заходів, яка мобілізувала б ті кошти, якими ми розпоряджаємо, і які тепер лежать без ужитку, і таксамо ті, які тепер попадають у чужі руки і спричиняються до творення чужих капіталів. Не треба, міркую, доводити, що поважне місце в цій системі заходів мусять займати такі, які б дали змогу фактами доказати, що наші установи й підприємства обслуговують громадянство не гірше й не дорожче, ніж чужі. Без цього всякі заклики „Свій до свого” — залишаються голосом воїюючого во пустині.

Справа піднесення рівня нашої господарської культури тісно й нерозривно звязана зі справою дальшої розбудови нашого народного господарства. Ця справа не потребує ширших пояснень і коментарів. Ми знаємо, що ціла низка господарських галузей у нас не заступлена, що господарські можливості, які в нас є, не використані. Справа в тому, щоб цю розбудову переведжено в певний плановості й системі, щоб не вела вона до марнування капіталів, якими ми розпоряджаємо в такій недостатній кількості. Намічення конкретного й реального для наших умов плану розбудови української

економіки таксамо мусіло б займати поважне місце в завданнях „Української Господарської Ради”.

Не моє завдання — намічувати докладний план діяльності „Української Господарської Ради”; я зазначую лише головні моменти, вказую тільки на основні точки. Але і в цьому схематичному і побіжному нарисі треба згадати ще про одну дуже важну справу: треба б не лише установити ті напрямні, якими б мав іти розвиток нашого господарського життя, але і знайти шляхи й засоби, щоб практично перевести їх у нашій господарській дійсності. А праця може бути успішна лише тоді, коли ми не будемо сліпо наслідувати чужі взори і зразки, а з’уміємо їх приспособити до наших національних особливостей, до наших специфічних національних умов. Проблему регульованого господарства не скрізь однаково розв’язують — кожна нація повинна її розв’язати згідно з її національними й господарськими властивостями.

VALENTYN SADOVSKYJ (Prague).

LES CONDITIONS ECONOMIQUES ET SOCIALES SUR LES TERRES OÙ VIVENT LES UKRAINIENS.

Dans la période après-guerre toute l'économie rurale sur les terres ukrainiennes a subi une grande influence du changement général en Europe: les anciens centres économiques ont perdu leur importance, le rôle de l'État comme élément d'organisation économique s'est fait sentir.

Les résultats économiques obtenus dans cette nouvelle période doivent être comparés avec l'étape précédente, tenant compte des conditions sociales très caractéristiques. Depuis l'abolition du servage jusqu'à la grande guerre de 1914 la superficie de la terre ensemencée s'est augmentée d'une manière considérable; les paysans sont devenus les propriétaires de la terre en plus grand nombre, l'économie rurale s'adaptait peu à peu aux exigences des marchés modernes et les nouveaux groupes sociaux se formaient. Une nouvelle industrie rurale se forma sur les terres ukrainiennes et bien qu'organisée par le capital étranger, s'est basée en plus grande partie sur les travailleurs ukrainiens. Ce n'est qu'en comparant cet état avec celui au temps du servage qu'on y voit un progrès nullement négligeable.

Au moment actuel les dirigeants des forces économiques du pays font tous leurs efforts pour s'opposer à la politique officielle et défendre les principes du libéralisme économique pour s'assurer les moyens du travail national qui se suffit à lui-même. La politique économique ukrainienne suit son cours dans cette direction.

Pour réaliser un plan de l'économie politique du vue de régulariser l'économie du pays, il faudrait créer un Conseil Économique Ukrainien ayant les buts suivants: a) appliquer le principe de coordination dans toutes les branches de l'économie pour défendre les intérêts du peuple; b) relever le niveau général de la culture économique; c) dresser un plan de l'amélioration de toute la structure de la vie économique du pays

Василь Лопатюк (Львів)

МИНУЛЕ Й СЬОГОЧАСНЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОЧАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

В повоєнній економічній відбудові тих земель у Польщі, де живуть українці, одну з найважливіших позицій творить — молочарська кооперація з „Маслосоюзом” на чолі.

Дім „Маслосоюзу” у Львові (вул.
Б. Гловацького, ч. 23) — враз із
забудуваннями.

Праця Краєвого Молочарського Союзу „Маслосоюз” у Стрию і об'єднаних у ньому молочарських кооператив (званих „Районовими Молочарнями”) є продовженням праці, започаткованої першими піонерами в розбудові цієї галузі сільсько-господарської промисловості ще перед війною. Перша молочарня powstała 1904. р. в селі Завадові коло Стрия. В короткому часі таких молочарень засновано кількадесят, частинно як самостійні кооперативи, частинно — як окремі відділи при читальнях „Просвіти”. Організаційно й торговельно

ці молочарні обслуговував спершу окремий молочарський відділ при Філії „Просвіти” у Стрию, т. зв. „Союз Руських Спілок Молочарських”, а в 1907. р. оснований з цієї метою окрему організацію „Краєвий Союз Господарсько-Молочарський” у Стрию (тепер „Маслосоюз”), як окрему кооперативу.

Під умілим проводом діячів, що стояли на чолі цього „Союзу”, пішов розвиток і самого Союзу, і об'єднаних у ньому молочарських кооператив, скорим темпом уперед. У 1914. р. було вже таких молочарських кооператив до 100, і доставили вони в тому році до

Частина внутрішнього владження крамниці „Маслосоюзу” у Львові.
вул. Косцюшка, ч. 1 а.

„Союзу” яких 300.000 кг масла. Та війна знищила всі ці надбання, і по війні довелося починати відбудову від основ.

*

Відновив „Союз” свою діяльність по війні 1920. р. Із передвоєнних молочарських кооператив відновило тоді свою діяльність лише 17, — ті, що не були знищені так до основ, як інші.

Відбудова ця йшла спершу нелегко. До початку 1924. р. „Союз” не міг виявити більших успіхів. Куди кращі успіхи досягнула Філія „Союзу”, заснована 1923. р. в Станиславові. Керманичі цієї Філії переходять 1924. р. до Централі, і щойно під їх проводом праця скоро пішла вперед.

У 1924. р. „Союз” об'єднував усього ще лише 39 кооператив, які доставили в тому році до „Союзу” всього 91.518 кг масла. Тепер „Маслосоюз” об'єднує 123 чинні Районові Молочарні, себто лише — утрое більше ніж 1924. р. Та зате значна кількість тих кооператив має, кожна зокрема, більшу вартість і більшу виконність, ніж ті 39 кооператив з 1924. р. разом. Продукційна спроможність усіх тих РМ виявляє тепер поверх 3.000.000 кг масла. Власне майно декотрих окремих кооператив доходить до 100.000 зл., а власне майно всіх їх разом добігає до 3.000.000 зл. Об'єднують вони разом кругло 210.000 господарів — доставців молока. Виплачують усі ці кооперативи річно членам за доставлене молоко округло 7.000.000 зл. 39 кооператив має власні промислові будинки, з них 27 більших, а 12 менших. Будинки ці коштували до 1¹/₂ мільона злотих. У 17 ко-

Провіряють масло на вивіз у холодільних „Маслосоюзу”.

оперативах перероблюють набіл механічно, з них у п'яток переводять уже пастеризацію сметани та виробляють що-найкращої якості стандартне експортне масло.

За час від 1924. р. розбудувався також значно і сам „Маслосоюз”. Його власні фонди під цю пору виявляють округло 800.000 зл. Фонди ці уміщені переважно в реальностях (у Стрию,

Львові, Станиславові, Гребенові, Зелемянці), а далі в модерно владжених холодільнях, у міських молочарнях, у сироварні в Стрию та у великому рухомому інвентарі.

Союзні Районові Молочарні займаються виключно виробом масла, деякі ж лише доставою повного молока до „Союзу”. „Маслосоюз” збуває доставлене кооперативами масло передовсім на краєвому ринку, частинно експортує за грانیцю. Збут масла у краю наладнаний за допомогою 52 крамниць дрібного продажу (з них 24 у Львові, а 4 сезонів в горах), та 18 сталих гуртових пунктів продажу (з них 7 у Львові). Всі крамниці „Маслосоюзу” улаштовані зразково щодо чистоти та гігієни.

Окрема молочарня „Маслосоюзу” у Львові переробляє молочні продукти для збуту на місці міським консументам. Доставка молока до цієї молочарні виявляє поверх 5 мільонів літрів річно. Повне молоко для прямого споживку пастеризують, отже споживач дістає дійсно добрий і здоровий товар (це має особливе значіння тепер, коли панує прищипа). Менші міські молочарні є при відділах „Союзу” у краю (в Станиславові, Коломиї, Дрогобичі, Перемишлі, Чорткові й Тернополі). При відділі у Стрию є молочарня й сироварня, туди постачають поблизькі Районові Молочарні до мільона літрів молока в році. Сироварня у Стрию виробляє річно яких 50.000 кг різnorodних шляхотних сирів, котрі славляться першою якістю, як і всі продукти, що їх збуває „Маслосоюз”. У літньому сезоні „Маслосоюз” веде в гір-

IX. молочарський курс у Стрию 1932. р.

ських околицях бриндзарні. Річна доставка будзу до цих бриндзарень доходить до 40.000 кг. Бриндзя „Маслосоюзу” перевищує своєю якістю навіть визнану у світі за доскональну щодо якості словацьку бриндзю. Збуває „Маслосоюз” у своїх крамницях і значні кількості яєць (около 4.000 скринь річно) та меду (около 13.000 кг річно).

Поза торговельною діяльністю й поза переробом набілу у власних промислових підприємствах, „Маслосоюз” веде ще окремий механічний верстат, де виробляє вже деякі потрібні в молочарстві менше складні машини та цинуює молочарський посуд.

Господарське значіння „Маслосоюзу”, як централі української кооперації, є не лише в його торговельній і промисловій діяльності, але, й то головню, в тому, що, з допомогою окремого організаційного відділу, веде в терені велику організаційну працю — щоб піднести господарську культуру села, і то передусім у годівельній ділянці, та в цьому напрямі співпрацює з „Сільським Господарем”. Завдяки цій праці український селянин не лише змінює поступнево напрямок своєї господарки з майже чисто збіжевої на — мішану (збіжево-годовільну), але водночас і бере у свої руки промисловий переріб своїх продуктів у власних підприємствах-фабриках, зорганізованих на кооперативний лад.

Для вишколу молочарських фахівців „Маслосоюз” удержує від 15 років своїм коштом окрему „Молочарську Школу” в Стрию, чи власне — однорічний молочарський курс. Учні цієї школи, що її покінчили, в р. 1931/32 і в дальших роках, мають, на основі молочарського закону, право бути технічними управителями молочарських підприємств.

Крім цього, „Маслосоюз” видає місячник „Кооперативне Молочарство”. На сторінках цього свого фахового часопису обговорює всі актуальні питання, що торкаються організації й завідування Районових Молочарень та техніки виробництва.

Тепер працює в „Маслосоюзі” кругло 350 людей. В обставинах, серед яких нам доводиться жити, має цей факт також велике господарське значіння, впливаючи значно на зменшення безробіття.

В 1938. р. поглиблювано передусім дальше працю за пляном, який реалізується від кількох літ. Крім того, поширювано підприємство та цілу діяльність, де лише це вдалося. До нових надбань у 1938. р. треба зачислити й те, що у Львові урухомлено три нові детальні крамниці, три нові гуртівні та згаданий технічний верстат, що урухомлено молочарні при відділах „Маслосоюзу” в Дрогобичі, Перемишлі, Чорткові й Тернополі та основано 4 нові Районові Молочарні (самостійні кооперативи). Крім згаданих попередно

39 Районових Молочарень, приступило дальших 8 до будови власних промислових будинків, які будуть викінчені 1939. р. На цей рік дальших 5 РМ (крім згаданих попередно 16) плянує перевести частинну механізацію. Та найбільше праці в минулому році треба було посвятити на те, щоб приспособити всі РМ до дуже суворих вимог нового молочарського закону.

В порівнянні до цілого експорту з Польщі українська кооперація бере в ньому розмірно невелику участь. Це тому, що провід „Маслосоюзу“ старається передусім опанувати місцевий ринок, як більше певний. Масло „Маслосоюзу“ йде на вивіз останніми часами головню до Англії, частинно до Німеччини.

Треба ще зазначити, що всі чутки, начебто українська молочарська кооперація користала з якихось надмірних кредитів із державних фондів, чи інших джерел, це звичайна видумка. Правда, перед 3 роками уряд призначив був на розбудову молочарської кооперації в цілій державі з інвестиційного фонду 7 мільонів злотих, і з цих грошей призначено (на основі одержаних інформацій) для української молочарської кооперації 300.000,— зл., але ж досі виплачено лише 110.000 зл. Українська молочарська кооперація орієнтувалася все передусім на власні сили і з цією метою створила окремий фонд розбудови, складаючи всі свої ощадності й вільні капітали в Центробанку.

VASYL' LOPATNŪK (Lemberg).

DAS UKRAINISCHE MOLKEREIGENOSSENSCHAFTSWESEN IN DER VERGANGENHEIT UND GEGENWART.

(Zusammenfassung).

Das ukrainische Molkereigenossenschaftswesen in Polen, dessen Anfänge in die Vorkriegszeit (1904) reichen, begann seinen Wiederaufbau nach dem Kriege erst im J. 1924. Gegenwärtig zählt es 126 Kreismolkereien, die in ihrer Organisations- und Handelszentrale, im Landesmolkereigenossenschaftsverbande „Maslosojus“, vereinigt sind.

Die jährliche Produktionsmöglichkeit aller Molkereien weist über 300.000 kg Butter auf; ihr Eigenvermögen beträgt an 3 Millionen Zloty; die Zahl der Mitglieder ist ungefähr auf 210.000 bemessen. 39 Molkereien haben ihre eigenen Industriebäuser — 27 grössere, 12 kleinere. In 17 Molkereien geht die Umarbeitung mechanisch vor sich. Das Eigenvermögen der Zentrale beträgt an 800.000 Zloty. Die von den Genossenschaften gelieferte Butter wird vom „Maslosojuz“ in 18 Gros- und 52 Details-geschäften veräußert. In grösseren Städten hat der „Maslosojuz“ ihre städtischen Molkereien, in Stryj wurde eine Käseverarbeitungs-fabrik eingerichtet, dortselbst wurde auch eine Molkereischule ins Leben berufen. Das ganze ukrainische Molkereigenossenschaftswesen ist auf seine eigenen Kräfte angewiesen, es hat fast keine Kredite aus öffentlichen Quellen.

Володимир Огоновський (Львів)

ЧИСЛО УКРАЇНЦІВ У МЕЖАХ ТЕПЕРІШНЬОЇ СЛОВАЧЧИНИ.

Перший словацький перепис населення з 31. XII. 1938. р. начислив усього 79.000 українців. Таким чином, число українців у порівнянні з попередніми чесько-словацькими переписами населення спало, до 1930. р. начислено в межах Словаччини 95.360 українців, (Statistická ročenka, 1938., ст. 8), 1921. р. — 85.630 (Statistický lexikon obcí, III, ст. 159), 1919. р. — 93.410 (Soznam miest na Slovensku). Але перепис із р. 1938. виказує зменшення українців у Словаччині і в порівнянні з мадярськими переписами, бо, згідно з ними, у Словаччині 1910. р. жило українців 111.280, 1900. р. — 99.120, 1890. р. — 96.330 і 1880. р. — 89.010 людей (Húsek, Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy, ст. 476). Отже супроти всього населення Словаччини українців було відсотками: 1880 — 3.3%, 1890 — 3.2%, 1900 — 3.0%, 1910 — 3.3%, 1919 — 3.2%, 1920 — 2.9%, 1930 — 2.8% і 1938 — 2.9%. Так за статистичними даними число українців у Словаччині ніби-то маліло.

Очевидячки, не треба дивуватися мадярським патріотам; таким, як Е. Феньеш або П. Балоґ (С. Томашівський, Угор. Русини в світлі статистики, ст. 3; Етнограф. територія Угор. Руси, ст. 2). Вони приймали без застережень висліди мадярської офіційальної статистики.

Але прийняв ці висліди й чеський учений Л. Нідерле, автор етнографічної карти угорських словаків (Прага, 1903, і 1906). Він усіх українців, що їх вписано до словаків, уважав за словаків. Тимто довкола цього розгорілася гаряча дискусія. Але ж дискусію кругом карти Нідерле попередила дискусія довкола двох праць В. Гнатюка: „Руські оселі в Бачції” і „Русини Пряшівської єпархії” (Записки НТШ, т. XXII, XXXV, XXXVI). А саме Соболевський, Пастрнек та Брох¹⁾ станули на становищі, що бачванці та пряшівські українці говорять східнь-словацьким говором. Правда, Гнатюк уважав укра-

¹⁾ див. „Етнографическое Обзорѣніе”, 1898, ч. 4; „Listy filologické”, 1898, ч. 5; 1900, ч. 3—4; „Národopis. sbor.”, 1898, 3; „Archiv f. slav. Philologie”, 1899.

інцями не лише 97.440 руснаків, але і 285.960 т. зв. словаків, лише частинно гр.-католиків (43.550), а переважно римо-католиків. Згодом Гнатюк ще раз переглянув це питання і змодифікував своє становище так: „Людність північних комітатів, що говорить говором ідентичним із бачванським, уважати мішаною, русько-словацькою, так довго, доки докладні і всесторонні наукові досліді не порішать інакше. Супроти теперішнього стану науки про людність сеї території ні рішуче зачислювати її до Русинів ні до Словаків немає певної підстави (Чи бачванський говір словацький, ЗНТШ, LXII, ст. 10). Насправді, як побачимо далі, така капітуляція оправдана не була.

Антиподне до Гнатюкового було становище Нідерле, який не зважав на цікаву дискусію між С. Мішіком і Й. Шкулетим (Akeji viery sú Slováci, „Slovenské Pohľady“, 1895). У відповідь Шкулетому Мішік писав: „Medzi Rusmi a Slovákmi vo Spiši, nakoľko mal som príležitosť poznať ich tu za mnoho rokov, je kmenový rozdiel veľmi jasný, napriek tomu, že tunajší Rusi sú čo do mluvy hodne poslovenčení; no žiaden Rus spišský (na dedine) ne vydáva se za Slováka, ale vždy len za Rusnáka, a za takého považuje ho i každý Slovák“ (там-таки, ст. 501). Той сам Мішік не міг погодитися на карту Нідерле, і один з перших заквестіонував її вартість (Národopisné pomery, „Slov. Pohl.“, 1903, ст. 418). Не погодився з Нідерле і Кліма; він частину грляниці прослідив у терені та прийшов до висновку, що слід повернути „61 obci Rusům, které podle posledního sčítání jsou slovenské“ (Rusko-slovenská hranice, „Sloven. Přehl.“, 1906, ст. 62, 120). Але найбільше захитала погляди Нідерле велика праця словацького філолога С. Чамбеля. Він виказав, що „rometne mnoho ruských obcí... při poslednom popise (1900) popísané byly za slovenské“ („Slovenská reč“, ст. 75).

З українських учених гостро виступив проти Нідерле С. Томашівський²⁾. Але ні Мішік, ні Томашівський не могли спершу направити Нідерле на привидиву путь³⁾. Та згодом він перевів коректуру словацько-української грляниці за вказівками Чамбеля (Nová data k východní slovenské hranici v Uhrách, „Věstník Nár. Musea čs.“, II, 1).

Так накінець учені дійшли до згоди в багатьох, хоч не в усіх справах цього питання. Карти Томашівського, Гусека та Панькевича й зазначені ними грляниці, що спираються на досліді самих авторів, або місцевих громадян, Мішека та Ставровського, збіга-

²⁾ пор. Русини в світлі статистики, ст. 26, 34; Етнографічна територія, стор. 16.

³⁾ див. статті Нідерле в „Slov. Přehl.“, 1903 і 1904.

ються між собою⁴⁾ досить докладно. Перейдім тепер коротко сучасний стан поглядів науки на демографічні питання західньої частини Закарпаття.

За 2. статтею ген. статуту для організації й адміністрації Підкарпатської Русі в 1919. р. визначено східню грانیцю Словаччини трохи на захід від ріки Ужа, себто т. зв. демаркаційної лінії або тимчасової державної (краєвої) грانیці так, що поза межами Словаччини залишено правобіч Ужа 25 громад, між ними Великий Березний і Перечин (Stat. Lexikon, III, ст. 156; IV, ст. 31). Але ж українці живуть далеко від Ужа і східньої грانیці Словаччини. Територію цю вони замешкували споконвіку, ще більше — вони сягали колись далеко далі на захід по Татру — Фатру — Матру⁵⁾. Щойно згодом з'явилися тут словаки та почали свій асиміляційний наступ (Гусек, *op. cit.* ст. 40).

Тому тепер маємо такий стан, що на півночі Східньої Словаччини в горах живуть українські бойки (по Лаборець), а далі на захід — лемки (Панькевич, *op. cit.* ст. 349). На південь від них мешкають т. зв. сотаки, що говорять пословаченою мовою. Але хоч мова сотаків пословачена, вона не-словацька, а є це перехідний говір із українською основою, і населення вважає себе українським. Серед нього живуть у меншості словаки. Далі на Підгір'ї сидять словаки-римокатолики, а серед них у меншості словаки — греко-католики. Треба думати, що ці греко-католики словаки, це — колишні українці, хоч і між римо-католиками словаками є колишні українці, бо є знані факти, що нераз українці раніше католичилися, а потім словачилися (Гусек, *op. cit.*, ст. 84). Але знову певне є й те, що й між словаками греко-католиками є не самі пословачені українці, але є і споконвічні словаки, погрекокатоличені, може, з Києва, а може з Вилеграду⁶⁾. Автім нема різких грانیць між українцями та словаками, ба навіть у грانیчних селах старші говорять по-українськи, молодші — по-словацьки, то знову по-українськи говорять дома, по-словацьки у „світі“⁷⁾.

Але пословачення є не лише мовне, воно й культурне (матеріальне й моральне). В міру того, як віддалюватися від верхів і зближати до центрів-міст, зникає народній одяг бойків і лемків, заги-

⁴⁾ С. Томашівський, Етнограф. карта Угор. Русі, ст. 23—35; I. Húsek, Národopis. hranice mezi Slováků a Karpatosy, ст. 429—460; Ів. Панькевич, Українські говори Підкарпатської Русі, ст. 351.

⁵⁾ Chaloupecký, Stare Slovensko, ст. 276; E. Perfeckij, Soc.-hosp. poměry Podkarp. Rusi, ст. 12.

⁶⁾ М. Дольницький, Критерії до визначення етнографічної українсько-словацької межі, „Праці Укр. Висок. Педаг. Інституту“, II, ст. 103.

⁷⁾ Українсько-словацька границя, „Наша Земля“, 1927.

бають звичаї й обичаї, їх заступає одяг словацький або міський, на-
рід прибирає інше обличчя або залишається без обличчя. Але все
це діється від віків, дуже поволі (Петров, *Narodopisná mapa*, ст. 17).
Як каже Чамбель у відповідь на безпідставний сполох Гнатюка про
приспінену словакізацію українців: „len w medziach prirodzených
konsekvencií, a len vel'mi pozvol'ne, tam sa Rusi skoro poslovenčujú,
kde byvajú malými ostrovmi v slovenských krajoch alebo menšinami
v slovenských obciach. Silnejšie počtom ruské obce zachovávajú svoju
národnost' uprostred inorečového obyvatelstva po celé stoločia“ (пор.
Чамбель, *op. cit.*, ст. 87). І справді, цінні досліді Петрова над демо-
графічним станом із кінця XVIII. в. пересвідчили його, що „пре-
дѣлы сплошной русской территории, граничащей съ территориями...
и словацкой остались въ теченіе послѣднихъ 130 лѣтъ, въ общемъ,
почти без измѣненія; русскіе и смѣшанные... русско-словацкіе вы-
ступы и острова... пострадали“ (Предѣлы угорорусской рѣчи въ 1773
году, ст. 148). Коли Петров це писав, українська територія нале-
жала до Мадярщини (1911), але з прилученням її до Словаччини
в сусідів настав інший дух і надії, мовляв „řečová asimilace půjde
eště rychleji, než dosud, neboť za maďarského režimu nebyla ničím
podporována“ (Húsek, *op. cit.*, ст. 210). Але автор цих слів на інших
місцях наводить приклади, що громади, які раніше вважалися за
словацькі, заявляються українськими, жадають українських шкіл
і т. д., і накінець пише: „Dosud se mysliło, že jen Slováci jsou vý-
bojní..., ale zapomínalo se při tom, že i v Rusích (resp. Rusínech) dří-
me ukrytá síla, která zatím uhýbá přesile, ale může z defenzivy pře-
jiti k ofenzivě“ (ibidem, ст. 461).

У звязку з цим на території Словаччини йшла далі асиміляційна
політика. Одним із засобів асиміляції, чи засобом, що мав уґрунту-
вати асиміляцію, була офіційна чехословацька статистика. Вже пер-
ший перепис населення з 1919. р. був невірний. Як каже Петров,
він „не только не разъясняет спорного вопроса о словенско-русской
этнографической границѣ, а вызывает еще больше сомнѣній“
(Къ вопросу о словенско-русской этнограф. границѣ, ст. 4). І далі —
„такое измѣненіе національности... кажется совершенно неправдо-
подобнымъ и совершенно противорѣчитъ наблюденіямъ и выводамъ
лучшихъ знатоковъ словенско-русской территории“ (там-таки, ст. 24).

Перепис із 1921 р. був іще кращим доказом злої волі. Він
ізнову записав багато українців за словаків. Не диво, що українці
нарікали, що їх „потаємно записали за словаків“ (Гусек, ст. 151),
що в Києві коло Бардієва списано окремий протокол у справі пе-
репису народа, де люди домагаються, щоб їх записали за русинів
(там-таки, ст. 376). Сам Гусек теж скептично відноситься до цієї ста-

тистики, вважаючи, що, мовляв, „ideálně objektivní statistiky nebude skoro nikdy, neboť k ní je potřeba jednak národně uvědomělého lidu, jednak naprosto objektivních komisářů sčítacích, kterým by jen a jen záleželo na vědecké pravdě a naprosté autentičnosti“ (ibidem, ст. 9,) він збільшив число українців у Східній Словаччині (на 1923. рік) з 84.000 на 94.000 (там-таки, ст. 482). При цьому треба пам'ятати, що він бере під увагу не рідну мову, а народню, чи племінну свідомість.

Ми маємо неофіційно проголошений вислід перепису з 1938. р., і то лише з числом народів на всю територію. Як уже знаємо, число українців абсолютно зменшено. Це зменшення вийшло не через те, що відступлено поважну частину території Мадярщині, бо ж туди відійшло із словацькою територією лише 1500 українців. Зменшення вийшло від того, що українців багато більше записано цим разом словаками. Коли попередні мадярські та чеські статистики записували на Словаччині 44% греко-католиків українцями, то 1938. р. словацька статистика записала лише 37% греко-католиків українцями.

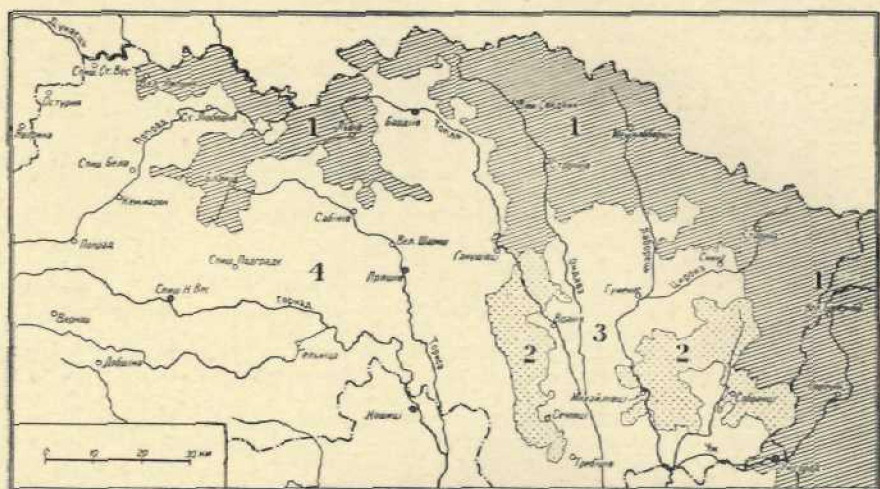
Звичайно, у Словаччині живуть греко-католики словаки. Але їх куди менше, ніж каже офіційна статистика. На основі наукових джерел цю статистику можна справити. А тепер перейдім українську територію на Словаччині. На самій півночі маємо 297 осель, і то за адміністративним поділом з 1936. р.: 38 — бардіївської, 2 — воронівської, 18 — гіралтівської, 5 — гуменської, 46 — межилабірської, 89 — стропківської, 11 — собранської, 45 — снинської, 20 — сабінинської, 1 — кежмарської, 3 — левоцької, 16 — старо-любовенської і 2 — старовеської округи. Тут на 3530 км² живе тепер 127.000 населення, між ними 83% українців, 10% словаків, 5% жидів. Але перепис із 1926. р. виказав 60% українців, 1930. р. — 68%. Не-українських (словацьких) осель-островів тут лише 10, а містечок — 3 (Межилаборець, Свидник, Стропків). Всі ці 297 осель наведено в долученому списі. В ньому зазначено національний характер кожної оселі. Для порівняння і перевіру зведено разом дані з різного часу та з різних авторів. І так, на основі праць Петрова про перепис із 1773. р. подано стан із XVIII. в. Далі для порівняння подано дані офіційних переписів одного мадярського (1900) і одного чеського (1921), тому що їх учені обговорили. Нарешті наведено дані за Томашівським (Етнографічна карта...) і за Гусеком (Národopisná hranice...), дані, які спираються і на їх обсервації і на обсервації інших, що справляли офіційні дані. Конфесійний стан подано лише раз — для р. 1921. Найбільші відхили виказують офіційні переписи населення, що не годяться на 23% (1900), і в 21%

(1921) з іншими джерелами. Очевидячки — вершка досягне останній словацький спис. Три інші джерела (Петрова, Томашівського та Гусека) не годяться між собою на 7—3%.

Ці 297 осель, це — територія, заселена компактно українцями. Вона сусідує від першого села на верхівях Ужа до останнього у сточищі Дунайця з українськими селами в Галичині, за Ужем вона сягає далі на схід у сточище Тиси. Поза цією вузькою й довгою, безспірно українською, смугою маємо на південь від неї мішану смугу, — півострови й острови. На сході між Ужем і Лабірцем маємо мішану спірну смугу — півострів ув околиці Собранців і Михайлівців, де 22 оселі з більшістю (над 50%) і 12 з меншістю (25—49%) греко-католиків, але за переписом 1921. р. вони всі, крім одної, за переписом з 1930. р. всі без винятку. — словацькі. Вони справді *сильно пословачені, але наскільки дійсно-таки пословачені, тепер тяжко ствердити. Для цього треба дослідів на місці. Тим більше, що там від віків йшла і йде далі асиміляція українського елементу. Те саме треба сказати про вузький мішаний і спірний півострів правобіч Топлі й Ондави, що заходить далеко на південь під Требишів. Там було за переписом 1921. р. ще 9 українських осель, а за переписом 1930. вони всі словацькі, хоч у 22 оселях греко-католики, за урядовим переписом, мають над 50%, у 7 знов 25—49% населення. Перша мішана смуга — собранська має 400 км² і 23.000 мешканців, але з них було за переписом 1921. р. лише 51% греко-католиків і 15% українців, а за переписом 1930. р. 53% гр.-кат. і 19% українців. Другий, воронівський півострів має 360 км², 15.000 мешканців, але з них було за переписом 1921. р. лише 60% греко-католиків і 28% українців, а 1931. р. греко-кат. теж 60%, а українців лише 19%.*

Між собранську смугу та воронівський півострів заходить далеко на північ аж під Синину словацький півострів. Там є лише 5 українських і 23 греко-католицьких — словацьких островів, а далі — українські та греко-католицькі меншини по словацьких і римо-католицьких селах. Тут на 2070 км² живе 124.000 людей, з них 27% греко-католиків і лише 5% українців, за переписом з 1921. р., а за переписом 1930. р. лише 0.4% українців. Далі на захід від воронівського півострову маємо ще мішану смугу, що обіймає горішнє сточище Гернаду та Попраду (на терені частин округ: бардіївської, гіралтівської, гельницької, стронківської, сабінівської, прашівської, попрадської, списько-ново і старо-веської, кежмарської, левоцької, старо-любовенської й березненської (тут на 5000 км² живе 330.000 мешканців, з них 3% греко-католиків і 2% українців). При чому, за переписом 1921. р., було тут 7 осель із українською і 19 осель із

Тепер тяжко установити справжнє число українців у Словаччині, але, коли брати під увагу досліді Петрова, Томашівського,

1. на судільній українській території	105.000	українців
2. у мішаній околиці Собранців, Михайлівців і Воронова	8.000	"
3. на словацькому півострові між Лаборцем і Топлею	6.000	"
4. у сточищі Гернаду та Попраду	6.000	"
разом:	125.000	"

Подаємо тут спис осель у північно-східній Словаччині за переписом із рр. 1773., 1900., 1921. та за даними С. Томашівського та Гусека.

ОСЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМПАКТНІЙ СМУЗІ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ*).

Осела	1	2	3	4	5	Осела	1	2	3	4	5
1. Андрейова	у	у	у	у	у	6. Бенятина	с	у	у	у	у
3. Башків-і	с	с	у	с	м	7. Березівка	у	у	с	у	м
2. Баїрівці	у	у	с	у	м	8. Березниця	с	у	с	у	м
4. Белеївці	у	у	у	у	у	9. Березничка	с	у	у	у	у
5. Бєнядіківці	у	с	у	у	у	10. Березовець	у	у	у	у	у
						11. Берестів	у	у	у	у	у
						12. Бехерів	у	у	у	у	у
						13. Бжани	у	с	у	у	у
						14. Бистра Крайна	у	с	у	у	у
						15. Бистра Межилаб.	с	с	у	у	у
						16. Бистра Руська	у	у	у	у	у

*) 1 = перепис 1773. р., 2 = перепис 1900. р., 3 = перепис 1921. р., 4 = Томашівський, 5 = Гусек; у = українська більшість, с = словацька, п = польська, м = мішана осела.

*) 1 = перепис 1773. р., 2 = перепис 1900. р., 3 = перепис 1921. р., 4 = Томашівський, 5 = Гусек; у = українська більшість, с = словацька, п = польська, м = мішана оселя.

Оселя	1	2	3	4	5	Оселя	1	2	3	4	5
17. Біла Збудська	у	у	у	у	у	80. Дрична Мала	у	с	у	у	у
18. Біловежа	м	у	у	у	у	81. Дубова	у	у	с	у	у
19. Блажів	у	у	с	у	м	82. Дубрава	у	у	у	у	у
20. Боглярка	м	с	у	у	у	83. Дуплині	с	у	с	у	м
21. Бодружал	у	с	у	у	у	84. Дюрдьош	—	с	с	у	у
22. Бокша	м	с	у	у	у	85. Жатківці	у	у	с	у	м
23. Борове	у	у	у	у	у	86. Завада	у	у	у	у	у
24. Брусниця	у	с	у	у	м	87. Завадка	у	у	с	у	м
25. Буківці Великі	у	у	у	у	у	88. Збуй	у	у	у	у	у
26. Буківці Малі	у	у	у	у	у	89. Збуйне Вижне	у	у	у	у	у
27. Вавринець	—	у	с	у	у	90. Збуйне Нижнє	у	у	у	у	у
28. Вагриньць	у	у	у	у	у	91. Звала	у	у	у	у	у
29. Валашківці	у	у	у	у	у	92. Зубне	у	с	у	с	у
30. Валків	у	с	у	у	у	93. Інівці	у	у	у	у	у
31. Валківці	у	у	у	у	у	94. Кайна Руська	у	у	с	у	м
32. Вапеник	у	у	у	у	у	95. Каленів	у	у	у	у	у
33. Варадка	у	у	у	у	у	96. Камінка	—	у	у	у	у
34. Варехівці	у	у	у	у	у	97. Капишова	у	—	у	—	м
35. Велкроп	у	у	у	у	у	98. Кечківці	у	у	с	у	у
36. Венедія	у	у	у	у	у	99. Київ	у	у	с	у	у
37. Видрань	у	у	у	у	у	100. Кленова	у	у	у	у	у
38. Вилаги	у	у	у	у	у	101. Кобильниця	—	с	у	у	у
39. Вишава	у	у	у	у	у	102. Ковбасів	у	у	у	у	у
40. Вислава	у	у	у	у	у	103. Кожани	м	у	с	у	у
41. Висланка	у	с	с	с	м	104. Кожухівці	у	с	у	у	у
42. Вишківці	у	у	с	у	у	105. Колбівці	у	с	у	у	у
43. Владича Вижна	у	с	у	у	у	106. Колонія	у	у	у	у	у
44. Владича Нижна	у	с	у	у	у	107. Комарник Вижний	у	с	у	у	у
45. Влача	с	с	с	у	м	108. Комарник Нижний	у	с	у	у	у
46. Войтівці	у	у	у	у	у	109. Комлоша	у	у	с	у	у
47. Волиця	у	у	у	у	у	110. Конюш	с	с	м	с	м
48. Волове	у	у	у	у	у	111. Корейці	у	у	у	у	у
49. Воля Рус. Гералтів	у	у	с	у	с	112. Корумля	с	с	у	с	м
50. Воля Рус. Сабінів	у	у	у	у	у	113. Краснобрід	у	у	у	у	у
51. Воля Юркова	у	у	с	у	у	114. Кремпах	—	с	у	у	у
52. Габура	у	у	у	у	у	115. Крива	у	у	у	у	у
53. Гавай	у	с	у	у	у	116. Криве	у	с	у	у	у
54. Гавранець	у	с	у	у	у	117. Криже	у	с	у	у	у
55. Гайтівки	у	у	м	у	м	118. Крижівці	—	с	у	у	у
56. Ганигівці	м	м	у	м	у	119. Кружлів	у	у	у	у	у
57. Годермарк	у	у	у	у	у	120. Кружльова	у	с	у	у	м
58. Гостовиця	у	у	у	у	у	121. Кручів Руський	у	у	у	у	у
59. Грабівчик	у	у	у	у	у	122. Крушинець	у	у	с	у	м
60. Грабовець	у	у	у	у	у	123. Куримка	у	у	у	у	у
61. Грабовець Вижний	у	с	у	у	м	124. Курів	м	у	у	у	м
62. Грабське	у	у	у	у	у	125. Ладомирова (Свидник)	у	у	м	у	у
63. Градисько	у	у	м	у	м	126. Ладомирова (Снина)	у	у	у	у	у
64. Грлбів	у	с	у	у	у	127. Легнява	у	у	у	у	у
65. Гунківці	у	у	у	у	у	128. Ленартів	м	с	с	с	с
66. Гусак	у	с	у	с	м	129. Липник Великий	у	у	у	у	у
67. Гута Львівська	—	у	у	у	у	130. Липник Малий	у	у	с	у	м
68. Гута Стебницька	у	с	с	с	с	131. Липова	у	у	с	у	м
69. Гутка	у	у	с	у	у	132. Лімне	у	у	у	у	у
70. Гералт	у	у	с	у	м	133. Літманова	—	у	у	у	у
71. Герлахів	у	у	у	у	у	134. Луково	у	у	у	у	у
72. Гранастів	—	с	с	п	с	135. Луцина	м	у	м	у	у
73. Громош	у	с	с	у	с	136. Львів	у	у	у	у	у
74. Дара	у	у	у	у	у	137. Маковець	у	с	у	у	у
75. Дедячів	с	с	у	у	у	138. Мальців	м	с	у	у	м
76. Детрик	—	с	у	у	у	139. Матишка	у	у	с	у	у
77. Доброслава	у	у	у	у	у	140. Матясова	у	у	с	у	у
78. Долгоня	у	с	у	у	у						
79. Дрична Велика	у	с	у	у	у						

Оселя	1	2	3	4	5	Оселя	1	2	3	4	5
141. Матівці	у	у	у	у	у	204. Прислоп	у	у	у	у	у
142. Машківці	у	с	у	у	у	205. Пригуляни	у	у	у	у	у
143. Медвеже	у	у	у	у	у	206. Просачів	у	у	у	у	у
144. Межилаборець	у	у	у	у	у	207. Пестрина	у	с	у	у	у
145. Мергешка	у	у	с	у	у	208. Пуцак	у	у	у	у	у
146. Местисько	м	с	с	с	с	209. Пчоліне	у	у	у	у	у
147. Микова	у	с	у	у	у	210. Радвань Вижний	у	у	у	у	у
148. Минівці	у	у	у	у	у	211. Радвань Нижний	у	у	у	у	у
149. Мирolia	у	с	у	у	у	212. Раківчик	у	у	с	у	у
150. Миропів Вижний	у	у	у	у	у	213. Рафайівці	у	у	у	у	у
151. Миропів Нижний	у	у	у	у	у	214. Регетівка	у	с	с	у	у
152. Михайлів	с	у	у	у	у	215. Ременина	у	у	с	у	м
153. Млинарівці	у	у	у	у	у	216. Репаші Нижні	у	с	с	у	м
154. Мишко	—	м	с	м	с	217. Репей	у	у	у	у	у
155. Мразівці	у	с	у	у	у	218. Рівне	у	с	у	у	м
156. Никлова	у	у	у	у	у	219. Рогожник	у	с	с	у	м
157. Новоселиця	у	у	у	у	у	220. Рокитів Гуменс.	у	у	у	у	у
158. Нягів	у	у	у	у	у	221. Рокитів Збудськ.	у	у	у	у	у
159. Обручне	у	у	у	у	у	222. Рокитівці	у	у	у	у	у
160. Олійник	у	с	у	у	у	223. Росток Грабова	у	у	у	у	у
161. Олька Вижна	у	у	у	у	у	224. Росток Кална	у	у	у	у	у
162. Олька Крива	у	у	у	у	у	225. Росток Стакчин-					
163. Олька Нижна	у	у	у	у	у	ська	у	у	у	у	у
164. Ольшава Вижна	—	с	у	у	у	226. Росток	у	у	с	у	у
165. Ольшава Нижна	—	с	м	с	м	227. Рошківці	у	у	у	у	у
166. Ольшавиця	у	у	у	у	у	228. Рунина	у	у	у	у	у
167. Ольшавка	у	у	у	у	у	229. Руська	у	у	у	у	у
168. Ольшинків	у	у	у	у	у	230. Свидник Вижний	у	у	с	у	м
169. Ондавка	у	у	с	у	у	231. Свидник Нижний	у	у	с	у	м
170. Орлик Вижний	у	у	у	у	у	232. Свидничка	у	с	у	у	у
171. Орлик Нижний	у	у	у	у	у	233. Смільник	у	у	у	у	у
172. Орлів	у	у	м	у	у	234. Снаків	у	у	у	у	у
173. Ортутів	у	у	с	у	у	235. Собощ	у	у	у	у	у
174. Орабина	—	у	у	у	у	236. Соляник	у	у	у	у	у
175. Острожниця	у	у	у	у	у	237. Стакчин	у	у	у	у	у
176. Палота	у	у	у	у	у	238. Старина Любов.	у	у	у	у	у
177. Паригузівці	у	у	у	у	у	239. Старина Синн.	у	у	у	у	у
178. Петейвці	у	м	у	м	м	240. Шашківці Великі	у	с	у	у	у
179. Петківці	—	с	м	у	м	241. Шашківці Малі	у	с	у	у	у
180. Петівці	у	м	у	м	у	242. Стебник	у	с	с	у	у
181. Петрова	у	у	у	у	у	243. Стригівці	у	у	у	у	у
182. Писана Вижна	у	у	у	у	у	244. Строків	с	с	с	с	с
183. Писана Нижна	у	у	у	у	у	245. Строчин	м	м	с	м	м
184. Пискорівці	у	у	у	у	у	246. Суків	у	у	у	у	у
185. Пихне	у	у	у	у	у	247. Сулин Великий	у	у	с	у	у
186. Підгороддя	с	с	у	у	у	248. Сулин Малий	у	у	с	у	у
187. Пільгів	—	с	с	п	с	249. Суха	у	с	у	у	у
188. Поляна	у	с	у	у	м	250. Тварожець Вижн.	у	у	с	у	у
189. Поляна Велика	у	у	у	у	у	251. Тварожець Нижн.	у	у	с	у	у
190. Поляна Крайна	у	у	с	у	м	252. Телівці	у	у	с	у	у
191. Поляна Нехвалова	с	с	у	у	м	253. Тисинець	с	с	с	с	м
192. Полянка Вижна	у	у	с	у	у	254. Токаїк	у	с	у	у	у
193. Полянка Нижна	у	у	с	у	у	255. Тополя	у	у	у	у	у
194. Поруба	у	у	у	у	у	256. Ториськи	у	с	с	у	м
195. Поруба Німецька	с	у	с	у	м	257. Убля	у	у	у	у	у
196. Порубка Гумен.	у	с	у	с	м	258. Улича	у	у	у	у	у
197. Порубка Крайна	у	у	у	у	у	259. Уяк	у	у	у	у	у
198. Порубка Собран.	с	с	м	с	м	260. Фіаш	у	у	у	у	у
199. Потік	у	у	у	у	у	261. Фольварк	у	у	у	у	у
200. Потоки	у	у	с	у	у	262. Фричка	у	у	у	у	у
201. Поточки	у	у	у	у	у	263. Хлівище	с	с	м	у	м
202. Праврівці	у	у	у	у	у	264. Хотча	с	с	с	с	м
203. Прикра	у	с	у	у	у	265. Хуньківці	с	с	у	у	м

Оселя	1	2	3	4	5	Оселя	1	2	3	4	5
266. Цегелка	у	у	у	у	у	282. Шеметківці	у	у	у	у	у
267. Цегла	у	у	с	у	у	283. Шмигівці	у	у	у	у	у
268. Чабалівці	у	у	у	у	у	284. Шома	у	у	с	у	м
269. Чабини Вижні	у	у	у	у	у	285. Штедьбах	у	у	с	у	м
270. Чабини Нижні	с	у	у	у	у	286. Штефурів	у	у	у	у	у
271. Черне Крайне	у	у	с	у	у	287. Шавник	у	с	у	у	у
272. Чернине	у	с	у	у	у	288. Яблінка Вижна	у	у	с	у	у
273. Чертіжне	у	у	у	у	у	289. Яблінка Нижна	у	у	с	у	у
274. Чирч	у	у	м	у	у	290. Ядлик	у	у	м	у	у
275. Чорне	у	у	у	у	у	291. Ядлова Вижна	у	у	с	у	у
276. Чукалівці	у	у	у	у	у	292. Ядлова Нижна	у	у	у	у	у
277. Шамброн	с	у	у	у	у	293. Яковани	у	у	с	у	у
278. Шандал	с	с	с	у	м	294. Якубани	—	у	с	у	у
279. Шапинець	у	у	с	у	у	295. Якушівці	у	с	у	у	у
280. Шаобів	у	у	у	у	у	296. Ялова	у	у	у	у	у
281. Шамова	у	у	с	у	у	297. Ястрабе	у	у	у	у	у

На основі мадярсько-словацьких переговорів грядицю між Закарпаттям і Словаччиною пересунуено трохи на захід від дотеперішньої межі, яких 10 громад із поверх 40.000 населення із Словачини відійшло до Закарпаття, але ж це не зміняє нічого в наших поглядах на останній словацький перепис із 1938. р. і в наших загальних висновках.

VOLODYMYR OHONOVSKYJ (Lemberg)

DIE ANZAHL DER UKRAINER IN DEN GRENZEN DER JETZIGEN SLOWAKEI.

(Zusammenfassung).

Die am 31. Dezember 1938 in der Slowakei durchgeführte Volkszählung weist 79.000 Ukrainer auf. Obwohl alle bisherigen, ungarische und tschechoslowakische, Volkszählungen (1880—1930) die wirkliche Zahl der Ukrainer bereits verminderten, erreichte die slowakische Volkszählung in dieser Hinsicht den Höhepunkt. Die Verminderung der Anzahl der Ukrainer wurde von ukrainischen, slowakischen, tschechischen und russischen Gelehrten (Tomašivský, Mišik, Czambel, Klima, Húsek, Petrov) mehrmals besprochen und als unrichtig befunden. Es besteht also die Notwendigkeit, die bisherigen offiziellen Angaben, vor allem die slowakischen, zu überprüfen. Wenn man sämtliche Momente, die bei der Bezeichnung der Nationalität eines Volkes in Betracht kommen (nicht nur Sprache, sondern auch Religionsbekenntnis, nat. Selbstbewußtsein u. s. w.) berücksichtigt, müßte man die Anzahl der Ukrainer in der jetzigen Slowakei bis 125.000 erhöhen. Die letzte Grenzregulierung zwischen Ungarn und der Slowakei ändert an unseren Schlußfolgerungen fast nichts.

ОГЛЯДИ

З ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІЇ НАУК У. С. С. Р. 1938. р. ЧИ ЗМІНА ВІДНОШЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Й ІСТОРІЇ В У. С. С. Р.?

З початком грудня 1938. р. Академія Наук У. С. С. Р. мала три відділи: 1. природничих і математичних наук, 2. гуманістичних наук і 3. технічних наук. Крім цього, мала вона такі науково-дослідні інститути: математики, фізики, хемії, фізичної хемії, хемічної технології, біохемії, ботаніки, зоології й біології, гідробіологічну станцію інститути мікробіології й геології, геофізичну й гравіметричну обсерваторію, інститути клінічної фізіології, економіки, історії України, української літератури (інститут імени Шевченка), археології, мовознавства, фолкльору, гідрологічний інститут, інститути будівельної механіки, гірничої механіки, електрозварювання.

Бібліотека Академії має близько 5 мільонів томів, вона — одна з найбільших у С. С. С. Р.

Характеризуючи діяльність Академії Наук президент її Богомолець висловився про осяги Академії: в поодиноких ділянках, і так, у ділянці математичних наук світовою популярністю, мовляв, користуються праці академіка Крилова, Граве; в ділянці природничих наук велике значіння мають праці інституту зоології й біології, якими кермує академік Шмальгавзен; інститут ботаніки в останніх роках утратив видатних учених, а саме — академіків Фоміна, Вотчала, Любименка, Липського, але й тепер у ньому працюють академіки: Лисенко, Сапегін, Холодний; в інституті хемії провідне становище займають праці академіків Плотникова й Яворського; в інституті хемічної технології низка праць академіка Шапошнікова користується загальним визнанням; інститут біохемії працює під проводом академіка Палладіна; велику творчу роботу провадить академік Патон; величезне значіння мають роботи академіка Динника в ділянці механіки, тісно звязаної з важкою промисловістю; в інституті літератури, поруч із дуже цінними працями щодо вивчення історії української літератури, закінчують, мовляв, роботу „очищення текстів Шевченка від перекручень, що їх вніс ряд поколінь буржуазних українських націоналістів”, і, мовляв, „є всі підстави думати, що до 125-річного ювілею Академія дасть повну збірку його творів, звільнену від фальсифікації”; недавно повсталий інститут фолкльору працює над вивченням народньої творчості і вже зібрав чимало дуже цінних матеріалів; м. ін. сесія Академії Наук України ухвалила дослідити й видати фолклорний матеріал, що його 50 років збирав на Україні член Академії Наук

проф. Д. Яворницький. Інститут мовознавства закінчує роботу над складенням російсько-українського словника, сюди має увійти переклад 70 тисяч російських слів, характеристичних російських речень і зворотів; щодо словника, то, мовляв, „в цій галузі немало було спроб перекручення української мови в напрямі її польонізації, штучного віддалення від братньої російської мови“. Поруч з цим Інститут проводить роботу для вивчення історії української мови, створення (sic!) її граматики, розроблення правопису (розуміється, в дусі як-найбільшого зближення з „братнім“ російським правописом!).

Ухвалою Ради народніх комісарів У. С. С. Р. з 22. жовтня 1938. року Академії Наук надано право, у зв'язку з повстанням нових вимог перед наукою в галузі теорії й практики, обрати 20 нових дійсних членів і 42 членів-кореспондентів Академії: до відділу природничих і математичних наук — 11 дійсних членів і 22 членів-кореспондентів, до відділу технічних наук — 6 дійсних членів і 10 членів-кореспондентів, до відділу гуманістичних наук — 3 дійсних і 10 членів-кореспондентів.

Дня 15—16. грудня 1938. р. відбулися загальні збори Академії Наук із денним порядком: зміна статуту й тематичні пляни на 1939. рік. За новим статутом powstaє вже 4 відділи, а саме — відділ природничих і математичних наук поділиться на два: відділ біологічних і відділ фізично-хемічних та математичних наук. До президії Академії входитимуть відтепер президент, 3 його заступники, 4 академіки — голови відділів і 3 академіки — члени президії. Посаду неодмінного секретаря касують. Затвердження тематичних плянів, що їх цілком незадовільно складено, відкладено на кінець січня з тим, щоб їх відповідно переробити.

А тепер денешо про працю деяких інститутів, що торкаються українознавства.

Інститут історії Академії Наук виготовив програму курсу історії України від стародавніх часів до наших днів для університетів та педагогічних інститутів. Таксамо дав до друку перший том „Історії України в документах та матеріалах“; том охоплює період Київської Русі від IX. до XII. ст. на 20 друкованих аркушів. Крім цього, Інститут намітив видати науково-популярні книжки з історії України про: Дмитра Гуню, Наливайка, Богуна, Палія, а далі... Ворошилова, Будьонного, Щорса та інших, та з'організував публичні виклади із історії України. Досі відбулися виклади на тему „Київська Русь“, на черзі — виклади з історії визвольної боротьби українського народу в XVI. віці. Інститут закінчив уже складати другий випуск хронології історії України від 1861. до 1917. р.

Інститут археології готує до друку археологічну мапу України. Повне видання цієї мапи складатиметься з 5 томів.

Підчас земляних робіт коло Мирополя на Житомирщині знайдено й доставлено до інституту археології цікаві знаходи старовини великокняжих часів: золоті сережки, частини ажурних сріблястих підвісок від сережок, срібні гривни. При цій нагоді зазначимо, що закінчилися археологічні розкопи в с. Варварівці на Миколаївщині, що їх провадив миколаївський історично-археологічний музей. До-

сліджувано скитське городище засноване в IV. ст. до Хр. яке загинуло у II. ст. Знайдено ями для житла, поруч із ними показалися останки кам'яних будівель, прилеглих до брукованої вулиці. Загалом розкопи дали понад тисячу окремих цікавих з грецькими написами і малюнками історичних пам'яток, серед них — теракотова статуетка, на одному з черепків — золотий орнамент.

Закінчили свої роботи археологічна експедиція, що її був з'організував інститут історії матеріальної культури Академії та інститут археології для дослідів стоянки кам'яного віку, що її виявлено біля села Пушкарів на Чернігівщині. На невеликій глибині знайдено велику кількість кісток мамута, дикого коня, вовка, зайця. Знайдено сліди вогнищ, велику кількість кам'яного й кісткового приладдя, а також різних прикрас. За класифікацією археологів стоянка відноситься до орієнтальної доби кам'яного віку — палеоліту, яких 30 тисяч років тому.

У відділі рукописів бібліотеки Академії Наук досліджено архів Василя Капніста; серед матеріалів є дуже багато власноручних його рукописів, немало листування його з письменниками, громадськими діячами, тощо.

*

Від якогось часу можна підмітити начебто деяку зміну „курсу” в У. С. С. Р. у справах української мови й історії.

На зміну в відношенні до української мови вказував би відкритий лист письменника Леоніда Смілянського до письменника Івана Сенченка. Він зазначає, що при читанні останнього Сенченкового роману „Напередодні” викликає занепокоєння мистецька мова, мова авторського викладу, мова персонажів. Сенченко в тих місцях, „які повинні були б окрасити мову власного твору, збагатити літературну мову скарбами народної”, раптом знижує мову роману до рівня якогось майже жаргону, калічить дуже гарні народні слова, замість „рученята” в нього — ручата, замість „зоряне небо” — зірчатє небо, „Одес” замість — Одеса й т. д. Цікаво, що автор листа проти подібних „перел” не тому, що їх нема у класичних словниках, де зібрані народні лексичні скарби, а тому, що український читач, який любить свою мову, читаючи такі слова, почуватиме себе ображеним. І це правда, досить буде йому прочитати таке Сенченкове речення: „Слова бились у них, але без уніманія, мов з якогось іншого світу”, щоб йому гідко стало від цих вульгаризмів. „Клясики не дозволяли ні собі, ні навіть своїм героям спотворювати прекрасну народню мову... Художня література повинна дбати за культуру мови, її чистоту і за всі ті естетичні якості рідної мови, які створив віками нарід. А всяке калічення мови, вульгаризація її може тільки ображати високо-естетичний смак народу”. Чиста правда!

Змінилося начебто й відношення до історичної тематики. Ось директор інституту історії України Академії Наук Белусов зазначає, між іншим, що із задоволенням зустрінуту п'єсу Корнійчука „Богдан Хмельницький”, де автор поставив собі, мовляв, задання висвітлити й відобразити одну з визначніших сторінок героїчної боротьби українського народу, та що український нарід чекає,

що цей твір знайде найширший відгук серед української письменницької громадськості. В українського народу є, мовляв, „багато славних, яскравих і героїчних сторінок історії“, і наводить приклади: київська держава, походи проти татарсько-монгольських завойовників, визвольна війна в XVII. віці; приєднує він, правда, до цього й боротьбу проти „шведської інтервенції“ у XVIII. віці і „громадянську війну“, але не можна не відмітити цього нового підходу до історії України. Донедавна такий підхід назвали б — контрреволюційним!

Або стаття на таку саму тему під назвою „Фальсифікація історичної правди“, що обвинувачує полтавський історичний музей. Справа в тому, що в музею виставили в одному з відділів картину „Татари женуть ясир“ і під нею дали таке пояснення: „Богдан Хмельницький за допомогою татар придушував селянські повстання, за що і давав татарам чоловіків та жінок у ясир“. Отже стаття ображується за Богдана Хмельницького, „поступову людину свого часу, знаменитого полководця, який став на чолі загальнонародної війни 1648—1654. р.р., а якого автори цього пояснення перетворили на ворога українського народу!“. Або під портретом сина Хмельницького, Юрія, поміщено пояснення, що його, Юрія, обрано на гетьмана тільки через „заслуги“ батька перед українською старшиною. І стаття знову обурюється з приводу цих лапок. Під портретом Максима Кривоноса, „народного героя, безстрашного полководця“ музей уважав за потрібне вмістити тільки кілька слів: „Максим Кривоніс — один з ватажків селянської війни 1648 року“. Або, н. пр., газета „Більшовик Полтавщини“ зазначає між іншим: „На чолі опозиції став Богдан Хмельницький — середній український шляхтич, якого інтереси особливо були зачеплені“. Та це ж цілком у супереччя історичній правді, зазначає стаття „Фальсифікація історичної правди“, бо „не на чолі опозиції, а на чолі народньо-визвольної війни українського народу став Хмельницький і не середнім шляхтичем він був, а дрібним з походження і козацьким старшиною“.

Цікаво, що державне військове видавництво почало випускати „Бібліотеку червоноармійця“, де будуть виходити книжки головно про героїчне минуле українського народу в популярній формі. Корнійчук пише для „Бібліотеки“ книжку про — Богдана Хмельницького, Панч про — Кривоноса, Качура про — Богуна, Бажан готує твір про — князя Данила Галицького, Ле — про Наливайка, Охрименко готує книжку „Тарашанці“, професор Оглоблін — „Полтавський бій“... Не відомо, як довго буде така „Бібліотека“ виходити...

Накінець варто відмітити, що тепер уже дозволяють робити справедливі закиди московським журналістам за їх неучтво в українських справах.

Київська „Літературна газета“ закидає московському журналові „Что читать“ політичну невірність, неписьменність і цілковите незнання української літератури в його статті: „К изучению украинской литературы“. В цій статті зазначається, н. пр., що в українському фольклорі існують тільки думи, що ця стаття переписує, здебільша, з „Літературної енциклопедії“, але називає, н. пр., Квітку — Квітко, залишає поза увагою майже всю багатогранну

творчість Шевченка, твердить, що „Кобзар” видано вперше 1905. року..., Лесю Українку називає ліричною поеткою, Кочубинському присвячує 3 рядки, майже не згадує нової советської літератури. Правда, все це неупство автор відповіді класифікує злегка, дає назву статті „дивна писанина”, а проте відважується про все це писати...

Чи ж би це був якийсь зворот до кращого? Не хочеться вірити, а як що так, то на як довго?... *Гліб Лазаревський.*

ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ — ОБОРОНЦІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВ ЗАКАРПАТТЯ В 1848. РОЦІ.

Французька революція 1848. р. досягла своїм подихом волі й габсбурзьку монархію, яка не тільки переходила до денного порядку над бажаннями й потребами словянських народів, що жили в її границях, але прикладала до них методи гнету й переслідування. Тепер же виступили з домаганнями рівноправності для своєї народності й поодинокі словянські народи: бажали таких самих прав, що їх мали німці. Але ж тих прав добивався кожний словянський народ зокрема: якогось порозуміння чи злуки між ними не було.

Одночасно революційна Німеччина змагала вже не тільки здобути конституційні свободи, але і з'єдинити велику Німеччину, у зв'язок якої мала б була ввійти й Австрія, окрім Угорщини, й тим самим не тільки етнографічно німецькі землі, але й не-німецькі. Цей задум мав перевести в діло німецький парламент, скликаний до Франкфурту над Майном.

Мадяри, що здобули собі виняткове політично-державне становище, бо майже повну незалежність, носилися, з одного боку, з гаслами французької революції, з другого ж, безоглядно душили словянські народи: українців, словаків, хорватів, змагаючи до мадярського централізму, себто знівелювання інших народів.

Проти німецьких і мадярських змагань скликано 1848. р. словянський з'їзд у Празі. До участі у з'їзді зголосилися делегати всіх словянських народів, між ними й делегати українців із Галичини. „Головна Руська Рада” делегувала від себе Івана Борисикевича, заступника голови Ради, Григорія Гинилевича, доктора теології і студента університету Алексея Заклинського.

Учений Шафарик прив'язував до з'їзду велике значіння. У своєму листі до Найберга з 8. V. 1848. р. він писав: „Одним із головних завдань з'їзду буде негайна прилюдна заява до мадярів, щоб вони закинули свій безбожний плян. Їх поведінка супроти нас, словян, є в історії поміж цивілізованими й вільними народами нечувана!” Відомо, що мадяри вішали тоді українців і словаків на так званих „деревах свободи”.

Речники українського народу виступили на з'їзді гідно, боронячи самостійності українського народу й жадаючи тих самих прав і свобод, що їх мали інші народи. Та при цьому українські делегати з Галичини не забули і про своїх братів на Закарпатті, на так званій Угорській Русі, які фізично не могли вислати свого делегата. Не без впливу української делегації у програмі нарад з'їзду найшовся протест проти гнету словянських народностей на Угорщині. „Вони мусять дістати рівноправність. Як мадяри не змінять

своїєї поведінки, прийде до страшної боротьби. І ми протолошуємо, що станемо по боці наших побратимів не тільки тому, що це братній народ, але й тому, що за ними право". На пленарному засіданні дня 7. VI. Іван Борискевич подав внесок, щоб словаки теж помагали закарпатським українцям.

Згідно з внеском Борискевича, домагання словаків і угорських українців обнято спільною постановою. Подаємо її в перекладі:

„Словянський Сойм у Празі домагається, щоб гнетові народу словацького й українського в Угорщині був кінець: Сойм висказує своє спочуття гнетевим мадярами своїм співплемінникам, словацьким і угорсько українським, та домагається, щоб словаки й угорські українці досягнули все те, що вони подають ось тут як свої домагання, а саме:

1. щоб словаків і угорських українців мадяри признали за народ, та щоб вони в соймі мали рівні з ними права;

2. щоб мали свої народні сойми з окремою постійною словацькою й українською комісією, яка мала б право й обов'язок берегти народніх прав, словацьких і українських; ця комісія скликувала б народній сойм і мала б право відкидати всі такі накази центрального угорського міністерства, які були б небезпечні для словацької й української народности;

3. щоб вони могли основувати для себе народні школи, початкові, реальні, міські дієцезіальні заведення й учительські семінарії, відтак наукові установи вищі, як гімназії, ліцеї, академії, політехніку й один університет; мова навчання має бути словацька й українська, та має бути забезпечена повна свобода навчання й національного виховання;

4. на краєві кошти мають бути установлені катедри мови словацької й української для мадярів, а мадярської для словаків і українців;

5. щоб усі народи на Угорщині мали рівні права, й ніодия щоб не вважав себе панівним;

6. зараз позвільняти з в'язниць тих словаків, що їх там держать за оборону їх народніх прав, і щоб на майбутнє не вільно було нікого в'язнити за те, що боронить прав народу словацького чи українського, ані обвинувачувати за підбурювання, коли хто прилюдно промовляв би до народу словацького чи українського про народність словацьку чи українську;

7. щоб не відмовляти словакам і українцям права закладати й утримувати товариства для підмоги розквіту життя народу словацького й українського, та щоб словаки й українці мали ті самі права щодо товариств, що й мадяри".

Ось прегарний документ того історичного моменту, коли галицькі українці, борючися за національну рівноправність у Галичині, думали і про своїх братів із Закарпаття. Це одночасно доказ ширини політичної думки та національної свідомости українських речників. Накінець додаємо, що „Головна Руська Рада" задумала акцію у справі злуки Закарпаття з Галичиною, і про це писала до митрополита Михайла Левицького дня 20. квітня, 1849. року.

Іван Брик.

УКРАЇНСЬКІ МИСТЦІ В МОСКОВСЬКИХ ШТАТАХ.

На У. С. С. Р. виходить єдиний часопис пластичного мистецтва „Малярство і скульптура", що є органом „Управління в справах мистецтв при Раднаркомі УРСР та Оргкомітету Співки радянських художників України". Редактором часопису є якийсь Г. Радіонов, редакція — в Києві, а друкується часопис — у Харкові; тираж — 1.500 пр. Коли минулими роками цей часопис видавали досить роскішно, на крейдяному папері, великого розміру 4°, то тепер його розмір зменшено, став гірший папір, і змінився зміст із орієнтацією

ніби то на „всесвітнє” мистецтво, а насправді — послідовне й систематичне накидування українському читачеві „братнього” російського мистецтва в усіх формах і виглядах. Так, наприклад, у ново-заведеному відділі часопису „Мистецький календар” (січень-липень 1938. р.) з цілої кількості імен найвизначніших мистців добра половина заповнена росіянами. „Російськими” мистцями, м. ін., названі А. Кившенко, В. Тропінін, І. Крамський, А. Куїнджі, І. Айвазовський, причім для кращого маскування не зазначено, де ці мистці народилися. Без означення національності вміщено імена таких відомих українських мистців, як К. Крижицький, В. Боровиковський. Автім на 45 імен мистців лише єдине ім'я М. Пимоненка має додаток „український” мистець, а — двадцятьпять імен має зазначено „російський” мистець та ще з такими глорифікаціями, як „відомий”, „високо-талановитий”, „знаменитий”, „всесвітньо-відомий” і т. д. Ясна річ, що такий словник мистців навмисне (і то дуже цинічно!) спрепарували московські Радіонові, щоб показати мізерію української культури й „велич” московської експансії. От приклади з цього словника, як „препарують” імена українських та російських мистців:

„12. IV. 1912 р. помер М. К. Пимоненко — український живописець-реаліст, учасник Товариства Передвижників. Тематика Пимоненка — переважно сцени з селянського життя”.

„24. I. 1848 (помер 19. III. 1916) 90 років з дня народження В. І. Сирікова, великого історичного російського живописця-реаліста, автора славетних творів: „Ранок стрілецької страти”, „Боярина Морозова” та ін.”.

„7. IV. 1837 І. Крамской (народився 8. VI. 1837. р.) — російський художник-реаліст, борець за правдиве, соціально-змістове мистецтво. Століття з дня народження Крамского в минулому році було відзначено по всьому Союзі, як день мистецького свята. В Москві було влаштовано велику виставку, де вібрано було всі твори Крамского. Виставку його картин зорганізовано було також в Києві на день століття його смерті”.

„21. IV. 1898 р. помер відомий російський пейзажист І. Шишкін”.

„5. VII. 1853 р. помер К. Брюлов — славнозвісний автор „Останнього дня Помпеї”, у якого вчилися П. Федотов і Т. Г. Шевченко. Брюлов у галузі портретного живопису посідав одне з перших місць серед художників свого часу”.

„9. VII. 1902 р. помер М. Антокольський — всесвітньо-відомий російський скульптор, автор „Івана Грозного”, „Спінози”, „Нестора”, пам'ятника Петру I в Петергофі тощо”.

„24. VII. 1757 р. народився в Миргороді талановитий живописець Володимир Лукич Боровиковський (пом. 1825 р.), відомий своїми іскривими портретами переважно осіб вищого світу”.

Характеристичне порівняння: К. Брюлов — „славнозвісний”, М. Антокольський — „всесвітньо-відомий”, а В. Боровиковський лише „талановитий” та ще під „контрреволюційним” підозрінням, бо ж робив портрет — „осіб вищого світу”!

Та справжній рекорд нахабства досягнуто в характеристиці В. Стасова — відомого основника „суздальсько-московського стилю” і крайнього московського шовініста. Серед різних похвальних епітетів читаємо про нього м. ін. таке:

„Стасов усе життя своє боровся за справу реалістичного, соціально-корисного російського національного мистецтва... Обстоюючи національне начало в мистецтві, Стасов був далекий від національного шовінізму... Велику наукову вагу мають його роботи по фольклору, де він встановлював взаємодії між старорусською культурою і Сходом. Цінні також його праці по єврейському мистецтву”.

Поява цього фальшивого словника мистців у „Маярстві і скульптурі” зайвий раз доводить, якою пекучою потребою є видання справжнього словника українських мистців, де б українські мистці нашли своє справжнє, заслужене й гідне місце, як творці української культури.

Володимир Січинський.

СПРАВА МІЖМОВНИХ ВЗАЄМИН У ДІЛЯНЦІ ТОПОНОМАСТИКИ.

В днях 25—29. липня 1938 р. відбувся в Парижі перший міжнародний ономастичний конгрес із метою зблизити та запізнати між собою наукових робітників на полі назовництва (ономастики) й надати далішні напрямні в цій ділянці. Програма з'їзду обіймала особове й географічне назовництво, загально-методологічні і спеціальні ономастичні справи, огляди ономастичних студій серед поодиноких народів, тощо. Крім цього, четвертого дня з'їзду відбулася ономастична прогулянка в терен, де п-ні Бальтю подала привним висліди своїх ономастичних студій над долиною де Галі під Парижем, показуючи безпосередно привним відповідні місцевини. На з'їзд прибуло коло 150 застунників різних національностей; щодо чисельности на першому місці були французькі, на другому німецькі вчені. З українців узяти участь у працях з'їзду п-на Ганна Наконечна і д-р Ярослав Рудницький, що виголосив доповідь під названям наголовком. Доповідь була в рямцях славістичної секції з'їзду; в дискусії забирали голос проф. Скок (Загреб), проф. Шварц (Прага), доц. Кнежа (Будапешт) і проф. Рудницький (Познань). Подаємо зміст доповіді.

На основі словянського топографічного матеріялу, зокрема ж на основі українського й польського, міжмовні відносини серед двох сусідніх мов у ділянці географічного назовництва можна схопити так:

1. Одна, чи друга мова засвоює (асимілює) назви частинно, найчастіше на р о с т к а м и, нпр., укр. *Вернигородок*, *Сороки* засвоєні в польській мові як — *Wernyhorodek*, *Soroki*, чи поль. *Tarnów*, *Tomaszów* зукраїнізовані на *Тарнів*, *Томашів*. Рідше маємо тут до діла з асиміляцією приростків, як, нпр., укр. *Підгородді*, *Підгайці* спольонізовані на *Podhorodce*, *Podhajce*, чи з засвоюванням одного з двох складових коренів, пор. укр. назви *Чорногора*, *Білобerezка* переняла польська мова, як *Czarnohora*, *Białoberezka*, чи пол. *Tarnogród*, що в українській мові перейшло на *Тарногород*.

Назви цього типу треба, на думку прелегента, означувати, як *частинно-засвоєні* (частинно-асимільовані).

2. Одна чи друга мова засвоює собі цілком якусь назву. Тут можна відрізнити перекладені назви, як, нпр., поль. *Sandomierz*, *Rzeszów* переняла здавна українська мова, як *Судомир*, *Ряшів*, чи укр. *Холм*, *Біла Церква* асимільовані як поль. *Chełm*, *Biała Cerkiew*. Часом одна мова може здеформувати чужу назву. Тоді маємо такі приклади, як укр. *Теребовля* (ст.-укр. *Теребовль городь*), задомашнене в польській мові як *Trembowla*; укр. назва гори в Долин-

щині *Вовкан* — поль. *Wółkan* і т. п. Назви того типу треба визначати як цілком-засвоєні (геть-чисто-асимільовані) назви.

3. Та буває, що одна мова засвоює (частинно, або цілком) чужу назву, й у тому виді її переймає рідна мова; в такій постаті виступає назва в обидвох мовах. За приклад можуть правити: ст.-укр. *Дорогобичь* переняте польською мовою як *Drohobycz* і в цій формі (*Дрогобич*) занотоване і вживане тепер в обох мовах; таксамо теперішнє укр. *Урич*, поль. *Urycz*, занотоване в найстарших актах як *Urzesz* — правильна форма цієї назви збереглася досі в устах народу як *Уріч*. Теперішнє укр. *Івоніч*¹⁾, поль. *Iwonicz* спроваджуємо до найдавніш занотованої назви *Iwaniecz* (побіч *Iwańciepole*) і ін. Назви цього типу отже *Дрогобич*, *Урич*, *Івоніч* і ін. треба визнати як назви-гебриди.

Поза цими міркуваннями лежать такі географічні назви, що в обох сусідських мовах виступають у тій самій постаті; сюди належать такі старі назви, як *Стрий*, чи однозгучні словянські назви, як *Коло*, *Броди*, *Коломия* й ін. Однаково в обох мовах можуть звучати назви чужого походження, нпр., *Карпати* (альб.), *Грофа* (румун.), *Аннаберг* (нім.), *Бар* (італ.) і т. п. На основі тільки мовознавчих міркувань не можна устійнити, котра з обох мов перша почала вживати даної назви, тут треба історичних, чи географічних даних. Таким чином виринає необхідність співпраці над топографічним назовництвом, між мовознавцем, істориком та географом. Щойно при такій співпраці можна буде вирішити первісну приналежність якоїсь місцевини до цієї чи тієї мови. Коли, нпр., на основі історичного досвіду ствердимо, що містечість *Каменець* повстала в 1276. р. за князя Володимира Васильковича, то тут без сумніву назва *Каменець* старша від польського *Kamieniec Litewski*; з другого боку, коли з географічних даних виходить, що назва *Коло* лежить на чисто польській етнографічній території, то тут як *prius* треба визнати поль. *Kolo*, як *posterius* укр. *Коло*.

Для ономастичних студій було б бажане прослідити способи переймання географічних назв на ґрунті інших індо-європейських мов; щойно тоді можна б поробити загальні висновки про поставлену в наголовку тему — про міжмовні відносини в ділянці топонластики.

Ярослав Рудницький.

ДВА РІЧНИКИ „НАШОЇ БАТЬКІВЩИНИ”.

Товариство „Плай” мало щасливу руку, коли почало видавати „Нашу Батьківщину”, орган, присвячений туристиці та краєзнавству. Два річники цього видавництва (1937 і 1938 р.) дають переконливе свідство, що знайшовся гурт людей, які широко цікавляться цією ділянкою дослідів і спорту й уміють дати цікаві та цінні припинки до нашого землезнання. Яке значіння для різних дисциплін мають краєзнавчі студії, про це в перших числах журналу висловилися різні спеціалісти, а саме І. Свенціцький (музейництво), Я.

¹⁾ Місцева українська назва й досі — *Іваніч*, не — *Івоніч*. Ред.

Пастернак (археологія), *І. Шендрик* (архіви), *М. Андрусак* (історія), *М. Гавдяк* (краєзнавство), *В. Огоновський* дає нариси з історії подорожництва, *В. Дорошенко* цікаву замітку „Що знали на Полтавщині про Галичину у 80—90. рр. ХІХ. ст.“, *М. Кордуба* помістив більшу працю „Що кажуть нам назви осель“, *Яр. Рудницький* вияснив назву села Семигинів. Більша частина статей і описів торкалася поодиноких районів та місцевин у Галичині, на Волині і на Поліссі. Ідучи від крайнього заходу, треба зазначити вперед цікаві причинки *Ф. Коковського* до побуту Лемківщини. Цей невтомний дослідник незвичайно причинився до спопуляризування цього старовинного племені. Далі є описи околиць над Сяном (*М. Капій*), Бойківщини (*Ір. Пеленська*), Скільщини (*В. Лев*), причинки з Надвірнянщини (*Г. Лагодиська*), Гуцульщини (*Р. Генік-Березовський*, *М. Стефаник*, *Г. Цбіден*). Розкопи у Крилосі звернули окрему увагу на княжий Галич, якому присвятили свої замітки *М. Гавдяк*, *М. Зварич*, *С. Пастернак*, *В. Січинський*. *М. Гавдяк* дав свої нариси про Станиславівщину, Тербовельщину, Поділля, Дрогобич і ін., — це один з найактивніших співробітників видавництва. Інші дослідники займаються Тернопільщиною (*П. Дяків*, *М. Фарміга*), Збаражчиною (*Ф. Данилів*), Бережанщиною (*Ф. Коковський*). Менше пощастило середній і північній Галичині, що знайшла ледви пару заміток: цінні археологічні досліді *д-ра М. Смішка* про Грибовичі під Львовом, даліше *Миколаїв* над Дністром (*Р. Д-ий*), Яворівщина (*В. Лев*), Угнівщина (цікаві солом'яні хрещики — *Ір. Гургула*). Природничим дослідам наших земель присвячені статті *Е. Жарського* (зоогеографія), *Олексинина* (геологія), *Пасецького* (заповідники).

З радістю треба піднести, що успішно розвиваються місцеві досліді над старовиною Волині. *Л. Маслов* дав статті про церкви в Берестечку й Межиріччі Острозькому, муровані волинські божниці та замок у Креманці; *Т. Маслова* — про цвинтаріща Любомельщини; *Іг. Лозовюк* — про Дубно й волинські одяги; *Ол. Цинкаловський* — про Пересопницю; *д-р В. Шурат* — про Вишневець; *А. Бужанський* — про Шумське й Ковель; *А. Річинський* — про давній город Волинь. До Полісся належать статті *Ір. Гургули* „Пізнаваймо Полісся“ і „Народне мистецтво Полісся“ та *В. Шиприкевича* „Полісся в очах мандрівника“. Зате дуже прикро вражає відсутність хочби невеликих причинків із Холмщини й Підляшся, — редакція повинна б у майбутньому звернути пильнішу увагу на ці окраїни.

„У „Нашій Батьківщині“ широко заступлене також мандрівництво, і багато статей присвячено техніці й засобам цього спорту та описам інтересних мандрівок. Оживлюють видавництво також відділи: „Куток збирача“, „Куток краєзнавця“, рецензії, новини, комунікати і звідомлення. Але що найбільше з'єднує читачів цьому цінному журналові, то це незвичайно багатий і мистецький добір ілюстрацій, що виходять із рук найкращих наших фотографів, — цей ілюстраційний матеріал разом із змістом запевняє „Н. Батьківщині“ тривку науково-дослідну вартість.

І. Крч.

РЕЦЕНЗІЇ

Tadeusz Lewicki, La voie Kiev-Vladimir (Włodzimierz Wołyński) d'après géographe arabe du XII-ème siècle al-Idrisi (Тадей Левіцький, Шлях Київ-Володимир на Волині, за арабським географом з XII. ст., аль-Ідрісі), „Rocznik Orientalistyczny“, Том XIII., Львів, 1937, ст. 91—105 і окрема відбитка.

Проблема торговельних шляхів української княжої держави належить до питань першорядної ваги в нашій історії. Сама ж київська держава повстала на перехресті торговельних шляхів, і торговельні моменти були тими рішальними чинниками, що довели до її створення. Тимто з приємністю треба повитати нову працю польського арабіста д-ра Тадея Левіцького (працює у Львові), що, студіюючи арабського географа з XII. ст. аль-Ідрісі, подав свою палеографічну інтерпретацію одного неясного місця в творі того автора та з'ясував цікавий торговельний шлях з Києва до Володимира на Волині.

Абу 'Абдаллах Мухаммад бен Мухаммад аль-Ідрісі з пореклом аш-Шаріф (себто — нащадок пророка), жив у Сицилії, що її король Рожер II. (1101—1154) був великим меценатом і протектором наук. Тимто аль-Ідрісі присвячує Рожерові свій твір п. н. „Кітаб нузгат аль-муштад“ (= книга осолоди для тих, що бажають подорожувати), який від того звуть ще й „Книгою Рожера“ (останню редакцію цього твору др. Т. Левіцький устатковує на грудень 1153. р.).

Предметом рецензії на студійку д-ра Т. Левіцького є один відтинок із шляху, що вів із Києва до Німеччини (XII. ст. — це ж часи розквіту ганзійської торгівлі, що обіймала й Україну), який наводить аль-Ідрісі. Ось він: „Кав (Київ) місто на берегах тієї ріки (Данабрус = Дніпро)... Звідтіля до Берізуля, міста на півночі ріки, 50 миль. Звідтам до Авсія, малого міста, добре заселеного, сушею два дні. Звідтіля до Барасанса (або Нарасанса) сушею два дні. Звідтам до Луджага на північ два дні. З Луджага до Армен, коли звернутися на захід, ледви 3 дні“).

Виходять труднощі з цим відтинком у згаданих у ньому топографічних назвах, які різні вчені, що ним займалися, різно коментують. І так, н. пр., назву „Берізуля“ (в арабському: б-р-з-в-ль-г) Йоакім Лелевель (*Géographie du moyen âge*, т. III, Бреслав, 1852, ст. 170—171) пояснює як „Берізуля“ або „Берізуля“, К. Міллер (*Mappae arabicae* II, 151; *Die kleine Idriscarte vom Jahre 1192 n. Chr.*, Stuttgart, 1926) ідентифікує її з „Переяславом“, а сучасний російський (емігрант) ісламіст В. Мінорський (*Hudud al-'alam „The regions of the world“. A persian geography*

¹⁾ Текст перекладу за: *Géographie d'Idrisi traduite de l'arabe en français d'après deux manuscrits de la Bibliothèque du Roi et accompagnée de notes*, Париж, 1840., Т. II., стр. 398.

372 A. H. — 982 A. D. Translated and explained by V. Minorsky. E. J. W. Gibb Memorial Series, X, ст. 461) бачить у ній „Бірзулю”, стацію на залізничній лінії Київ-Одеса. Спираючися на палеографічні можливості давніх арабських текстів, основну ревізію віддалі згаданих місцевостей, історичні дані та на археологічні дослідження польського вченого Романа Якімовича (працює у Варшаві, його праця: „Szlak wyprawy Kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii”, „Rocznik Włofyński”, Т. III., Рівне, 1934) автор реконструує загадкові назви й устатковує такий шлях: Київ—Брусилів (або евентуально Трипіль) — Ушеськ — Пересопниця — Лучеськ — Володимир Волинський. Реконструкції ті зроблені з великим знанням засад арабської палеографії і з великою бистрістю, так, що їх усі — крім назви „б-р-з-в-ль-г” — можна без ніякого застереження прийняти. Що до „б-р-з-в-ль-г” то радніше треба вважати, що це буде „Білгород”, город, що — як стверджує літопис (Літопись по ипат. спис., вид. I, ст. 343) — стояв на „київському путі”²). А „путі” та йшла власне на Волинь і через центральну Польщу вела до Німеччини (Грушевський М., Іст. Укр.-Руси, Т. II, вид. II, Львів, 1905, ст. 278). Тим більше, що назву „Білгород” можна палеографічно вивести з тексту. Текстове „Б-р-з-в-ль-г” могло повстати з давнішого „б-ль-у-у-р-д-г” = Білгород. Особливо щаслива інтерпретація д-ра Левіцького назви „Армен” (в араб. тексті „р-м-н”). Автор доказав, що назву „Армен” (яка, до речі, не має в джерелах potwierдження) — треба читати як „Володимир на Волині” (в арабській транскрипції „ль-д-м-р” = Лядімірія) — а це відкриває нам нове джерело до ствердження шляху Київ-Володимир на Волині. До праці додана таблиця (на ст. 105), де подані палеографічні реконструкції згаданих назв (по-арабському).

Омельян Пріцак.

Микола Андрусяк, Мазепа і Правобережжя, „Квартальник Вістника” ч. 2 (18), Львів, 1938, 106 стр.

Дуже солідна та цікава праця, написана при чи-малому використанні архівного незнаного ще матеріялу. Вона обговорює цю, може найтрагічнішу в житті Мазепи проблему: конфлікт із Палієм. Українська історіографія останніх років стала беззастережно на ґрунті звеличування Мазепи. Цей погляд поділяє в повній мірі й Андрусяк, називаючи Мазепу „гетьманом, якого велич ще не доцінена в нашій історіографії” (стр. 79). Чому Мазепа арештував Палія, Андрусяк пояснити не може. З тих фактів, які він наводить, видно, що ціла ініціатива розриву спочивала при Мазепі. Андрусяк признає, що це пізніше помстилося на гетьмані, коли київський полковник Танський, зять Палія, 1708. р. не пішов із Мазепою проти Москви.

Не пробуючи заперечувати величі Мазепи та його політичного хисту, все ж доводиться і далі ставити запит: чи було рішення Мазепи позбутися Палія правильним політичним обрахунком? Тратилося ж при цьому видатного полководця й організатора, людину дуже популярну в найширших верствах населення; тратилося вишколене в боротьбі з поляками й татарами військо, що його вартість була вища, ніж гетьманських полків. Це доказала ще битва над Кодимою 1693. р., де Палієве військо билосся поруч із переяславським полком. Супроти Мазепи Палій захову-

²) А назва „Брусилів”, яку остаточно приймає автор (ст. 98), не має potwierдження в джерелах княжої доби. О. П.

вався завжди як вірний підручний. Які ж тоді мотиви змусили Мазепу до бердичівського вчинку, і чи були вони вистачальним виправданням? Мабуть, довго ще буде невирішене це фатальне питання, що його формулював уже Шевченко в „Іржавці” („коли б були одностайне стали, та з Хвастовським полковником гетьмана еднали”). Не судять лише переможців. Мазепа переможцем не був, і питання про причини його поразки лишається актуальне.

Те, що залишено цю проблему отвертою, зовсім не зменшує наукової вартості та цікавості книги.

М. А-ч.

Борис Крупницький, Пилип Орлик і Сава Чалий, Прага, 1937, видання Укр. Істор.-Філ. Т-ва, стр. 6.

На основі меморіалу Орлика з р. 1741., знайденого в державнім архіві у Стокгольмі, автор приходить до висновку, що згадуваний у цьому меморіалі полковник Сава, який привів до Орлика в Ковшанах 1734. р. 860 людей добірної кінноти, „цвіту запорозького війська”, що це був ніхто інший, як — відомий пізніше гайдамацький ватажок Сава Чалий. В цім упевнює і свідцтво російського посла в Туреччині Неплюєва, що 1735. р. в оточенні П. Орлика пробував „відомий козак Сава Чалий”.

Д. Д-ко.

Dr. Lucja Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa, z 52 ilustracjami w tekście*, „Biblioteka Lwowska”, том XXVII, Lwów, 1939, (4)+291+(1) ст.

Остання праця заслуженої дослідниці історії Львова, доцентки львівського університету, це — перша спроба обняти оком цілість історіографії Львова, а навіть аматорських праць із тієї ділянки. Авторку цікавили не лише самі праці, але й „autorzy i ich pobudki twórcze” (б). Тимто в її праці маємо й характеристики окремих діячів науки з тієї ділянки. Праця складається із вступу, чотирнацятьох розділів, закінчення і двох індексів: річового й іменного. Окремі розділи обіймають: історіографію Львова в часах давньої Польщі, оживлення аматорського зацікавлення минулим Львова, „Співпрацю групи руських дослідників минулого Львова” з поляками (стр. 73—90). Перша доба розвитку знання про Львів під аспіціями університету, „Воскресення достойної традиції старопольського Львова”, Продукція наукових верстатів останньої доби, На межі історії й аматорського ентузіазму, Літературні аспекти аматорства Львова, „Rutheno-ucrainica” (стр. 173—195), де маємо огляд українських праць про Львів, виданих у XX. ст., при яких авторка подає й характеристики праць і старається підмічувати інтенції авторів при писанні. Інші меншості національні й віросповідні, Праця рук і думок (ремесла, мистецтво й наука), Церковні справи, Політичні й військові справи, Урбаністичні питання. Авторка зібрала дуже великий матеріал, сягаючи не раз навіть до часописних статей, отже ця праця стане необхідним підручником для кожного, хто цікавиться історією Львова, або цілої Галичини. Дбайливі індекси ще збільшують наукову вартість праці.

Т. К.

„З минулого”, збірник, т. 1., „Праці Українського Наукового Інституту” т. 48., Варшава, 1938, 157 стр.

У короткому вводі Редакція зазначає, що мета наміченої серії томів „З минулого” — приносить матеріали з історії громадського руху на

Україні, щоб таким робом замінити припинене київське видання „За сто літ”. Це завдання — не з легких. Дуже цікавий підбір матеріалів у „За сто літ” та високий рівень статей, що їх там надруковано, ставить тим самим високі вимоги до видання, що хотіло б його замінити. Не знати, чи це взагалі можливе... Збірники „За сто літ” виходили досить правильно раз на рік, томами пересічно на 200 сторінок друку. „З минулого” — має 10 аркушів і навряд, чи зможе виходити щорічно. Та це, розуміється, обставини, які від видавництва не залежать.

Що ж до змісту статей першого тому, то, треба віддати справедливість, він цікавий і приносить багато нового, ще не знаного матеріалу. З трьох статей Д. Дорошенка („Прусський дипломат про український сепаратизм у 1861. році”, „Український рух 1890.-их років в освітленні австрійського консула в Києві” та „Зперед трицяти літ”) — дві останні подають не опублікований ще матеріал. Помилується лише автор, приписуючи його чеському походженню явну симпатію австрійського консула Седлячка до українського руху (стр. 70 „...нотка симпатії слов'янина до національного відродження иншого слов'янського народу”). Седлячек виразно зазначає у своїм звітному політичне значіння, яке ховається за — ніби-то — культурною діяльністю Старої Громади, а чехи весь час ставилися негативно до тих політичних змагань слов'ян, що були спрямовані проти Росії. Навпаки, Седлячек підхоплює в українському руху, з очевидною приємністю, ту обставину, що його можливо використати проти панславистичної агітації, яка в тому часі сильно загрожувала Австрії. „Зперед трицяти літ” вводить читача в коло „українців польської культури”, що його намагався зорганізувати В. Липинський, і знайомить із одним із етапів великого залому польського натиску на Схід, якого поодинокими виявами була „українська школа” в польській літературі, хлопоманство й нарешті дані перепису 1897. р., які виявили на Правобережжі — 300 тисяч католиків із рідною українською мовою. На окрему увагу заслуговує дуже цікавий матеріал, поданий О. Лотоцьким „До світогляду старого українофіла (З листування Ів. Я. Рудченка-Білика з М. П. Драгомановим)”. Автор справедливо підкреслює великий вплив думок Драгоманова на Рудченка, а наведені виписки з листів дуже наглядно показують негативність цього впливу. Спогади К. Я. Безкровного („В. В. Скидан”) та Г. Козловського („З життя української колонії в Москві в 1900. рр.”) цікаві темою. Перші обговорюють Кубань і дають властиво значно більше, ніж обіцяє їх скромний наголовок; другі — торкаються українського життя в Москві, відомого досі значно менше, ніж петербурзьке. Спогади В. Леонтовича („Спогади про мої зустрічі з українськими діячами старшого покоління”) дають немало цікавого, особливо на перших сторінках при описі провінційальних гімназій Лівобережжя в 70. рр. Загальне „пораженчеське” трактування українства дуже цікаве для характеристики поглядів самого автора. На останньому місці видруковані записки Ф. Матушевського („Із щоденника українського посла”) про діяльність української місії в Атенах, цікаві зокрема для тих, що займаються історією української дипломатики в рр. 1917—20.

Крім цього, книжка містить ще два невеликі вривки із спогадів Миколая та Серошевського (польською мовою) та цілий ряд добре виконаних світлин.

М. А-ч.

*

Eugeniusz Julian Pełenśkij, Ovidiusz w literaturze ukraińskiej, „Przegląd Klasyczny“, 1937, III, 9—10, Львів, стор. 687—710.

У першій частині автор розглянув відгуки й переклади Овідієвих творів у т. зв. середній добі нашого письменства, і звернув увагу на Elegi-ю Alexii Т. Прокоповича, яка щодо форми є копією 3. і 4. елегії Tristi-й Овідія, на переклад *Metamorphoseon*, знайдений у бібліотеці Тупталенка, на Овідієві „Превращенія“ Г. Козицького та на дрібні переклади Г. Сковороди (*Ex Ovid. Fast.*) й А. Мрозовича (*Ex Ponto*). В дальших частинах, що охоплюють часи від Котляревського аж до наших днів, читаємо про травестії П. Білецького-Носенка (Горпинида чи вхоплена Прозерпина) й К. Думитрашка (декілька фрагментів *Metamorph.*), про вплив Овідія на Шевченка, про Овідієві мотиви в творчості Лесі Українки, О. Кобилянської та київських неокласиків. Наостанку Пеленський розглядає українські переклади творів Овідія. З українських поетів твори цього римського класика перекладали: І. Стешенко (*Metamorph.*, 8 книг), О. Маковей (Орфей і Евридика), О. Пчілка (Кипарис, Дедал і Ікар), Дм. Николишин (*Metamorph.* I. і II. кн.), Іван Франко (Прощання, Невірному другові, вийнятки з Tristi-й, *Ex Ponto* та Ibis), Тарас Франко (*Amores, Ars amatoria*) і М. Зеров. Найкраще перекладав останній, його „техніка і краса українського перекладу здобули — принаймні для наших часів — свій недосяжний вершок“.

Коли новіше письменство прослідив Пеленський майже без закиду, то про середню добу не можна цього сказати. Досить, н. пр., пригадати, що, крім деяких недокладностей (згадка, що Тупталенко був професор київської Академії), пропустив він Галятовського й Радивилівського, у творах яких подибуємо поважні відгуки Овідієвих творів. Одначе, не зважаючи на ці дрібні недогляди, розвідка залишає як-найкраще враження, написана цікаво і змістовно.

Т. Пачовський.

М. Возняк, Ягіч про спір Пипіна з Огоновським, „Слово“, журнал словянської філології, ч. 4., Львів, 1938, стор. 121—128.

В цій невеличкій праці М. Возняк займається боротьбою Омеляна Огоновського з обрусительними ідеями московських учених, головню — з Пипіном. Дослідникам нашої літератури знаний загально спір російського вченого з Ом. Огоновським з приводу праці останнього п. н. „*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*“ (1880 р.), де наш учений стверджує окремішність української мови й літератури супроти московської культури. Пипін скритикував негативно становище Огоновського у своїй „Історії русскої етнографії“ III т., а також у статті „Споръ между Южанами и Сѣверянами“ (Вѣстникъ Европы, 1886 р.). Цей спір вели обидва вчені і в листуванні. Негативне відношення Пипіна до поглядів Огоновського повторюється і в його статті „Особая исторія русской литературы, (Вѣстникъ Европы, 1890) з приводу появи перших двох томів „Історії літератури рускої“. На цю статтю Огоновський відповів Пипінові статтею: „Моему критикови“ (Львів, 1890), статтею, що має здержаний, лагідний тон. У полеміку вмішались і К. Михальчук, стаючи по стороні Огоновського, і Ягіч, який, немов безсторонно розсуджуючи спір, радить Огоновському, щоб був об'єктивнішим, змальовуючи розвиток української літератури й мови, та подає йому пораду — бути льо-

яльним громадянином Австрії, пропагувати мирне співжиття між московським і українським народом, а не поглиблювати між ними різниці. На доказ своєї прихильності для ніби-то об'єктивності до Пипіна й того, що Огоновський з'ясував, Ягіч однобічний, друкує статті російського вченого в своєму „Архіві“, а Огоновському обіцяє видрукувати його відповідь Пипінові аж після того, коли він справить свої однобічні погляди. Тут ясно видко неприхильне відношення Ягіча до свободного і всебічного розвитку української духової культури — а виразні симпатії до російської культури.

В. Лев.

Архів Михайла Драгоманова, Т. І. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870—1895). „Праці Українського Наукового Інститута“, т. XXXVII, Варшава, 1938, ст. 442+ (7).

Листування Драгоманова має величезне значіння не тільки для пізнання його самого та його ближчого оточення, але й для історії українського руху 1870—90. рр. в усіх його формах і течіях. Це дуже добре розумів вірний учень Драгоманова М. Павлик, видавши листування Драгоманова з Юл. Бачинським, М. Бучинським, Н. Кобринською, Ом. Огоновським, Т. Окуневським, Д. Танячевичем, нарешті своє власне з ним листування; Франко видав листи Драгоманова до нього, перевидані пізніше М. Возняком з додатком листів самого Франка й Ол. Кониського; К. Студинський опублікував листування Драгоманова з В. Навроцьким. Все це — першорядний матеріал до історії взаємин Драгоманова з Галичиною, а почасти і з Наддніпрянською Україною за часів його побуту на еміграції. Але досі дуже мало видано матеріалу з листування Драгоманова з самими його наддніпрянськими земляками. Це вело, між іншим, до того, що після видрукування, н. пр., Франком відомих „листів до киян“ Драгоманова, а також його листування з Павликом чи самим Франком, відносини Драгоманова до його земляків, спеціально до київської „Старої Громади“, уявлялися в досить однобокому освітленні, порушуючи старе правило „*audiat et altera pars*“. Коли, пригадую собі, в 1909. р., незабаром по виході „Листів Драгоманова до Франка“ я дав їх покійному К. Михальчукові прочитати, з правом позначати на краях книжки свої зауваги, він повернув мені по якійсь часі книжку, цілу записану спростуваннями й полемічними увагами: ясна річ, що для правдивого освітлення перипетій, розбіжностей Драгоманова із „Старою Громадою“ необхідно було б почути голос самих громадян.

І от нарешті ми маємо змогу їх почути. „Український Науковий Інститут“ у Варшаві придбав на власність від спадкоємців Драгоманова його архів і приступив до публікації матеріалів того архіву. Перед нами перший том „Архіву Драгоманова“, який обіймає листи до Драгоманова та до його родини подружжя Антоновичів, Житецьких, далі — листи В. Беренштама, Ол. Кистяківського, Т. Лебединцева, М. Лисенка, Ол. Лоначевського, В. Науменка (до Як. Шульгина), подружжя Старицьких, Єл. Трегубова (до М. Павлика), Юл. Цвітковського й кілька листів Драгоманова до киян (між ними й три вже опубліковані Франком). Листи обіймають період від 1870. р., коли Драгоманов виїхав уперше за кордон у свою наукову подорож, і до половини 1895. р., себто до смерті Драгоманова. Отож ми маємо перед собою листи майже від усіх активніших членів київської „Старої Громади“. Темою їх служать питання принципового характеру, політичні новини й інформації, справи, зв'язані з видав-

ництвом „Громади”, нарешті справи приватного характеру, — останнє головню в листах пані Антоновичевої, Житецької і Старицької. Зміст листів такий багатий, що навіть найкоротше їх зреферування вивело б нас далеко поза межі звичайної рецензії — ми просто відсилаємо читачів до самих листів. Завважимо тільки, що листи, н. пр., Беренштама, Лоначевського або Цвітковського вводять нас в інтимне життя київської „Громади” з її болями й радощами і то — на тлі загального життя в Києві. Листи ж самої „Старої Громади” (12 листів за період 1877—1886), писані з її доручення різними особами (С. Подолинським, Ю. Цвітковським, В. Науменком та ін.), виясняють нам деякі обставини життя Громади й її погляди, які досі, доки ми були знайомі з ними в інтерпретації самого Драгоманова в його листах, виступали перед нами у значно іншому і не завжди корисному для них освітленні. Надзвичайно цікаві жіночі листи (до речі, писані майже всі українською мовою) з перших років виїзду родини Драгоманових на еміграцію: авторки їх, пані В. Антоновичева, В. Житецька і С. Старицька (рідна сестра М. Лисенка), виявляють тільки пошани, любови, тільки тепла у відносинах до подружжя Драгоманових, що можуть правити за найкращий показник того високого авторитету, поваги та щирої прихильності, якими тішився Драгоманов у київських земляків у часі свого виїзду за кордон і перші роки пробування на еміграції. Листи М. Старицького дають нам немало цінних причинків до його літературної й видавничої діяльності. Уперше виринає перед нами в діловому освітленні справа організації українських добровольців для допомоги герцеговинським повстанцям (листи Беренштама і Цвітковського). Надзвичайно цікава оборона Лоначевським термінології „Україна” супроти „Малоросії”, що її вживав Драгоманов. Але не можна, кажу, вичерпати в рецензії й сотой частини цікавого змісту цього тому „Архіву Драгоманова”, треба самому його прочитати.

До листів додано дуже обширні, цінні й сумлінно позбирані примітки Гл. Лазаревського (ст. 340—427), показник імен і кілька надзвичайно цікавих ілюстрацій-портретів учасників листування й видів Києва 1870. р. Розуміється, в такій великій роботі не могло обійтись у примітках і без дрібних помилок, може бути — чисто друкарських; н. пр., на ст. 424, в примітці до листа ч. 125 явно помилково позначено, що ніби його писано в р. 1866, — мало б бути 1886. Таксамо в тій самій примітці не зовсім зручно схарактеризовано відомого москвофільського мецената М. Качковського, як „народовця-австрофіла”. Але все це дрібниці в порівнянні з великою, вкладеною в ці примітки працею. Зате не можу втриматись від іншого закиду, також — формальної натури: чому б примітки, які торкаються дати або авторства (деяких листів) не помістити тут-таки під текстом кожного листа, тоді значно легше було б користати з листів, не треба б було кожного разу перегортати відділ приміток на кінці книги...

Д. Дорошенко.

Леся Українка, ТВОРИ, том IV., Драматичні поеми, Львів, 1939, „Українська Книгоспілка”, Загальна редакція мгр-а Б. Романенчука.

Дуже добре вчинила „Українська Книгоспілка”, що забралася перевидавати малодоступні в нас твори Лесі Українки, видані в У. С. С. Р. „Книгоспілкою” в 1927—1930 рр. Саме перед нами перший том цього адаптованого „Українською Книгоспілкою” видання, в порядковій нумера-

ції четвертий, що містить 6 драматичних поем: Одержима, Вавилонський полон, На руїнах, У катакомбах, Кассандра, На полі крови.

Для нас важні, додані до видання, наукові поясняльні статті до поодиноких поем, українських советських критиків і дослідників Лесиної творчості, і то: Б. Якубського (до „Одержима”), А. Харченка („Вавилонський полон”), С. Барика („У катакомбах”), О. Білецького („Кассандра”), Е. Ненадкевича („На полі крови”). Статті ці — це дуже основно трактовані літературні студії, що всебічно насвітлюють глибокі проблеми поодиноких поем.

Книжка подає на кінці хронологічний показник драматичних творів Лесі Українки та примітки й пояснення до поодиноких поем. У цілому адоптація (коли не брати під увагу малосутніх змін у порівнянні з київським виданням) — вдатна, і її перший том з кількома кольоровими репродукціями, та по-мистецьки розмальованою окладкою робить гарне враження.

М. С-ин.

*

Slovanské spisovné jazyky v době přítomné, збірна праця під ред. Мілоша Вайнгарта, Прага, 1937, стр. VIII+314.

Книжка вийшла як перший том „Dobrovského knižnice duchovněná“ й займається сучасними письменськими мовами у словян. У вступній статті (1—9), під наголовком наведеним на початку, М. Вайнгарт¹⁾ говорить про причини, що викликали в повоєнних часах потребу вивчати літературну мову, дбати за правильний розвиток літературної мови, слідкувати за чужими впливами в ній та за впливами діалектів на письменську мову. А далі говорить: Іржі Галлер про чеську літ. мову (стр. 11—60), Ян Станіслав — про словацьку (стр. 61—106), Йосеф Пата — про лужицьку (стр. 107—120), Карель Крейчі — про польську (стр. 121—146), Юлій Гайденайх — про словінську (стр. 147—170) та про сербо-хорватську (171—216), Йосеф Пата — про болгарську (стр. 217—238), Ян Фрчек — про російську (239—270) і Франтішек Тіхі про українську (стр. 217—285) та про білоруську (стр. 287—294). По кожному викладі при кінці подана відповідна література предмету.

Нас, звичайно, найближче цікавить те, що сказав Тіхі про українську мову. Починає романтичним висказом польського славі-

¹⁾ Є це не перша збірна праця про культурні явища в поодиноких слов'янських народів, що вийшла за редакцією проф. М. Вайнгарта, недавно померлого, але ж перша, де, хоч коротко, говориться і про українські культурні справи. Небіжчик професор не займав ясного становища у справах самостійности української мови, як це видно з мовознавчих праць (н. пр., про Куйбіду, якого постійно, як і львівський проф. Янув, зве „Куйбеда”, у праці про вагу грам. Смотрицького для Добровського й ін.). А вже просто за гріх треба б уважати те, що у виданні „Současné divadlo u Slovanů“ (Прага 1932), видання „Slovanského Ústavu“ — цикль викладів п. з. „Současná slovanská kultura“, що вийшло теж за редакцією пок. М. Вайнгарта і з його передмовою, ні словечка немає про український театр, дарма що в Празі проживає історик українського театру (проф. Д. Антонович), до якого можна було звернутися з пропозицією написати статтю про сьогочасний український театр; пише ж у передмові пок. Вайнгарт, що окремо треба було ще звертатися по статті про лужицький та болгарський театр (статтю Вл. Васілева треба було перекладати з болгарського оригіналу!)... І з передмови, переповненої всеслов'янськими синтимами, та з цілої книжки українець винесе враження, що, його культуру, як здебільша все українське, страються трактувати per non est. Ред.

ста Ю. Бандтке (1768—1835) про українську мову, що вона між слов'янськими мовами — найкраща, як російська й сербська — найбагатіша. Української мови, мовляв, уживає 40 мільйонів людей, живуть українці на географічному просторі, що займає 850.000 км². Той простір ні тепер, ні в недавньому не був державно з'єдинений. Побіч найменшого слов'янського народу, лужичан, і побіч білорусів, український великий народ це — третій слов'янський народ, якого світова революція державно не злучила; землі українського народу поділені тепер поміж п'ять держав. По такому коротенькому вступі Тіхі відмічає далі кілька головних дат у розвитку письменської української мови від її відродження до революції 1905. р., обговорює розвиток українського правопису, згадує за максимовичівку, кулішівку, желехівку, драгоманівку, згадує про заходи ВУАН устаткувати правопис, почавши від березневої революції 1917. р. аж до знаної правописної конференції 1927., про боротьбу, що виникла довкола т. зв. академічного правопису, спершу в Галичині, а потім і на У.С.С.Р. В розділі про мовну культуру присвячено місце тільки „Рідній Мові” (ст. 277—281), а кінчиться стаття — осягами в теперішньому стані вивчення української письменської мови (праця „Інституту Мовознавства”, „Інституту української наукової мови”, словниці — 22 словники і т. д.). *И. Шемлей.*

Марія Пшенпурська, Надсянський говір, Варшава, 1938. „Праці Українського Наукового Інституту”, том XLIV., серія філологічна, книга 7, під редакцією проф. Романа Смаль-Стоцького, ст. 88, з мапкою.

Авторка у своїй праці описала надсянські говори перемиського та ярославського повіту та частину повітів мостиського, яворівського та любачівського. Села цих повітів лежать на південному заході здовж ріки Сяну. Вона користувалася матеріалом із 90 місцевин і опиралася головню на говірці села Старяви мостиського повіту, де пробувала довший час. В обширному вступі подає джерела праці (спис місцевин, друковані праці), загальну характеристику й підставові прикмети надсянського говору, становище надсянського говору серед сусідніх українських говорів, приблизні границі надсянського говору та характеристику пограничних говорів.

Дальші розділи праці такі: фонетика (вокалізм, консонантизм, получення звуків, наголос), морфологія (іменники, прикметники, займенники, числівники, дієслова) — словотвір, складня, далі тексти, словник та мапка.

У розділі про фонетику авторка описує кожну голосівку й виказує різницю між вимовою в говорі і в літературній мові. З цікавіших прикладів наведемо такі: *худіті, дітіна, рубіті* (і — без помягчення попередньої приголосівки), *ю* на місці *е*: *тютка, принюс*; *и* на місці *о*, теперішнього *і*: *вис* (віз), *силь* (сіль), *снп* (сніп), *бп* (біб); *а* на місці *е*: *сарадіна, варагено, часний хрест, грачка*; *а* по м'якій переходить на *є*: *флешка, зєть, декую* і *б. ін.* З консонантизму помітні такі явища в ділянці губних, як *п'іст, в'інець*, цікаве є теж тверде *р*: *буру, вору, на пудвіру* й інші; наголос у говорі рухомий, не як у лемківському говорі, де він постійний.

З морфології цікава відміна іменників жіночого роду, де в оруднику одн. появляється закінчення -ом, нпр.: *ногом, руком* (літ. ногою, рукою). З відміни дієслів треба згадати такі приклади, як: *гадам, гадаш, гадат, ходьте, берте.*

У склад праці входить іще 39 текстів, — зразки мови надсянського говору. Авторка зби́рала цікаві народні оповідання, перекази, казки, голо́синня та пісні.

Словник ілюструє добір слів, а долучена до праці ма́пка показує теренове розміщення надсянського говору. Праця дуже цікава, вона може заохотити молодих дослідників, щоб занялися досліджуванням наших говорів.

Марія Парипа.

*

Остап Мисевич: „Український весільний обряд у Бойківщині”, Львів, 1937, Накладом Видавництва „Наш Лемко”, стр. 75+14 стр. нот, 8°, „Бібліотека Лемківщини”, вип. 6.

Є це опис весільного обряду в західній Бойківщині (Ліщина), списаний місцевим говором. Цей обряд ділиться на такі важніші частини: „зальота” (сватання); „руковини” або „заруковини” (обговорення маєткових справ, кінчається гостиною й піснями); спрошування гостей на весілля; „уплещина” в молодого — обряд із засвіченою свічкою, коро́ваєм та свашками в хаті молодого, тут теж іде розподіл весільних функцій і вінкоплетини; вручення „маршавки” — своєрідний прапор, чи булава, як відзнака весільного маршалка й цілої весільної дружини молодого, тоді теж відбувається благословення молодого й вихід до молодої; „уплещина” в молодої — приготування в молодої, щоб прийняти молодого, складання вінка; прихід весільної дружини молодого до молодої; гостина в молодої та вихід цілої весільної дружини до церкви; поворот із шлюбу до молодої; весільний бенкет у молодої; похід бояр до молодого; гостина в молодого; й нарешті „покладини” (молодий і молода йдуть спати). Додаток до обряду — продаж коси й почіплення молодої, після чого молодята йдуть до води митися, далі придане — гостина в молодого й нарешті „старощина” — гостина в старости, чи „свашина” у свашки й у тиждень пізніше т. зв. поправини.

На закінчення від 59—75 стр. подано Івана Шевчика-Лукавиченка: „Оцінка й характеристика українського весілля в Бойківщині” — пояснення й доповнення та етнографічна характеристика весільного обряду; а накінець на 14 сторінках партитура до 26 весільних пісень. К. Д.

*

Віра Свенціцка, Різьблені ручні хрести XVII.—XX. вв., ч. I. і II, Львів, 1939.

Це перша на галицькому ґрунті основніша праця на цю цікаву тему, й перша праця молодої дослідниці мистецтва. Завдання її було нелегке, а проте виповнила вона його зовсім добре, вклала сюди багато праці й сумлінно підійшла до теми. Правда, бувають деякі недотяги, не все можна погодитися з усіма означеннями, висновками, але ж більшість завваг зовсім умілі і слушні. Трохи заплутана вийшла систематика хрестів, і то тому, що за основу систематизації не все брало той самий критерій — раз — символізм тематики, другий — вигнутий або плоский релієф різьби, а третій і плоский релієф і упрощену фігурну композицію. На наш погляд, треба було взяти за основу поділу рисунок форми хреста; тоді вирізнимо круглолінійну форму схоплення й тематики хреста і простолінійну та посередню, де схоплений хрест простолінійно, а тематика — круглолінійна. При такому поділі зараз виступала би стилева типовість галицької форми хреста, яку треба було конечно піднести, бо вона цілком

своєрідна формою хреста і різьбою. Саме в галицькому хресті паде в очі той тісний зв'язок форм різьби з технікою матеріалу. Вся різьба так послідовно подумана й виконана в матеріалі, що кращу й раціональнішу розв'язку годі собі уявити. Мистецький ефект досягнутий найпростішими засобами, але такими доцільними, що цілість виходить — стилева. Не в більшому чи меншому досягу реалістичної схожості мистецька вартість наших ручних хрестів, але в тій умисній, чи випадковій примітивізації, чи власне в упрощенні форм, доведеному до гриниці, подиктованої технікою матеріалу, але ж компонованих із таким почуттям, що його могла втворити лишень вікова практика з вірно збереженою традицією. Хрести, в котрих мистецьку вартість надробляє лишень реалізм різьби, є тільки випадковими інтрузами без значіння.

Не міркую, що це щаслива номенклатура „хрести народного походження”. Вони все були ділом більш чи менш заавансованих у своєму фаху фахівців, яких було небагато, й імена яких знаємо, нажалі, ледви кілька. Ніколи не продукували в нас хрестів поголовно, так як вишивку чи одяг, що для них у кожному селі найшлося кілька чи кільканацять виконавців. Не знаємо ані місця осідку поодиноких різьбарів хрестів, ані осередків, де це виробництво містилось. Покищо немає для цього ніяких джерельних даних. Ми маємо лишень хрести з помітками походження з тієї чи іншої церкви. Порівняльною метою треба б устійнити типи виробництва, означити типографічну засяжність та устаткувати бодай місце праці чи осідку невідомого майстра, чи виробничого осередку. Це вже будуть наші скромні бажання, що ми поставили б авторці, як найбільше в цій ділянці заанвансованій, — при її черговій публікації про хрести.

Михайло Осінчук.

*

Студії з поля суспільних наук і статистики, том V., орган Комісії для національної економії, соціології і статистики при Н. Т. Ш. у Львові, Львів, 1938. Видано за допомогою кооперації, ст. 164.

По 11-літній перерві (від 1927. року) появилася черговий випуск „Студії з поля суспільних наук”. Він увесь присвячений пам'яті піонера українського статистичного досліду суспільних явищ — Олександра Русова (1847—1915). Про життя, діяльність та заслуги цієї людини говорять 9 статей, розміщених у збірнику.

Вал. Садовський інформує спершу про терен діяльності О. Р. як статистика: про повстання й методи праці т. зв. земської статистики в кол. Росії, у якій довелося О. Русову працювати. Українські патріоти другої половини XIX. ст. використовували всі можливості праці на користь свого народу. Найпильнішою на ті часи справою було: зберегти взагалі імя народу та його окреме національне обличчя. У практиці це вело до зусиль над пізнанням (описанням) українського народу та його землі. Звідси та величезна праця над зібранням етнограф. матеріалу про український народ, оснування „Південно-Західного Відділу Рос. Географічного Товариства” з осідком у Києві та його наукові експедиції в край для опису терену; звідси нарешті й гін таких людей, як Зібер, Русов, Щербина й ін., до статистичного розсліду й опису щоденного побуту, себто господарського стану українських народ. мас. Хоч Ол. Русов студював в університеті не економіку, а історію й філологію, то згадані вище мотиви казали йому зацікавитися саме економічними справами.

У тій праці зійшовся близько з М. Зібером, тоді вже доцентом економії і статистики на київському університеті. Зібер був автором теоретичного підручника про методику статистичних дослідів; Зібера вважав Русов своїм учителем у цьому напрямі. Очевидячки, що найбільше уваги довелося присвятити дослідів села. О. Русов брав участь в організації статистичного дослідів в чернігівському, херсонському й полтавському земстві; крім цього, розслідував життя міст: Києва й Харкова. В останніх роках свого життя займався педагогічною діяльністю, викладаючи методи оцінкової статистики та про діяльність земств узагалі в київському Комерційному Інституті, себто високій торговельній школі. Найдокладніше розслідував він стан Чернігівщини; цій справі присвячені його найбільші праці. За працю про ніженський повіт одержав навіть золоту медаль Рос. Географічного Товариства. Залишив теж поважні праці про Херсонщину, кілька розвідок з ділянки економічної географії України взагалі, підручник історії оцінкової статистики в Росії та підручник про працю земств.

Русова, як статистика, характеризує передусім його історичний підхід до дослідів життя людей. Русов завдячує це своїм студіям на університеті. Він не вдоволяється встановлюванням тогочасного стану речей; шукає звязку сьогочасного з минулим, також звязку між життям людей і впливами оточення: природи, підсоня і т. д. Цими своїми прикметами Русов вніс цінну поправку в методику чисто соціального дослідів, яку практикували російські земські статистики. Русов має ще й ту велику заслугу, що не поспішався робити загальніші висновки та ставити за широкі теореми, він (цілком правильно) уважав, що передусім треба зібрати як-найбільше фактичного матеріялу про нар. господарство; поки цього не зроблено, нема з чого робити висновків.

А. Шрамченко, переповівши подрібно життя Ол. Русова, зупиняється більше на праці його, як економічного дослідника та взагалі громадянина й патріота. Русов, ще як студент, став членом київської „Старої Громади“, де товаришував із В. Антоновичем, Вовком, Драгомановим, Чубинським, Старицьким, Зібером. Гурт цей був пронятий духом українського патріотизму, а з політичного погляду — лібералізму й демократизму; скоро Русов покинув посаду вчителя гімназії на знак протесту проти несправедливого виключення із школи одного гімназиста й перейшов до Петербургу, де жив із лекцій. 1875. року „Громада“ вислала його до Праги, припилювати видання друком „Кобзаря“ Шевченка. Вернувшись до краю, він стає до праці у статистичному відділі чернігівського земства, і тут починається його кар'єра як статистика, правда „кар'єра“ — далека від нормальної чиновницької. Русову не вдалося ніде довше загірті місця; звідусіль його по якомусь часі вигризали урядові чиновницькі кола, як невідгідного мазепинця й ліберала. В 1880. р. появилвся його капітальний опис ніженського повіту, а вже 1882. р. він працює на Херсонщині, де опрацьовує опис губернії в 6 томах (останній 1890. р.). Від 1890. до 1895. р. Русов уже знову тиняється по Таврії, Києві, то по Харкові; 1895. р. вертається до Чернигова як начальник статистичного відділу, але 1899. р. вже бачимо його в Полтаві. З Полтави відходить уже 1902. р., під замітом, що хотів „отделить Украину“, і їде до Петербургу, де разом із М. Грушевським, Хв. Вовком та іншими патріотами видає цінну працю п. н. „Украинскій народъ въ прошломъ и настоящемъ“. До цієї збірки дає

статтю про людину українських земель. 1908. р. вертається до Києва, де стає учителем статистики й земського діла в Комерц. Інституті.

Нарешті Л. Шрамченко подає довшу цитату з теоретичних праць Русова, які характеризують його погляд на завдання й методи статистичних дослідів. Русов був великим прихильником т. зв. „виїздного дослідів“ в терені, не довіряючи тим даним, що їх подають принагідні люди при т. зв. анкетних досліді. Розсилку анкетних листів, особливо дуже обемистих, вважав просто витратою гроша на марне. Цим причинився також до піднесення вартости статистичних дослідів узагалі.

Близько своїм змістом до статті проф. Шрамченка підходить стаття проф. Мик. Добролювського. Автор на вступі вияснює, як це сталося, що Русов — філолог-історик, став статистиком. Наводить слова самого Русова: „В часах моєї молодости інтелігентна молодь горіла бажанням боротися за долю всіх гнетених і поневолених. «Ходили в народ», ішли битися за волю балканських слов'ян. Хотілося й мені допомогти тому народові, серед якого я жив. А як це можна було зробити, коли ми навіть не знали, чим цей народ живе, чого він потребує. Треба було передусім простудіювати життя народу...”. Русов не тільки дбав про правдивість зібраних даних. Поліпшував узагалі методи статистичних дослідів. „Статистик мусить реєструвати не свої думки й бажання, а факти”. „Статистичні ряди говорять те саме, що оповідання талановитого письменника”. „Добре збудована крива це те саме, що малюнок геніального артиста”.

Як громадянин Русов був гуманіст. Почувати себе українцем для нього значило те саме, що бути прихильником національних змагань усіх поневолених народів. Був противником воєн ради імперіалістичних цілей.

Статті Дм. Антоновича, Дм. Дорошенка й С. Русова мають спогадовий характер, додають цілу низку подробиць із особистого життя Русова. Вони характеризують його як людину хрустального характеру й надзвичайно роботячого. Ці статті це цінний причинок для пізнання великої, славної „*Sturm und Drang*“ — доби 70. і 80. років на Україні, доби „Старої Громади”.

Іл. Витанович і М. Возняк додають деталі про особисті звязки О. Русова з визначними громадянами того часу Наддніпрянщини й Галичини. Русов, вихований у дусі правдивого всеукраїнства, виконував якийсь час ролю звязкового між Києвом і Львовом та Віднем. У часі світової війни написав солідну монографічну працю про Галичину, де перестерігав російський уряд перед підшептами поганих людей, які радили знищити тут усе, що українське.

Є це книжка про великого громадянина і трудівника; з неї промінує тепло палких сердець, хоч вони вже не б'ються... К. Коберський.

*

В. Кубійович — М. Кулицький, *Фізична карта українських та сумежних земель*, мірло 1:1.500.000, Львів, 1938, формат скаля ізобат і ізогіпс (— 1000, —500, —200, —100,

Ця фізична карта це не побільшена репродукція фізичної карти, що була вміщена в „Атласі України та сумежних країн”, різнилась вона також і від „Стійної фізичної карти України” С. Рудницького. Правда, карта Рудницького була виконана в мірлі 1:1.000.000, але досить рідка скаля ізобат і ізогіпс (—1000, —500, —200, —100, —50, —20, —5, 0,

100, 200, 300, 500, 1000, 1500), бліда тонація барв віддавали занадто рівнинність наших земель.

Правда, Рудницький перевидав ще раз свою „Фізичну Карту” в Харкові, але перевидав її без змін, лише зменшив мірило на 1:1,500.000. Його карта та повоєнна карта Російського Геодезійного Комітету спиралися на гіпсометричний карті Тілла, що була виведена в мірилі 1:680.000 ще сорок літ тому. Її зрєпродуковано і в Рудницького і в Комітеті, перерахувавши сажні на метри (карта Тілла в сажнях), але при цьому там, де цілі сажні, не відповідають цілим метрам, ізогіпси інтерпольовано теоретично.

Поза картою Тілла були ще військові карти, австрійські спеціальні та генеральні (1:75.000, 1:200.000), дуже добрі та менше добрі російські 1:420.000 і 1:126.000 і дуже добрі російські 1:84.000 і 1:42.000, але вони торкалися Донбасу, Кавказу та Правобережжя. Їх ні Рудницький, ні Геодезійний Комітет не брав під увагу. Зате взяли їх під увагу Кубійовича та Кулицького вдвоє густіша. Нарешті: барви дібрані сильніші, тимто нерівності терену не зливаються й не роблять образу мутним.

Але найважливіше: поправки до Тілла і збільшення густоти скалі висот. Тому Правобічна Височина між Собом і Россю вийшла справді височиною, а низ, що був на її місці, належить до картографічних історій. Нема теж і впадини над Случем. Через виведення ізогіпс 150, 250 і 400 дуже добре зарисувався беріг Поділля, межі Полісся й Лівобережного Низу, Овручо-Словенчанського кряжу, Загороддя і т. д.

На карті подано нові гриниці держав і областей і значну кількість осель. Назви осель подано, побіч старих нові, що конечно — з огляду на часту зміну назв у С.С.С.Р. (згадати хоч би Єлисаветград — Зіновевське, Кірове — що є одне й те саме місто).

Я думаю, що ця фізична карта лише початок, і ми скоро діждемося великої політичної карти, де знайдуться не лише міста, але і всі більші села та засоби лучби.

В. Огоновський.

*

О. А. Коршіков, *Volvocineae*, визначник прісноводних водоростей УРСР, IV., за ред. Я. В. Ролла, Академія Наук УРСР, „Інститут ботаніки”, Видавництво АН УРСР, Київ, 1938., ст. 184, рис. 176.

Ще 1932. р. на конференції ботаніків У. С. С. Р. рішено видавати визначники спорових ростин України. До 1938. р. появилвся визначник *Volvocineae* (одноклітинні — небіальні або колонотворчі організми, водні водорості), в обробі Коршікова (Харків). У найближчому часі намічено видати визначник до *Euglenineae*, *Desmidiaceae*, *Protozoocales* і ін., і коли б це виконано — тоді ми мали б дуже добре заступлені визначниками всі прісноводні водорості.

Визначник Коршікова поділений на дві частини; загальну та спеціальну. У загальній частині (ст. 8—40) автор подає загальний рис організації й симетрії *Volvocineae* описує складові частини клітини (джгутики, оболонку, хроматофори, піреноїди, стигму, пульсівні вакуолі), способи розмножування (вегетативний спосіб, пальмелізація, спочивальні стадії, статеве розмножування), екологію, методи досліду, найважливіші мікрохемічні реакції й методи забарвлювання та найважливішу літературу (ст. 8—40). У спеціальній частині (ст. 41—180) — знову він подає загальні

та спеціальні ключі — визначувати підкляси, відділи родини та види класи Volvocineae.

Визначник Volvocineae — як і головню визначення ознак окремих груп — Коршків основує тільки на представниках української флори. Крім систематичної частини, присвяченої описам родин, родів і видів, цей визначник містить докладні морфологічні описи видів, а по змозі й подає екологічну характеристику та поширення на Україні. Рисунок, що їх у книжці багато, взагалі — оригінальні, чисті і прозорі.

Із означених у визначнику родів довідуємося, що на Україні виступають представники таких родів: *Cardiomonas*, *Carteria*, *Chlamydomonas*, *Chlorogonium*, *Coccomonas*, *Collodictyon*, *Diplostauron*, *Dysmorphococcus*, *Eudorina*, *Gonium*, *Haematococcus*, *Heteromastix*, *Hyalogonium*, *Lobomonas*, *Mesostigma*, *Monomastix*, *Pandorina*, *Pascheriella*, *Pedinomonas*, *Phacotus*, *Phyllariomonas*, *Phyllocardium*, *Platymonas*, *Platydorina*, *Polytoma*, *Polytomella*, *Pteromonas*, *Pyramidomonas*, *Pyrobolus*, *Raciborskiella*, *Scherfella*, *Spermatozopsis*, *Stephanosphaera*, *Spondylomorpha*, *Stephanon*, *Thorakomonas*, *Volvox*. Деякі види тих родів в Україні дуже рідкі; можливо теж, що при дальших розшуках їх число збільшиться.

Е. Жарський.

*

Аркадій Животко, Журнал „Основа” 1861—1862, „Українська Книгознавча Бібліотека”, Львів, 1938, стор. 31.

Праця Животка виготовлена так: історія, поява журналу, огляд його змісту, полеміки та відгуки серед свого й чужого громадянства, нарешті історія його припинення. Побіжно торкаючись літер.-журналістичного життя другої половини 1850-х рр., автор указує на ролі в ньому Куліша та Шевченка. В історії появи „Основи” знаходимо чимало матеріалу до освітлення внутрішніх відносин між співробітниками, та характеристику активніших із них, при чому автор реабілітує Кулішевого помічника, що кермував його друкарнею, С. Каменецького, супроти попередніх характеристик (нпр., Шенрока). В огляді змісту журналу подані відомості про те, як виникли поодинокі твори, відгуки на них і оцінки, помилки в поглядах сучасників, тощо. Тут насамперед звернув він увагу на літер.-критичні праці Куліша з відгуками на них М. Максимовича, та історичні студії Куліша й М. Костомарова, що викликали жвавий відгук і дискусії на сторінках російської та польської преси. А далі йде огляд низки цікавих історичних матеріалів і документів, поміщених на сторінках „Основи”, як також матеріалу з етнографії, біографії й бібліографії — з заввагами та відповідними корективами. Цікаво зазначено полеміки співробітників „Основи” з російською, жидівською та польською публіцистикою, та те, як „Основу” зустрінуло українське й чуже громадянство. В московських колах прихильно поставилася до „Основи” тільки група Чернишевського, що її заступав часоп. „Отечественныя Записки”; група Аксакова з його часописом „День” — зустріла її чванливо-погіршливо з прихованою ворожнечою; гура-патріотична група Каткова — різко й явно вороже. До цієї останньої групи автор відносить і Погодіна й Говорського з його „Вѣстник-ом Юго-западной и Западной Россіи”. Голос польської публіцистики найвиразніше пролунав із пид пера Владислава Міцкевича в його французькій публікації 1863. р., „La Pologne et les provinces meridionales”. Накінець читаємо про причини упадку „Основи”. Працю прочитає з цікавістю кожний.

В. Мицюк.

НАШІ ВТРАТИ

Д-р ВОЛОДИМИР ЛЕВИЦЬКИЙ, знаний у нас більше під його псевдонімом „Василь Лукич“, дійсний член Наук. Тов. ім. Шевченка від 23. червня, 1926. р. (філол. секція), помер у Винниках під Львовом 6. X. 1938. р.

Одноліток Івана Франка — народився 2. вересня 1856. р. у Беззі, у священничій семі. — Левицький разом із ним належав до студентського гуртка, що

видавав часопис „Друг“ (1874—77), який відіграв таку визначну роль у житті гал.-укр. молоді. Розпочавши свою літературну діяльність ще в 1875. р. в журналі для молоді „Ластівка“, він не переривав її вже майже до самої смерті. В 1876. р. бере діяльну участь у альманаху „Дністриянка“, що був живим протестом молоді проти царського указу 1876. р.; разом із Франком укладає 1881. р. антологію української поезії; цілий ряд літ редагує календарі „Просвіти“ (1880—1885, 1887, 1890, 1893, 1916—1918), які на свій час були правдивими літературними річниками, де вперше появилися твори наших визначних письменників — Франка й інших; 1887. р. видає у Стрию цікавий альманах „Ватра“, до участі в якому притягнув і письменників із Наддніпрянщини, між ін. М. Драгоманова. Альманах цей і тепер не утратив своєї вартості хоч би з огляду на солідну розвідку про Закарпаття самого редактора. Крім цих чисто

літературних праць, Лукичеві належить ще й фахова правничка книга „Домовий правотар“, порадишник у цивільних справах, який він уклав на спілку з Юл. Семигінівським 1885. р.

Ці літературні заслуги Лукича були відомі в краю, й нема нічого дивного, що, коли Товариство ім. Шевченка почало 1890. р. розглядатися за редактором, який оживив би часопис „Зоря“, Виділ Т-ва рішив запросити на редактора саме В. Лукича-Левицького, і це був дуже щасливий вибір. Новий редактор стояв здалека від тодішніх політичних таборів, що часто взаємно себе поборювали, але одночасно був людиною ширших виднокругів, літературно освіченою та всіма ціненою. Незабаром Лукич об'єднав коло „Зорі“ всі живі письменницькі сили з краю та за кордоном. Використовуючи звязки з часів редагування „Ватри“, він притягав до „Зорі“ значні літературні таланти Наддніпрянщини, що стали окрасою цього часопису за його редакції. Це мало велике значіння для українського літературного руху, бо об'єднувало, зближувало між собою письменників, знайомило широкі кола громадянства з українським рухом на цілому просторі українських земель та цим сильно підносило, а то, особливо на Наддніпрянщині, збуджувало національну свідомість. А для австрійських українців участь у „Зорі“ наддніпрянських письменників призвичаювала їх до гарної української мови. З цього погляду заслуги „Зорі“ в історії розвитку української літературної мови дуже великі. Лукич, не вважаючи на свою фахову працю, — він був тоді нотаріальним конципієнтом у Станіславові — був зразковим редактором, швидко поставив „Зоря“ на ноги та зробив її всеукраїнським літературним органом. „Зоря“, можна сказати, підготувала ґрунт під „Літературно-Науковий Вістник“, що його почало видавати Н. Т. Ш. за редакцією Франка й Грушевського після того, як Лукич, ставши нотарем у Винниках під Львовом, відмовився, за браком часу, її редагувати — вів він її від липня 1890. р. до 1897. р., коли його заступив Ол. Борковський, а від 1898. р. почав виходити ЛНВ.

Ставши нотарем, В. Левицький упрінув з головою у фахову та громадську працю, тільки в рідкі-годи, у вільну хвилину, повертався до літератури: в часі війни редагував календарі „Просвіти“ на рр. 1916—18., описи — твори Марка Вовчка й Нечуя Левицького у виданні „Просвіти“: „Українське Письменство“. Але ж до самої смерті не переставав цікавитися українською книжкою, українським письменством та час від часу і сам брав участь в українському літературному житті, поміщуючи по часописах свої статті та спомини (про Франка, про своє редагування „Зорі“ й т. д.).

В. Д-ко.

ХРОНІКА

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Діяльність секцій Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в 1938. р.

1. Історично-філософська секція.

Президія: др. Іван Крип'якевич — директор, др. Микола Чубатий — заст. директора, др. Яр. Пастернак — секретар, др. Ілля Витанович — заст. секретаря. Всіх членів — 48; про нових та тих, що вмерли, див. „С. й М.” I, ст. 121, 122.

Від 1936. р. спеціальні дослідження перенесено до комісії, а секція тільки кермує загальними справами, укладає програму діяльності, приймає звідомлення й затверджує до друку праці, зголошені в комісіях. Засідань секції в 1938. р. було п'ять. Секція мала такі комісії:

1. Комісія старої історії України, голова др. І. Крип'якевич, заст. — др. Й. Пеленський, секр. — др. Яр. Пастернак; засідань було 7 з доповідями: 1. протоєрей П. Табінський: „Наука до нововисвяченого єрея” з XIII. ст.; 2. Т. Коструба: „Город Всеволож”; 3. Мацек, „Справа коронації Юрія І. Львовича”; 4. І. Крип'якевич: „Княжий Самбір”; 5. Ст. Білецький: „Болохівські князі”; 6. Т. Коструба: „Чи Безд належав до червешських городів?” 7. Т. Коструба: „Вістки Никонівського літопису про Володимира Вел.”; 8. протоєрей П. Табінський: „Устав князя Володимира”; 9. Р. Зубик: „Скарб монет із XIII. ст. з Болотні у Перемишлянщині”; 10. Яр. Пастернак: „Звідомлення з розкопів у Крилоці (катедра і „Золотий Тік”); 11. Т. Коструба, „Хто основник галицької катедри?”; 12. Яр. Пастернак: „План альбому старовини книжних часів”; 13. А. Генсьорський: „Настас Кореунянин і початки християнства на Україні”.

Комісія приготувала збірник праць з історії Галицько-волинської держави.

2. Комісія нової історії України, голова — др. Іл. Витанович, заст. — др. Ів. Карпинець, секр. — Омелян Прицак; мала 2 засідання з такими доповідями: 1. Микола Пасіка: „Історія греко-католицької духовної семінарії від 1810—1820 р.”; 2. Омелян Прицак: „Портрет княгині

Анни Дольської”; 3. Омелян Прицак: „Іван Мазепа і кн. Анна Дольська”; 4. др. Н. Гіряк: „Матеріали до історії УСС.” (зreferував др. Іл. Витанович). Членів — 17.

3. Історична джерелознавча комісія, голова — дир. Ом. Терлецький, заст. голови — др. Мик. Андрусак, секр. — Ом. Домбровський. Комісія приготувала підручну бібліографію історії України і збирає матеріал до бібліографії окремих питань. Т. Коструба обговорив джерела до київської й галицько-волинської держави (13 доповідей), О. Прицак — звістки Ібн Хордад-і-біг-а про слов'ян, і генеологію Скоропадських, І. Крип'якевич — початки козащини, О. Сенів, Т. Квиш і В. Баглай про нову історичну літературу. Всіх засідань комісія відбула: від ферій 1937. р. до кінця 1938. р. — 26. Членів — 22.

4. Комісія національної економіки, соціології й статистики — звідомлення в найближчій книжці.

5. Музикознавча Комісія, голова — др. Станислав Людкевич, заст. голови — др. Зиновій Лисько, секретар — др. Борис Кудрик; у 1937/38. р. відбула три засідання, де обговорювано справу ювілеїв Матюка й Лисенка, виголошено виклад про сольоспіви Лисенка (др. Людкевич) і вирішено журнал „Музика” видавати відтепер як спільний орган „Союзу укр. проф. музик” і музикознав. комісії Н. Т. Ш. Членів — 12.

Секція почала друкувати новий том „Записок” т. CLVI.

2. Філологічна секція. Президія: др. Кирило Студинський — директор, др. Іларіон Свенціцький — заст. дир., др. Михайло Рудницький — секретар; делегат до Виділу — др. Василь Сімонович. Всіх членів 58 (про нових і тих, що померли, див. „С. й М.”, I. ст. 122). В 1938. р. засідань 13, з доповідями: 1. др. К. Кисілевський: Проект граматичної термінології (приготований комісією мови); М. Возняк: Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика; 3. М. Возняк: Від дитинства до повноліття І. Франка. 4. П. Зайцев: Шевченко в московських перекладах; 5. К. Студинський: Нові матеріали до життя

пису Я. Головацького, з нагоди 50-ліття його смерті (13. V. 1888); 6. К. Кисілевський: Кодекс Ганкенштайна — українська пам'ятка княжої доби; 7. К. Студинський: Про заснування катедри руської мови й літератури у львівському університеті 1848 р.; 8. Б. Сімович: Іречків денник — нове про азбучну війну 1859. р.; 9. М. Рудницький: Переживання літературного твору, як підстава його оцінки; 10. М. Деркачева: Листування Лесі Українки, з приводу 25-ліття смерті; 11. М. Рудницький: 3 техніки української та європейської повісті.

1. Комісія української мови, голова — др. Кость Кисілевський, заст. голови — др. Володимир Радзкевич, секретар — др. Василь Лев перевела ряд дискусій у справі великого українського словника та його видання.

2. Мовознавча комісія, голова — др. Василь Сімович, заст. гол. — др. Кость Кисілевський, секретар — мгр. Мирослав Семчишин відбула 3 засідання з такими доповідями: 1. др. Кость Кисілевський: Про кодекс Ганкенштайна; 2. др. Дм. Бандрівський: Говір села Квасенина добромилського повіту.

3. Комісія української літератури під проводом дра Ярослава Гординського почала працю в листопаді 1938. р. (заступник провідника: Олекса Горбач, секретар: Олег Луцький і Ярослава Демянчук): предмет занять — вивчення нової української літератури від 90. рр. до нинішніх днів; засідання відбувалися щотижня, важливі реферати: про класицизм, романтизм, романізм, реалізм і натуралізм і т. д.

4. Комісія Шевченкознавства, голова проф. П. Зайцев, заст. гол. — др. Яр. Гординський, секретар — др. Теоктист Пачовський, відбула 1 зас. з рефератом голови, де намічено ряд тем із Шевченкознавства (літературних і мовознавчих).

5. Етнографічна комісія, голова — др. Філарет Колесса, заст. гол. — др. Іл. Свенціцький, секр. — др. Ярослав Пастернак; засідань у 1938. р. — 3 з такими доповідями: 1. Петро Коструба: Деякі нові причинки до легенди про Вернигору; 2. Роман Гарасимчук: Картографічна метода в етнограф. відділі обласних музеїв; 3. др. Василь Сімович: До проблеми етнографічних записів.

6. Бібліологічна комісія, голова — дир. Володимир Дорошенко, заст. гол. — др. Богдан Бар-

вінський, секретар — др. Євген Ю. Пеленський (звідомлення в найближчому зшитку).

Філологічна секція приготувала новий том (CLVIII) „Записок“, присвячений пам'яті акад. Ст. Смоль Стоцького (на основі ухвали Секції, в ньому будуть надруковані статті не лише членів філ. секц., учнів і укр. прихильників покійного, але й учені з закордону).

Крім цього, секція ухвалила видати листування Лесі Українки, де будуть поміщені листи поетки до М. Павлика, Ів. Франка та О. Кобилянської; редакцію перебрали др. Василь Сімович і др. Марія Фуртак-Деркачева, а у склад ред. колегії мають увійти деякі укр. письменниці.

3. Математично-природописно-лікарська секція. Президія: др. Володимир Левицький — директор, др. Максим Музика — заст. дир. (делегат до Віділу) др. Юрій Полянський — секретар. Усіх членів — 74 (про нових див. „С. й М.“, I, ст. 122). Засідань 1938. — 8 з 18 науковими доповідями (теми доповідей, імена доповідачів і короткий зміст доповідей, виголошених на засіданнях секцій та поодиноких комісій див. Sitzungsberichte секції, XII, т. XXVII.).

1. Фізіографічна комісія, голова — проф. М. Мельник, заст. гол. — др. Ольга Мриц, секретар — Е. Чайковський; засідань 2 з 4 рефератами.

2. Технічно-наукова комісія, голова — др. Феценко-Чопівський, заст. гол. — інж. С. Пастернак, секр. — інж. Романенко; засідань — 3 з 8 рефератами.

3. Комісія охорони природи, голова — др. Ольга Мриц, заст. гол. — інж. Ол. Мельник, секретар — др. О. Тисовський; 1 засідання; від комісії працювали вітку 1938. р. в Горганах: др. В. Лазорко (ентомологія), О. Мацілінський (орнітологія).

4. Демографічна комісія, голова — проф. др. В. Кубійович, секр. — др. Ю. Полянський; члени комісії працювали над виданням атласу й географії України.

5. Лікарська комісія, голова — др. М. Панчишин, заст. гол. — др. М. Музика — працює спільно з Укр. Лік. Т-вом.

Секція в 1938. р. видала: 1. Збірник мат.-прир.-лік. секції т. XXXII, вип. 1.; додруковує випуск 2.; 2. „Sitzungsberichte“, зшит. XXVII, додруковує вип. XXVIII.; 3. Збірник фізіогра-

фічної комісії, вип. VII.; 4. Лікарський Вісник, річник XVI, 4 випуски.

Про Природописний Музей — у інших звітках.

Бактеріологічний інститут (дир. др. Музика) зліквідував бактеріологічний відділ інституту, який перебрала Народня Лічниця; при секції й під її управою залишився відділ хемії та хемічної технології.

При секції утворилася комісія агрономічно-наукова під проводом д-ра Є. Храпливого.

Секція приготувала VII. черговий зїзд укр. лікарів та природників на грудень 1939. р.

*

Український Науковий Інститут у Варшаві провадив у 1938. р. свою наукову працю в семінарах і комісіях.

1. Економічний семінар, керманич — проф. В. Садовський, в його заступстві проф. інж. І. Шовгенів, секретар — інж. Є. Гловінський; в 1938. р. виголошено такі доповіді: 1. І. Летоцький, Основні думки й висновки праці проф. І. Шереметинського „Скотарство на Україні”; 2. І. Шовгенів, Проблема організації водного господарства в Україні; 3. Гл. Лазаревський, Советська економіка в освітленні даних з процесу Бухаріна й тов.; 4. М. Дерев'янка, Продуктивізм, як головна ідея господарської політики фашизму; 5. Є. Гловінський, Державний кредит у С. С. С. Р.; 6. Є. Гловінський і Гл. Лазаревський, Інформації про останню (другу) сесію Верховної Ради С. С. С. Р.; 7. І. Летоцький, Сучасні недомогання промисловості У. С. С. Р. в освітленні радянської преси; 8. І. Шовгенів, Сучасна організація земельного господарства в Італії; 9. І. Летоцький, Господарська експансія Німеччини на південний схід Європи.

2. Семінар української філології утворений 1938. р. під проводом проф. д-ра Р. Смаль-Стоцького при ближчій співучасті проф. П. Зайцева й В. Якубовського; в 1938. р. були такі реферати: 1. В. Шеприкевич, Розвиток української літературної мови; 2. П. Зайцев, Ів. Котляревський (з приводу 100-ої річниці смерті); 3. П. Лушпинський, Шевченко і Бєлієвський.

3. Комісія перекладу св. Письма і богослужбових книг на українську мову, голова — митрополит Діонісій, заступник голови — проф. О. Летоцький, секретар — проф. Д. Дорошенко; підготовна праця йде в Луць-

ку під головуванням єп. Полікарпа і в Кременці під головуванням проф. М. Кобрини; праці комісії друкує Інститут (переклад Псалтира і Літургії св. Йоана Золотоустого) та богословська секція т-ва ім. Н. Могили в Луцьку, яка видала 8 окремих книжок (5 у 1938. р.).

4. Комісія дослідів українського руху, голова — проф. О. Летоцький; 1938. р. від цієї комісії видало: „Архів Михайла Драгоманова”, т. I, „З минулого”, збірник, т. I, „Мазена”, збірник, т. I—II.

5. Комісія для дослідів над польсько-українськими питаннями, повстала р. 1934. і має завдання науково спрацьовувати взаємовідносини України й Польщі в минулому; голова — проф. М. Гандельсман, заст. голови — проф. С. Шобер (+) та проф. О. Летоцький, секретар — проф. Р. Смаль-Стоцький; має дві секції, філологічну (голова — проф. С. Слопський, заст. гол. — проф. др. Р. Смаль-Стоцький) та історичну (голова — проф. С. Галецький-Халецький, заступник — проф. др. М. Кордуба). В 1938. були в історичній секції такі реферати: 1. Ст. Кінєвич, Adam Mickiewicz i kwestia ukraińska; 2. М. Кордуба, Становище Вл. Локетка щодо кандидатури Болеслава Тройденевича на володимирський трон. В філологічній секції виголосив у 1938. р. П. Лушпинський доповідь: Відносини Шевченка й Гоциньського до Вальтера Скота. Комісія видала 4 і 5 ч. франц. мовою: „Bulletin de la Commission pour l'étude des problèmes polono-ukrainiens”.

Викладів з різних галузів українознавства в 1938. р. 6: 1. Р. Смаль-Стоцький, Розвиток значіння слів. 2. І. Раковський, Антропологічний тип українця; 3. В. Залозецький, Візантія й окупидент в історії українського мистецтва; 4. О. Шульгин, Драгоманов — голос України; 5. О. Летоцький, Справа правосильності анатемування гетьмана Івана Мазепи; 6. Д. Дорошенко, З життя українців у Канаді. Крім цього У. Н. І. влаштував (2. XII.) академію на пошану акад. Ст. Смаль-Стоцького з доповідями проф. О. Летоцького і проф. др. В. Сімовича.

Бібліотека Інституту, що вже тепер є осередком „українців” у Варшаві — має наукову літературу советську, яку нелегко дістати по інших бібліотеках — нараховує 8.500 назов і яких 10.000 томів. Має яких 300 постійних абонентів. Своїми виданнями

У. Н. І., через Міжнародне Бюро Обміну або безпосередньо, обмінюється з українськими, польськими й заграничними інституціями (яких 100 інституцій).

Українське товариство прихильників книги в Празі, що повстало в 1926. р., в останніх двох роках розроблювало питання книгознавства та проводило організаційну роботу. Крім зібрань управи і річних зборів, улаштувало прилюдні виклади на теми: 1. А. Білецький, Студія Навроцького „Гайдамаки“ Шевченка; 2. В. Січинський, Українські бібліофільські видання за 1936. р.; 3. П. Зленко, Дефініція поняття „Україніка“.

Т-во влаштувало анкету-конкурс найкращих українських видань. За 1936. р. загальні збори Т-ва відзначили такі бібліофільські видання: 1. першого місця не визначено жадному видавництву; 2. — часописові Українського Фотографічного Товариства „Світло і Тінь“; 3. — В. Січинського, Українське дерев'яне будівництво й різьба, накладом „Українського Робітничого Союзу в Злуч. Держ. Півн. Америки“, техн.-редакт. д-ля час. „Нова Хата“ у Львові; 4. книжки: С. Гордянський, Слово про Ігорів полк, В-во „Варяг“, 5. — Українські народні пісні, Держ. літер. видавн. в Харкові.

Дальші праці Т-ва над відзначуванням книг дуже утруднені через технічні причини; видавництва не висилають своїх книг, і найбільша славянська бібліотека у Празі не має всіх українських видань.

Товариство зносилося з „Українським Бібліофільським Товариством“ у Львові. В органі товариства „Українська Книга“ були уміщені такі розвідки і статті Т-ва П. К. в Празі:

1. П. Зленко, Українські приватні бібліотеки; 2. В. Січинський, Видання мист.-промисл. школи в Кам'янці; 3. В. Королів-Старий, Перша спроба („Книгар“); 4. А. Животко, Альманах „Віра“; 5. Д. Дорошенко, Бібліотека Якова Марковича; 6. А. Животко, „Основа“ (1861—1862); 7. В. Січинський, В справі Івана Федоровича (з приводу двох видань у Ленінграді й у Львові).

Бібліотека Т-ва, що складається з книгознавчих і бібліофільських книг, до 1938. р. переходувалася в бібліотеці „Укр. Високого Педагогічного Інституту“ в Празі, тепер — у при-

міщенні української гімназії в Модржанах коло Празі.

В. С-ий.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ СПРАВИ.

Український Вільний Університет у Празі мав на початку літнього семестру 1938/39 шкільного року два факультети: філософічний і факультет права й суспільних наук. В останніх несприятливих роках не міг поповнятися новими професорськими силами, через те не всі катедри заступлені. З днем 1. березня 1939. р. було на філософічному факультеті звичайних професорів 12 (з них на відпустці — 2), надзвичайних професорів — 3 (на відпустці 1), доцентів — 6 (на відпустці — 5), лекторів — 4; на факультеті права: звичайних професорів — 10 (на відпустці — 2), надзвичайних професорів — 1 (на відпустці — 1), доцентів — 5 (на відпустці — 2) — відпустки зв'язані були головню з матеріальною незабезпеченістю університету, бо його бюджет на 1938. календарний рік дорівнювався тільки — 300 тисяч чеських корон. З року на рік меншає й кількість студентів. У зимовому семестрі акад. року 1938/39 було всього 66 студентів, що поділялися за національністю так: українців — 55, білорусів — 1, чехів — 6, поляків — 1, німців — 1, мадярів — 1 і калмиків — 1; з них народилося в Чехії — 3, на Моравії — 2, на Шлезьку — 1, на Закарпатті — 5 і поза межами колишньої Ч. С. Р. — 55 осіб. У минулому 1937/38 шк. р. уділено почесний докторат філософії проф. Василю Барвінському з приводу 30-ліття його композиторської діяльності — 14 осіб промовано на докторів прав У. В. У.; в цьому 1938/39 шк. р. уділено почесний докторат прав прем'єр-міністрові А. Волошникові, на доктора філософії промовано — 1 особу та на докторів прав — 2 особи.

Повний образ праці українського університету помістимо в одному з найближчих зшитків С. й М., а саме в „Оглядах“.

МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ.

Асоціація Незалежних Українських Мистців — АНУМ повстала в 1929. році як професійна організація українських пластиків і мистецтвознавців, спершу як кооператива, згодом — як товариство. За цей час А. Н. У. М. улаштувала 12 вистав,

із них на окрему увагу заслуговують індивідуальні вистави, а саме: Глушенка, Грищенка, Кульчицької, Геда, Крижанівського. Окрім того, т-во улаштувало одну спеціальну виставу — сьогочасної української графіки, і її матеріалом користувалися подібні вистави в Берліні, Празі та в Римі. Треба зазначити, що всі вистави А. Н. У. М. мали багато ілюстрованих каталогів, а сам каталог графіки мав понад 95 оригінальних ілюстрацій. Т-во впорядкувало відомий збірник „екслібрис“, взяло участь у багатьох міжслов'янських та міжнародних виставах екслібрису, а її члени здобули 2 міжнародні відзначення. Досі А. Н. У. М. видала 6 монографій, а саме: Сахновська, Кульчицька, Грищенко, Андрієнко, Глушенко, Гед — уклала кілька відбитків і видає неперіодичний свій орган „Мистецтво“.

Членами Асоціації є такі мистці та мистецтвознавці: Архипенко О. (почесний член), Онисимів І., Балаєв, Білецька Н., Борачок С., Бутович М., Гаврилюк В., Гординський С., Гед Л., Гордишська М., Голубець М., Грищенко О., Драган М., Дольницька М., Ємець Ф., Іванець І., Іванцев Д., Ковжун П., Кульчицька О., Козак Е., Ласовський В., Левицький М., Ласовська С., Левицький Л., Лятуринська О., Липа - Захаріасевич Р., Музика Я., Мазепа Г., Мілян Н., Масютин В., Нижник І., Осінчук М., Перфецький Л., Січинський В., Сельський Р., Сорехтей О., Смольський Г., Яблонський А., Чорний Р., До філії Асоціації, „групи молодих“, належать: Гавран Я., Гніздовський Я., Ганкевич Р., Доманик Б., Кузьмин Н., Корецька Л., Ліщинський О., Манастирський В., Якевич М., Цимбило Р.

В найближчому часі А. Н. У. М. улаштує такі індивідуальні вистави: Ласовський, Левицький М. і Іванцев; крім цього, готує збірну свою чергову виставу та продовжує видавничу діяльність. Опрацьовує мистецтво Галичини XIX. ст. в її найкращих представниках — Яхимович, Гадзевич, Копистинський, Устیانович і ін. та підготовляє I-ий конгрес українських мистців.

Дальший етап праці А. Н. У. М. — придбати виставовий будинок і улаштувати галерею сьогочасного українського мистецтва у Львові.

П. К.

Мистецький Гурток „Спокій“ у Варшаві, оснований 1928 р., із ме-

тою — „обороняти професійні інтереси, поглиблювати мистецьку освіту, пізнати історію українського мистецтва, студіювати українське народне мистецтво, культивувати українські мистецькі традиції та забезпечувати молодих українських мистців від деструктивних чужих впливів“ — нараховував 1938. р. 64 членів: 2 почесних, 34 професіоналів і то — 20 малярів, 6 архітектів, 4 графіків, 2 музик, 1 різьбар, 1 історик мистецтва і 24 членів-прихильників; влаштував досі 11 вистав праць своїх членів, про які з прихильністю висловлювалася своя й чужа преса. З нагоди десятиліття існування „Гуртка“ відбулася від 15—26. травня 1938. р. у Варшаві XI. вистава праць „Спокою“, в якій узали участь такі члени гуртка: М. Адамчук, П. Андрусів, В. Бєсєдовська, Б. Борковський, М. Букачевич, Д. Дунаєвський, Ольга Марисик, Леонід Маслов, Петро Мечик, Юрій Миц. П. Павлючук, Г. Пазюк, Наталія Тищенко, Я. Федосюк, Н. Хасевич, Петро Холодний, О. Шатківський, М. Щербак. Про виставу з великою прихильністю висловилася українська преса („Діло“, „Трибуна“) (і подала теплі згадки — польська „Plastyka“, „Wolyn“, „Kurier Pogan-ny“, „Kurier Warszawski“, „Biuletyn polsko-ukraiński“ „Ojka“) — а деякі з них помістили й репродукції деяких праць. До своїх вистав „Спокій“ видавав усе мистецькі каталоги. Крім того, видав збірник дереворитів — праць своїх членів, а тепер друкує бібліофільське видання про екслібрис-дереворити Н. Хасевича та монографію інж. Л. Маслова про волинське народне мистецтво. Гурток улаштує доповіді на мистецькі теми, в 1938. р. таких рефератів було — 10.

Н. Хасевич.

„Літературно-мистецькі“ місячники в Києві й Харкові. В літературно-мистецькому часописі Спілки радянських письменників України „Радянська література“ (Київ, 1938. ч. 7, за липень) поміщено репродукції з образів мистців М. Глушенка „Проводи партизанів“ і „Смерть Боженка“ та портрет Лесі Українки Ф. Красицького. Перші дві праці, що походять із 1938. р., виконані натуралістично, з дуже штучними, силуваними композиціями та дивують своїм дешевим та анемічним сентименталізмом.

В іншому літературно-мистецькому часописі „Літературний журнал“

(Харків, 1938, ч. 9, за вересень) з „мистецького” матеріалу є лише репродукція з „картини” „заслуженого діяча мистецтва” А. Герасімова „Сталін і Ворошилов”. Ніяких статей з мистецтва в обидвох часописах нема. Про оформлення часописів і друкарську техніку сьогочасних радянських видань може свідчити факт, що задане число „Літер. журналу” друковане на сірому, поганому папері трьох різних відмін. В. С-ий.

Діяльність українських театрів у Галичині, на Волині й на Закарпатті. З'ясувати працю українських театрів у 1938. році, дати образ театральної праці на всіх землях, де живуть українці, серед теперішніх умов — неможливо. Бо нема не то що рецензійного матеріалу, але й навіть звісток, н. пр., про працю наших театрів на Волині, на західних землях Польщі. Не знаємо, здебільша, як працювали українські театри в У. С. С. Р., на Буковині. Та й про працю багатьох наших театрів тут, — ми не знаємо. Через те й обмежуємося до того, що можна було зібрати.

Театри наші в Галичині — всі мандрівні. Всі вони у приватних руках. Є це, так сказати, приватні підприємства; громадського нагляду над ними нема.

У 1938. р. було в Галичині 17 театральних гуртків: Український Народний Театр ім. І. Тобілевича, Український Молодий Театр „Заграва”, обидва від половини 1938. р. з'єдинені під назвою „Театр ім. Ів. Котляревського”, Український Народний Театр ім. М. Садовського, Український Театр Й. Стадника (старшого), Львівський Український Театр „Богема”, Український Театр Б. Сарамаги, Український Народний Театр „Промінь” (М. Комаровського), Український Театр Н. Войтовича, Український Театр „Веселка” (Ол. Тимченка), Український Театр Т. Лепківної, Український Наддніпрянський Театр (І. Городничого), Український Театр Ю. Кононева, Український Театр „Цвіркун” у Львові, Український Театр І. Когутяка, Український Театр „Русалка” (Віри Кривецької), Український Театр Яреми Стадника. Про ці театри, про їх працю, про рівень тієї праці маємо деякі, хоч не повні звістки, і ними ділимося з читачами „С. й М.”. Театри ці, здебільша, довго не виходили поза побутову народню драму;

до цього репертуару згодом додавали деякі гурти інші роди п'єс, так що деякі з них уже мають означене обличчя (н. пр., оперетковий театр Б. Сарамаги). Але так узагалі ні один не мав докладніше означеного репертуарного обличчя.

І так, театр ім. Ів. Тобілевича, один із найкращих наших театрів, мав у своєму репертуарі й народню й історичну драму („Ніч під Івана Купала” М. Старицького, „Невольник” і „Вій” М. Кропивницького; з новіших „Орлена” І. Зубенка, „Княгиня Анна” І. Зубенка, „Довбуш” Є. Задвірського), але й новітню європейську драму (Процес Мері Дубен) й українську („Лісова Пісня” — Лесі Українки), та легкі п'єси опереткового закрою („Дівча з Масло-союзу” Я. Барнича, „Шаріка” Я. Барнича, „Шалапут” Гліньського, „Шалена Люля” А. Баха), а то й європейську поважну оперету („Орфей у підземеллі” Й. Оффенбаха — чомусь офіційально з-польського пишуть: „у пеклі”). Театр цей, під проводом талановитого режисера лев. М. Бенцеля виказував за весь час своєї артистичної діяльності багато зусиль, щоб серед найважчих умов стояти на справді високому рівні.

На високому рівні стояв теж Укр. Театр „Заграва”, під артистичним проводом В. Блавацького. Важко порівнювати обидва ці театри. Театр ім. І. Тобілевича покладав найбільше вагу на гру акторів, на сценічність, театральність; театр „Заграва” намагався все шукати нових форм (інсценізації), виставляти нові театральні й літературні твори. З цього боку цей театр має за собою поважні здобутки. Відповідно до цього й репертуар театру „Заграва” новий і, звичайно — поважний. Бачимо в ньому образки В. Стефаніка в інсценізації В. Блавацького, „Слово о полку Ігоревім” — Гр. Меріям-Лужницького, „Лицарі ночі” — Я. Ордівського, „На полі крові” та „Йоанна, жінка Хусова” — Лесі Українки, „Цвіркун у запічку” — Дікенса, „Поїзд-марев” — Рідкея, „300 днів” — Деваля, „Найвірніший чоловік” — А. Баха, „Графіка пані генералової” — Буш-Фекете. У другій половині 1938. року, під впливом напорю громадства, театри „Заграва” й ім. І. Тобілевича злучилися один із одним, створивши — театр ім. І. Котляревського. Тимто, коли мова про діяльність цих обох найкращих 1938. р. те-

атрів, то про неї може бути мова тільки про час, коли ці театри працювали окремо, себто — до вересня 1938. р.

Театр ім. Ів. Котляревського до кінця 1938. р. користується репертуаром обидвох театрів, із яких склався. Тимто він і не має ще такого мистецького обличчя, як його мав, н. пр., театр „Заграва“. Але ж вплив ідей театру „Заграва“ вже помітний у театрі ім. І. Котляревського. Вплив цей почав іще більше зростати із смертю режисера М. Бендала. Праця цього театру поширюється; доказом на це — розбудова репертуару такими творами, як: „Маруся Богуславка“ М. Старицького в новій інсценізації В. Блавацького, „Зоря над Почаєвом“ Гр. Меріям-Лужницького та „Кирка з Льолею“ Ю. Косача.

У порівнянні з театром ім. Ів. Котляревського, що в 1938. р. стає репрезентативним театром, усі інші театри мусять задовольнитися підрядним становищем. Так воно далі буде, доки окремі театри не почнуть працювати в якійсь одній вибраній формі театрального мистецтва. Таку тягу в напрямі до побутовщини виявляє театр ім. М. Садовського, під проводом Карабиневичевої; в її репертуарі бачимо в 1938. р. такі пєси: „Маруся Богуславка“ та „Ніч під Івана Купала“ — М. Старицького, „Хмара“ — Суходольського, „Ой, не ходи, Грицю“ — Старицького-Александрова, „Невольник“ і „Дай серцеві волю“ — М. Кропивницького, „Безтаданна“ — Ів. Тобілевича, „Наталка Полтавка“ — Ів. Котляревського й ін. Театр цей виявляє велике розуміння народнього побуту і в цьому напрямі може вказатися добрими успіхами. Із історичних пєс, побіч „Марусі Богуславки“, театр цей грав: „Мазепу“ — Ю. Словацького (перерібка) та „Гетьмана Полуботка“ — Йос. Барвінського в перерібці Гр. Меріям-Лужницького. Крім цього, цей театр виставляв 1938. р. деякі новітні пєси, такі, як: „Безробітні“, „Жінка з вулиці“, інші легкі твори: „Перфуми моєї жінки“, „Чесна Сузанна“ — Жільберта, „Шалений муж“, „Подружній метя“, „Жайворонок“ — Легара, а далі „Утоплена“ — Старицького-Лисенка.

Театр Йосипа Стадника, мав дуже різноманітний репертуар; побіч „Ой, не ходи, Грицю“ — Старицького, „Наталки Полтавки“ — Ів. Котляревського, „Чорноморців“ —

Кухаренка-Старицького, „Полуботка“ — Йос. Барвінського, „Казки старого мліяя“ — С. Черкасенка, „Синьої квітки“ — Д. Николишина, „Хама“ — картини з життя поліщуків — він виставляв „Сісї“ — Фр. Крайслера, „Нігуш“, „Чесну Сусанну“, „Жінку на цензурі“, „Подвійну бухгалтерію“, „Людей на кризі“ — Г. Розтвєрського, „Скупавя“ — Мольєра, і багато інших пєс.

Театр Б. Сарамати працює виключно в легкому репертуарі, особливо виставляє оперетки: „Вікторія та її гузар“ — П. Абрама, „Графіння Маріца“ та „Осінні маневри“ — Кальмана, „Барон Кіммель“ — В. Кольо, „Дімок трьох дівчат“ — Шуберта-Берте, „Гріґрі“ — Граніхштедтенз, „Царевич“ — Легара, „Королева балю“, „Довкола кохання“ — О. Штрауса, „Еспанська муха“ — Мілера, і „Чорноморці“ — Д. Кухаренка-Старицького. Рівень цього театру, як і усіх поза театром ім. Ів. Котляревського, та до деякої міри театру ім. М. Садовського, невисокий.

Деякі зусилля, щоб osiąгнути трохи вищий рівень, виявляв театр „Богема“, що виставляв у 1938. р. твори побутові, історичні та пєси із сучасного життя, та театр Т. Дєпківної. У театрах М. Комаровського, Ол. Тимченка й інших слід шукати добру волю піднести рівень вистав, та так узагалі треба сказати, що вони, як заробіткові підприємства, працюють не так для справи театрального мистецтва, як для прожитку, часто зі шкодою для нашої культури. Це треба сказати про театр Пєвного на Волній, що, хоч і не розрахований виключно на заробіток, стоїть на дуже низькому рівні. Репертуар усіх цих театрів дуже різношерстий — від побутових творів до ревій включно.

Коли мова про театр на Закарпатті, то після закриття Театру „Просвіта“ починає свою скромну діяльність театр „Нова Сцена“, що восени 1938. р. став постійним державним театром. Цей театр працював не тільки на дошках хустської сцени, а й він вишкіл акторів для потреб сцени (студію) — річ, якої треба побажати всім нашим театрам. У репертуарі „Нової Сцени“, під проводом спершу М. Аркаса, а пізніш — Шереґія, находимо такі вистави: „Нова генерація“ — Ю. Шереґія, „Запорожець за Дунаєм“ — Артемовського-Гулака, „Над Дніпром“ — О. Олєся (музика Є. Шереґія), „Часи минають“ — Ю. Гріма, „Маруся

Богуславка" — Старицького, „Отаман Хмара" — Ю. Говліс-Горського, „Запорозький скарб" — Ванченка, „Місяць і зоря" — М. Аркаса й М. Чирського. Праця театру „Нова Сцена" йшла в 1938. р. щляхами, які можна порівняти з тим, що в Галичині робить В. Блавацький. З містедького погляду він що раз краще розвивався.

Автім, до театральної справи ми ще повернемось.

В. Ковальчук.

ГОСПОДАРСЬКЕ ЖИТТЯ.

„Сільський Господар". Рік 1938. був для сільського господарства некорисний. Впали ціни на збіжжя до давніх кризових цін, прищипа обняла майже весь край, збут хліборобських та тваринних продуктів за кордони держави зменшився через непевні політичні та господарські обставини в різних державах. Селяни обмежувалися в усіх видатках, не мали змоги вкладати грошей у розбудову свого господарства, не могли видавати на свою освіту, книжку чи часопис, на господарську освіту своєї дитини тільки, кілька хотіли б. Тимто господарські умови в 1938. р. не сприяли праці „Сільського Господаря".

А проте українське селянство горюлося далі до своєї господарської та станової організації. Число кружків „Сільського Господаря" збільшилося до 2.008 (1937 — 1840), число членів зросло на 22,5% до 159.977 (1937 — 130.566). Замітне те, що членів-чоловіків прибуло в порівнянні до попереднього року 18,9%, а членів-жінок аж 46,7%, себто число жіноцтва, об'єднаного у „Сільському Господарі", збільшилося майже на 1/2 і виявляє тепер 27.989 господинь, що згуртовані для жіночої господарської праці в секціях господинь при кружках „Сіль. Господаря".

Зміцніла теж молодеча організація при „Сільському Господарі", відомий у нас „Хліборобський Вишкіл Молоді", що вже три роки вчить систематично хліборобських наук та вишколює практично молодь на добрих господарів і господинь. Належить сюди молодь у віці від 14. до 18. р. життя, яка ще не може бути членами „Сільського Господаря". „Хліборобський Вишкіл Молоді" має тепер 1.180 гуртків, з них — 555 хлопчачих, 283 дівочих і 342 мішаних, які об'єднують 13.071 молоді, з того 8.231 хлопців та 4.840 дівчат. У поперед-

ньому році було тільки 893 гуртки, що об'єднували 9.632 молоді.

Усю працю для селянства „Сільський Господар" веде у двох напрямках: 1. заступає інтереси та права хліборобів та 2. веде агрономічно-господарську роботу. Широка була в 1938. р. праця в ділянці заступництва інтересів; товариство заступалося за справи нашого селянства перед владою, самоврядуванням, перед різними установами, допомагало, де могло і як могло, витрачаючи на це чимало часу, труда та навіть грошей. Такі справи, як парцеляція, сервітути, класифікація ґрунтів для виміру податку, комасаційні справи, податки, гуртування плянаторів цукрового буряка, тютюну й інші справи, яких було дуже багато — входили в цю ділянку праці.

Агрономічну працю „Сільський Господар" виконував своїми фахівцями-агрономами, — їх було у 1938. р. — 151 (в 1937 р. — 122), з них при централі — 12, у краю 139. Таке велике, як на наші умови, число фахівців дозволило широко повести господарську працю в краю. При кружках „Сіль. Господаря" члени організувалися в різні фахові секції, як: садівничо-городничі, пасічнічі, секцію годівлі худоби, годівлі свиней, дробу і кріликів, плекання тютюну, плекання цукрового буряка та інші. Навчання ведено й на окремих господарських курсах, їх відбулося поперех 600, між ними також довші курси для вишколу інструкторів „Хліборобського Вишколу Молоді", інструкторок секцій господинь, і т. ін. Про цю фахову працю „Сільського Господаря" говорять широко річне звідомлення, що саме вийшло з друку.

Праця „Сільського Господаря" в цьому році знову поширилася, товариство збільшило ряди своїх членів, має впорядковані фінансові відносини, а серед селянства находити зрозуміння та підпору. А це останнє — найважливіший осяг для цієї української селянської організації, яка в 1939. р. обходить 40-ліття свого існування.

Євген Храпливий.

Союз Українських Купців (в скороченні СУК) — це єдина, центральна професійна організація самостійного купецтва, що повстала 15 років тому. Останні роки позначилися пожвавленням і поглибленням праці. З кінцем 1938. р. СУК начислював

6 почесних, 8 допомогових і 3.297 звичайних, активних членів. „Союз” старався тримати в евіденції й тих купців, яких досі не вдалося зорганізувати, чи пак, які не зовсім точно сповняли свої обов'язки: їх зареєстровано 2.464. Були це, здебільша, порозкидані по закутках (сільські) купці. На Волині й Підляшші „Союз” мав 477 членів.

Купці поодиноких повітів творили місцеві гуртки, їх було 39, з них 4 повстали в останньому році (Рава Руська, Радехів, Скалат і Калущ). У 1938. р. центральна не старалася охоплювати нових осередків, але впливала на поглиблення праці. З тією метою переведено місячний вишкіл організаторів (15. V. — 15. VI), в якому взяло участь 40 осіб. Досі вже 20 філій заангажувало постійних організаторів. Для них „Союз” скликає інструкційні з'їзди, перший з них відбувся 12. лютого ц. р. Крім цього, мали теж свій окремий з'їзд голови гуртків.

Зв'язок централі з гуртками скріплює тісна співпраця з Промисловим Банком, який з'організував уже 8 самостійних відділів. З одного боку, „Союз” має змогу впливати на скріплення організації купецтва за фінансовою допомогою кредитової централі, з другого — старається захопити вплив на купецький загаль за посередництвом гуртків. З тією метою покликав до життя спілку з обмеж. відповідальністю „Гурт”, із завданням — закладати філії чи пак налагоджувати зв'язок із існуючими гуртківнями в краю.

Крім організаційної роботи, присвячено багато уваги фаховому вишколові купецтва. Для початківців улаштовано, при видатній допомозі української купецької гімназії, IV. брацєвський курс (20. XII. 1938 — 4. II. 1939). Фахово-виховним справам служила бібліотека „Союзу”, що налічувала 263 томи. Підготовлено теж матеріали для видання „Купецької Енциклопедії”.

Та найбільший осяг „Союзу” це — правильне видавання професійно-фахового двотижневика „Торговля і Промисл”. У 1938. р. цей купецький орган увійшов у пятий рік існування. З нагоди появи сотого числа (15. листопада 1938. р.) видано його у збільшенім обемі й накладі, з багатим, різноманітним змістом.

Фаховому дошколові присвячувала й частину свого часу канцелярія, де купці діставали пораду. Щоб відпо-

вісти всім завданням, треба було канцелярію переорганізувати й поширити: тепер постійно працюють у ній три співробітники.

Не занедбувано й товариського життя: просфори, вродисті закінчення курсів, спільні комерси, традиційна „маланка”, щорічне святкування дня купецького патрона, „Лицаря на білому коні”, св. Юрія — все це скріплювало товариське життя, що для такої організації має велику вагу. Велике внутрішнє значіння мала прогулянка членів „Союзу” до Крилоса, в якій взяла участь, здебільша, молодь.

Поруч успіхів стрічалось товариство і з деякими ударами. І так, нпр., влада розв'язала рухливі секції промисловців, торговельної молоді і ін., які успішно працювали при централі. Та є вигляди на реактивну згаданих секцій. Поважною перешкодою в діяльності „Союзу” є неможність закладати гуртки на Волині.

Світла й тіні цілої діяльності товариства обговорено на загальних зборах „Союзу”, які відбулися 26. II. ц. р. при незвичайно численній і живій участі делегатів із краю, місцевих членів та гостей. Діловість і настрій загальних зборів були завершеним п'ятнадцятого року праці тієї установи, що роботою відсвяткувала свій ювілей.

Сава Орський.

ВИДАВНИЦТВА:

„Рідна Школа” (кол. Укр. Тов. Педагогічне) від 1884. видає переважно шкільні підручники й лектури, книжки для дітей, для шкільної молоді, у новіших часах — вибір творів українських письменників, н. пр., Васильченка, Маковая, А. Чайківського, Черемшини й ін., оповідання з історії власного світу М. Соневицького, з історії України І. Петренка, тощо. З ділянки українознавства останніми часами появилос'я кілька книжок наукового змісту, але приспособленого до потреб школи, н. пр., „Антологія сучасної української поезії” зладжена Є. Ю. Пеленським. В 1938. р. вийшла книжка „Українська мова та її говорі” Яр. Рудницького та М. Соневицького „Гомін давно минулих днів” (гарне оповідання з життя старовинних греків та римлян). У 1939. р. видавництво друкуватиме твори І. Франка в виборі для школи і плянує, між ін., видати українські читанки для I. і IV. кл. гімн. та для лі-

цеїв, історію України для середніх шкіл і граматику української мови.

Видавнича Спілка „Діло” видає вряди-годи книжки наукового змісту і т. зв. Бібліотеку „Діла” — літературні твори сьогочася. письменників. Поруч оригінальних творів, появляються в Бібліотеці „Діла” також переклади чужих авторів (Б. Д. Оревіті „Чортиці”, Бальзака „Чародійна шкіра” та „Утрачені ілюзії”, К. Гамсуна „Під осінніми зорями”, Г. Геземана „Утеча” й ін.). З українських авторів деякі одержали літературну нагороду ТОШЖ-у (Ю. Косач „Клубок Аріадни”, І. Вільде „Бє восьма”, І. Боршак „Наполеон і Україна”, Д. Ярославська „Полин під ногами”). В 1938. р. вийшли такі цікаві книжки: М. Посацького „Греція — усміх житя”, Б. Денкого „До Зарваниці”, Ю. Опільського „Ідоли падуть”, Д. Ярославської „Полин під ногами”, В. Масютинна „Царівна Нефрета”, В. Бірчака „На нових землях”.

Між виданими книжками є повісті й новелі. Одні з них є тільки легкою лектурою, але є й такі, що мають більшу літературну вартість.

В останніх часах В-во дає перевагу повістям, бо новелі мають у читачів менше симпатії.

„Українська Преса” видає т. зв. „Українську Бібліотеку” — літературні твори сьогочасних українських письменників, із них багатьох початківців. Досі вийшло 74 випуски цієї „Бібліотеки”. Між ними деякі нагороджені літературною нагородою ТОШЖ-у і Укр. Католицької Акції (Галина Журба „Зорі світ заповідають”, Ю. Косач „Сонце в Чигирині”, І. Керницький „Мій світ”). В 1938/39. р. вийшли такі цікавіші книжки: В. Андрієвського „Три громади”, Б. Шведа „Поліщуки”, Е. Яворського „Вовж 100.000-ної Армії”, Ч. Меано „Серця на грані” (пере-

клад з італійської мови), М. Романшина „Занедбана земля” (з лемківського життя) та „Сроніма Аноніма” (Хиляка) „Лемківська доля” (переклад із „язичія”).

З більших книжок В-во У. П. видало Євангелію в укр. перекладі, Історію української культури, Історію України, Історію українського війська та видає Всесвітню історію. Всі ці об’єкти книжки, гарно ілюстровані, виходили місячними зшитками.

Видавництво „Вістник” існує від 1933. р. Побіч місячника тієї ж назви, видає неперіодично публіцистичні книжки (Наша доба й література), та науково-популярну політичну бібліотеку „Квартальник Вістника”. Це покищо єдине в нас видавництво, що видає політичну бібліотеку. Досі вийшла вже 21 книжка різного змісту (про Гітлера, Муссоліні, ген. Франка, про націоналізм у Еспанії, про Ю. Тютюніна і б. ін.). У 1938. р. появилася такі книжки: Д. Донцова „Де шукати наших історичних традицій”, М. Андрусяка „Мазепа й Правобережжя”, Д. Донцова „Партія чи орден”, Ю. Русова „Салязар”.

В-во „Світ. Дитини” — виключно видавництво для дітей існує вже 20 років (від 1919.), видає книжечки для дітей і молоді; досі вийшло 223 випуски різних авторів. Між ними наводимо таких письменників для дітей, як: А. Лотоцький, Ю. Шкрумелия, І. Хронович, Р. Завадович і т. д. та чужих авторів: В. Буш, Д. Дефо, Дж. Свіфт, Аміціс, Берне, Верн, Гайльборн, Мюллер, Сервантес, Стівенсон, Томпсон й ін. Для дошкільної дитвори В-во видає кольорові ілюстровані. Багато з цих книжок кураторія допустила до шкільних бібліотек.

ЗМІСТ ТРЕТЬОГО ЗШИТКА (приблизний): П. Лушчинський, Шевченко й Бєлінський; П. Зайцев, Два Шевченкові портрети з 1860. р.; Є. Ю. Пеленський, Клясичні елементи в поетичній творчості Шевченка; П. Богацький, Фальсифікати Шевченка; П. Ковжун, Шевченко — в портреті сьогочасних мистців. Старовинне: Юрій Крохмалюк, Грамота князя Костянтина Острозького з 1571. р. Мовні справи: Василь Сімович, Наша ортоєпія. Огляди (Г. Лазаревський, Історія пам’ятника Шевченкові в Києві; В. С-ий, Музей Т. Шевченка в Каневі; В. Дорошенко, Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові; Е. Жарський, Осяги біологічних наук на У. С. С. Р.; Українська політехніка за кордоном; Десятиліття Богословської Академії у Львові). Рецензії. Хроніка.

Redaktor: Dr. Iwan Rakowskyj — Редактор: Др. Іван Раковський

ЗАПРОСИНИ

ДО ПЕРЕДПЛАТИ НА ВІСНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

„СЬОГОЧАСНЕ й МИНУЛЕ“

що його видає

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Журнал виходить із кінцем кожного місяця книжками в об'ємі 6 аркушів (до 100 стор.) друку, розміру 25 x 17,5 см (на рік вийде 10 книжок) і міститиме: 1. статті з усіх ділянок українознавства: з археології, історії, літературознавства, історії українського письменства, української мови, етнографії, господарства українських земель, природознавства України (антропології, зоології, ботаніки, геології, географії — й т. д.), з техніки і т. д.; 2. огляди культурного, наукового, мистецького й господарського життя; 3. рецензії на книжки, що торкаються українознавства; 4. хроніку з наукового, мистецького, господарського й технічного життя; 5. про мовні справи й т. д.

Досі відповіли на запитання до співробітництва, чи дали згоду співпрацювати в журналі отсі ВП. Пані й Панове: Адамчук Андрій, Антонович Дмитро, Антонович Михайло, Барвінський Богдан, Білінський Роман, Борщак Ілля, Бочковський Ольґерд, Брик Іван, Будз Іван, Бурачинський Тит, Бурґгардт Освальд, Витанович Ілля, Витвицький Василь, Витвицький Іван, Возняк Михайло, Гарас Микола, Гарасимчук Роман, Герасимчук Василь, Гординський Ярослав, Гординський Святослав, Грицак Євген, Гловінський Євген, Деркачева Марія, Диминський Роман, Дольницький Мирон, Доманицький Віктор, Дорошенко Володимир, Дорошенко Дмитро, Драган Михайло, Дужий Микола, Дучимінська Ольга, Жарський Едвард, Зайцев Павло, Залозецький Володимир, Зарицький Мирон, Зілінський Іван, Зленко Петро, Зубик Роман, Іванис Василь, Іваницький Борис, Кисілевський Кость, Кисілевський Юліян, Княжинський Антін, Коберський Карло, Кобилянський Бронислав, Ковалик Іван, Колесса Філярет, Кордуба Мирон, Коренець Денис, Коструба Петро, Коструба Теофіл, Кривецький Іван, Крип'якевич Іван, Крохмалюк Роман, Крохмалюк Юрій, Крупницький Борис, Кубійович Володимир, Кузеля Зенон, Лазаревський Гліб, Ластовецький Андрій, Лев Василь, Левицький Володимир, Левицький Кость, Лепкий Богдан, Лисько Зиновій, Лотоцький Олександр, Лукасевич Лев, Лушпинський Платон, Лукіянович Денис, Луцький Остап, Людкевич Станислав, Мацієвич Кость, Мельник Микола, Мицюк Олександр, Мілянчик Танас, Мілянчук Василь, Мірчук Іван, Мриц Ольга, Мушак Юрій, Огоновський Володимир, Олексіюк Тиміш, Оляничин Домет, Осауленко Кость, Павликовський Юліян, Панчишин Ма-

ріян, Панькевич Іван, Пастернак Северин, Пастернак Ярослав, Паращук Михайло, Парипа Марія, Пасіка Микола, Пачовський Теоктист, Пашкевич Марія, Пеленський Євген Юлій, Полянський Юрій, Прицак Омелян, Радзикович Володимир, Раковський Іван, Романенчук Богдан, Рудницький-Кедрин Іван, Рудницький Михайло, Рудницький Ярослав, Русов Юрій, Садовський Валентин, Свенціцький Іларіон, Семчишин Мирослав, Сімович Василь, Січинський Володимир, Смаль-Стоцький Роман, Смішко Маркіян, Старосольський Володимир, Студинський Кирило, Студинський Юрій, Терещенко Петро, Терлецький Омелян, Тершаковець Михайло, Тесля Іван, Феденко Панас, Холєвчук Михайло, Храпливий Євген, Храпливий Зенон, Хроновят Михайло, Цегельський Роман, Цинкаловський Олександр, Чижевський Дмитро, Чикаленко Лев, Чикаленко-Келлер Ганна, Чубатий Микола, Шемлей Йосип, Щербаківський Вадим, Щурат Василь, Щурат Степан, Яковлів Андрій, Ярема Яким.

Редактор журналу — проф. др. Іван Раковський; поодинокі ділянки мають своїх окремих референтів, голова колегії референтів — проф. др. Василь Сімович.

Ціна в передплаті на рік 25 зл., на пів року — 15 зл.; поодинокі зшитки 3 зл.; для членів НТШ — 20 зл. на рік, поодинокі зшитки — 2.50 зл.

Передплату слати на адресу: Адміністрація місячника «Сьогочасне й Минуле», Львів, Наукове Товариство ім. Шевченка, вул. Чарнецького 26. Конто ПКО у Львові 510.257.

„ЦЕНТРОСОЮЗ”

**СОЮЗ КООПЕРАТИВНИХ СОЮЗІВ
КООПЕРАТИВА З ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ УДІЛАМИ
У ЛЬВОВІ, вул. ЗІМОРОВИЧА ч. 20 і 21**

Тел. 298-94

Збуває:

**яйця, збіжжя, фа-
солю, свині, рогату
худобу, домашню
птицю — — — —**

Виробляє:

**мило до прання
й миття, мило тоа-
летове й мило до
голення — — — —
м'ясні вироби — —
навиває нитки — —**

ВИДАННЯ

РЕВІЗІЙНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ

У ЛЬВОВІ:

Шарль Жід: ПРОГРАМА КООПЕРАТИЗМУ	2.— зл.
Василь Нагірний: З МОЇХ СПОМИНІВ	0.75 "
І. Витанович: ВОЛОДИМИР НАВРОЦЬКИЙ, перший український статистик економіст в Галичині на тлі своєї доби	1.— "
І. Витанович: НАРИС СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ (популярний виклад)	0.50 "
Туган-Барановський: КООПЕРАЦІЯ, ЇЇ ПРИРОДА ТА МЕТА	2.— "
Вибір з кооп. письменства: ІДЕОЛОГІЯ КООПЕРАЦІЇ	2.— "
К. Коберський: ПЛАНОВЕ ГОСПОДАРСТВО	0.50 "
В. Січинський: НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ	1.50 "
Ю. Павликовський: М. ЛЕВИТСЬКИЙ, В 50-ЛІТТЯ ЙОГО ГРОМАДСЬКО-КООПЕРАТИВНОЇ ПРАЦІ	0.20 "
Д. Рессель: КООПЕРАЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНІ ЗАВДАННЯ	1.50 "
В. Левинський: ЯК БОРОЛИСЯ ПОЛЯКИ ЗА СВОЄ ІСНУВАННЯ ПІД ПРУСІЄЮ	0.50 "
О. Луцький: КООПЕРАТИВНІ ПРОБЛЕМИ	1.— "
Ш. Жід: СОЛІДАРНІСТЬ	1.50 "
Ж. Фоке: КООПЕРАТИВНИЙ СЕКТОР	2.— "

АДРЕСА ДЛЯ ЗАМОВЛЕНЬ:

Ревізійний Союз Українських Кооператив

Л Ь В І В, В У Л. Т Е Х Н І Ц К А Ч. 1.

ТЕЛЕФОН: 240-96, 206-21.

ЧЕКОВЕ КОНТО: 503.929.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ”!

Журнал «ЖИТТЯ І ЗНАННЯ» призначений для широких кол читачів, голов­но ж для самоосвітників і самоосвітніх гуртків, для Читалень, мо­лоді й т. д. Виходить 12. рік. Кожне число обіймає 32 стор. чвірк­и, 25—35 статей, і все яких 30 образків. — Передплата на рік: 18.— зл., на $\frac{1}{2}$ р. 9.— зл., на $\frac{1}{4}$ р. 5.— зл. Поодинокі число 2.— зл.

МІСЯЧНІ КНИЖЕЧКИ обсягом 3—4 аркушів друку, з образками, з по­ясняльними вводами. Зміст: історичні оповідання, життєписи українських діячів, історія України, географія українських земель, винаходи, природознавство, право, інші краї й народи та їх ви­звольні змагання, діяльність Т-ва «Просвіта», драматичні образки, інсценізації й т. ин. **Передплата на рік 3.60 зл.**

ЧВЕРТЬРІЧНІ КНИЖКИ п. з. «Науково-популярна Бібліотека Товариства «Просвіта», мають від 100—300 (а то й більше) сторінок друку, вони призначені для освітніх діячів, для самоосвітніх гуртків і т. д. — **передплата на рік — 6.40 зл.**

Хто передплатить усі ці три видання («Життя і Знання», місячні книжечки і чвертьрічні) разом, числиться вже членом «Просвіти» і платить лише 25 зл., при чому цю суму можна сплачувати догід­ними ратами.

Журнал «ПРОСВІТА», місячник освіти — виховання — культури, виходить в обемі 2—3 аркушів друку. Займається вихованням широких мас народу, дає вказівки, як вести освітню справу, звертає увагу на самоосвіту, й то голов­но молодого покоління («Молода Просвіта»), **передплата на рік — 6.40 зл.**

Замовлення шліть на адресу: «Т-ВО «ПРОСВІТА», ЛЬВІВ, РИНОК 10. Контото П. К. О. у Львові ч. 503.377.

ЄДИНІ У КРАЮ ГРАФІЧНІ ЗАВЕДЕННЯ

„У Н І Я”

Львів, Мілковського ч. 5. тел. 292-97.

КЛІШАРНЯ: виконує кліші сіткові й рискові, одно- й більшебарвні мосяжні штанди й т. п.

ЛІТОГРАФІЯ: виконує прецизійні образи, кольорові афіші, мапи, вар­тісні папери, дипльоми, етикетки в довільній величині в кіль­кох кольорах.

НИЗОДРУК: виконує найновішою технікою величаві образи, афіші, портрети, листівки й т. п.

ЦІНИ КОНКУРЕНЦІЙНІ! — ВИКОНАННЯ ПЕРШОРЯДНЕ!
Замовлення з провінції полагоджується скоро.

Найкраща картина з картин це:

„ГІСТЬ З ЗАПОРОЖЖЯ”

Ф. Краєницького.

Мистецько різьблені: хрести, ра­ми, нарушники, альбоми. — На­ціональні образи та портрети. — Твори української літератури. — Фахові підручники (шевський, кравецький, гарбарський) поручає

Видавництво „Чорноморе”

Львів, Крашевського, 25.

Приймає замовлення на догідних умовах.

К І Р

Львів, Уєйського 6., тел. 280-88.

Станіславів, 3. Мая 4, II. тел. 255.

Плани

Коншторисен

Будови

В 1940 р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появилася славний

КОБЗАР ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянства

повне видання творів генія України в 16 томах

Досі вийшло 13 томів (II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIV, XV і XVI). У половині квітня н. р. вийде з друку перший том, а до кінця цього року вийде ще V і XIII том, і цим видання буде закінчене. Можна видання передплачувати, і то за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажі — 64 зл.), по 2-50 зл. за том брошурований. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зл., доставатиме книжки в паперовій оправі.

Передплату слати:

Чековеkonto П.К.О. в Варшаві 28,670.

ЄДИНИЙ ФАХОВИЙ МІСЯЧНИК Українська Музика

орган Музикологічної Комісії
Наукового Т-ва ім. Шевченка
і „Союзу Українських
Професійних Музик“

РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ

Містить статті наукові, популярно-наукові, інформативні, організаційні, хроніку музичного життя, готові додатки з нової муз. літератури.

Передплата на рік 6 зл., за кордоном 8 зл.

Адреса Редакції й Адміністрації:

Л Ї В І В, В У Л. Ш А Ш К Е В И Ч А 5.

Модні й дешеві одяги
поруває фірма

Григорій Клюк

Львів, Академічна 14,
тел. 115-65.

КООПЕРАТИВНИЙ БАНК

„Дністер“

Львів, вулиця Руська 20

полагоджує всі банкові чинності,
а зокрема під найкориснішими
умовами приймає вклади ощад-
ності, відкриває чекові рахунки,
переводить есконт векселів і т. п.

9 8 8
ЮВІЛЕЙ
1938

Гідно від-
святкуєте—
як замовите
дзвони —

віковічну пам'ятку — тільки в
єдиній українській
ВІДЛИВАРНІ ДЗВОНІВ

М. БРИЛИНСЬКИЙ

Львів, Замарстинівська 41.

Відливає мистецькі відли-
ви, як: плоско-різьби, статуї,
бронзівничі, машинові, будівель-
ні і т. д.

Видавайте все
трохи менше

ніж маєте, а решту для
кращої майбутності скла-
дайте на ощадність

у

**Земельнім
Банку
Гіпотечнім**

у ЛЬВОВІ, ул. Словацького 14

ФІЛІЯ БАНКУ:

СТАНИСЛАВІВ,

ул. Собеського 11.

Мені вистовідає тільки

паста

ЕЛЕГАНТ

ЛЕВИЦЬКА : СКА - ЛЬВІВ, КОРДЕЦЬКОГО 51

поруває також:

люксусовий крем до взуття,

пасту до підлоги „Французька Маса“,

віск до підлоги.

ДРУКАРНЯ

— і —

ПЕРЕПЛЕТНЯ

НАУК. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА

У ЛЬВОВІ, ЧАРНЕЦЬКОГО 26

виконують усі
друкарські й пере-
плетнічі роботи
скоро і по приступ-
них цінах —:—:—:—

ЛБ АН УРСР
Ж. № 5632

0,55к.
ЛНБ ім. В. Стефаника
ПРОВЕРЕНО-2007 г.

Відділ
Періодичних
Видань

